

Tartalomjegyzék

- 3 Zalán Tibor:** Premier után; Ősz szabadkán; Ősz a szabadkai pályaudvaron (versek)
- 6 Bora Stanković:** Koštana (dráma) (Orovec Krisztina fordítása)
- 52 Stefan Vögel:** A vese (drámarészlet) (Nemes Ildikó fordítása)
- 67 Oláh Tamás:** Az erőszak természete Urbán András három rendezésében (tanulmány)
- 93 A törekenység ereje – Cserepes Gyula** táncművész-koreográfussal *Fragile* című táncos monodrámája kapcsán **Bakos Petra** beszélget (interjú)
- GYEREKIRODALMI BLOKK
- 104 Bíró Tímea:** A fájdalom jön és megy; Még a tenger se (versek)
- 108 Celler Kiss Tamás:** Kedvetlen vers; Suli után (versek)
- 110 Komáromi Dóra:** Gombtalanul (mese)
- 116 Mirnics Zsuzsa:** Fordított mese (mese)
- 121 Bódi Péter:** A korcs (novella)
- 136 Fehér Miklós:** A fekete aktatáska (rövidpróza)

- 140 Molnár Dávid:** Pillangó (rövidpróza)
- 141 Fekete I. Alfonz:** Az elsüllyedt világom IV. (rövidpróza)
- 146 Mészáros Anikó:** J&S (dráma)
- 167 Ábrahám Máté:** Népművészeti áthallások (*Lúdas Matyi*, r.: Hernyák György, Gyermekszínház, Szabadka, 2022) (zenekritika)
- 170 Tóth Tamara:** Gyermekkor, oktatás, filozófia (esszé)
- 181 Benedek Miklós:** Egy indiánregény két arca – *Az utolsó mohikán* történetének két magyar kiadásáról (fordításkritika)
- 191 Domonkos Ádám:** Vajdaság – a múlt felől nézve (Berényi Emőke–Herédi Károly (szerk.): *Vajdasági ládafia. Segédtkönyv az általános iskolák 5–8. osztálya számára*) (kritika)
- 197 Horváth Lajos:** Kosztolányi mint Shakespeare fordító III. – A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege*-újrafordítás hatástörténeti háttere – Shakespeare Szabadkán, avagy szobor a vásznon (tanulmány)

A fedőlapon és a számban **Szabó Benke Róbert** *Hanami (2020–2023)* című digitális fotósorozatát közöljük.

Fedőlap: Hanami, H-092

(giclée print, 40x30 cm)

ZALÁN TIBOR

Premier után

Nézik és azt gondolják érinthetetlen Csak néz
és azon tűnődik nem érinti már meg senki sem
A zavar feloldhatatlan Már-már gyilkoló
Megöregedett a figyelemhez és idegen
a szeretethez Szobor-léte feloldhatatlan
Közeledése fölösleges gesztus Magánya
végleges Midász király egyedül vacsorázik

Midász király egyedül vacsorázik Magánya
kényszeres Közeledése csak mesterkélt gesztus
Szobor-lénye idegen a szeretethez Vagy csak
megöregedett a figyelemhez Ez gyilkoló
A zavar feloldhatatlan Nem érintik pedig fázik
Azt gondolják gőgös és menthetetlen Távrolól
nézik A világ számára nem létezhet többé

Ősz szabadkán

A teraszt ahol ül megszállják a migránsok Az
unt tévé-képsorok életté elevenednek
hirtelen Nincs benne félelem De bizalma sincs
Mert ősz van Érkezik hozzá az üzenet Levél
pereg hajába a kettérepedt torony felől
Elszámol vagy leszámol magával Eldöntetlen
Egyszerre kiürül a terasz Valami készül

Míg az itala után nyúl kiürül a terasz
Valami készül Nyomasztja a leszámolás-szag
A kettérepedt torony piszkos sebét bámulja
A távozók szemében ott a kódolt üzenet
Ősz van Ez nem bizalom vagy félelem kérdése
Akár egy rossz filmben hajára falevél perdül
Migránsok szállták meg a teraszt Fél tőlük Marad

Ősz a szabadkai pályaudvaron

A szabadkai buszpályaudvar kicsit mintha
egy repülőtér Csak éppen mégse úgy Rossz szemű
ember állja el az útját Szerb felíratra mutogat
Fáradt Én nem olvasni akarok baszd meg hanem
utazni És hová kérdezi magyarul Majd és
mifénét akar kint a buszoknál Mit levegőt
Menj míg tart a jókedvem Fogy Jönnek a migránsok

A migránsok érkezéséig tart a jókedve Mit
akar a megállóknál Levegőt baszd meg Ott kint
Ahol Váratlan vált vissza szerbre Egy tépett
felíratot mutogat Nem olvasni akarok
baszd meg Utazni A rossz szemű ember elállja
az útját Fáradt vitatkozni Repülőtéri
hányinger A lelkében motoznak Hogy jut haza

BORA STANKOVIĆ

Koštana

Versekkel tűzdelt képek Vranje életéből

Szereplők

HADŽI-TOMA

STOJAN, a fia

ARSA, polgármester

MITKA, Arsa fivére

MARKO, Toma vízimolnárja

MAGDA, Marko felesége

RENDŐRPARANCSNOK

PANDÚR

KMET, cigány

GRKLJAN, muzsikus cigány, Koštana apja

KURTA, cigány pandúr

KATA, Hadži-Toma felesége

STANA, Hadži-Toma lánya

VASKA, Arsa lánya

KOCA, a barátnője

KOŠTANA, cigány lány, énekes- és táncosnő

SALČE, az anyja

Vranjei polgárok, cigányok, cigány lányok, pandúrok

Vranje. Jelen korunk.

ELSŐ FELVONÁS

Hadži-Toma házának nagy, tágas vendégszobája. Nyitott, kétszárnyú üvegajtó, balról és jobbról széles, farácsos ablakok. Rajtuk keresztül látható az erkély, színes, faragott faoszlopaival. Szőlőindák és vadrózsák futják be az erkély és az ablakok peremét. Mögöttük látható a kert és az utca felőli fal, nagy, kétszárnyú, boltíves kapuval, valamint a város egész területe, háztetők, rácsos homlokzatok és a kertek fakoronái. Mindefölé magasodik a székes-egyház régi tetője, ragyogó aranykereszttel a tetején.

A szoba falai mentén beépített szekrények sorakoznak, az ünnepi ruhák tárolására. A szoba sarkában egy kisebb ikonosztáz, égő gyertyával, körülvéve ezüst és arany jeruzsálemi ikonokkal a szent Athos-hegyről, Riláról, Peéről. Az ikon körül szenteltvízzel locsolt száraz bazsalikomcsokrok, valamint templomi gyógynövényekből fűzött koszorúk. A padlót egy nagy, Salamon betűivel hímzett szőnyeg borítja. Körös-körül a fal mentén szőnyeggel borított hosszú, keskeny kanapék, borzas díszpárnákkal. A falakon, az ablakok között különféle arannyal, ezüsttel és selyemmel hímzett törölközők lógnak. A mennyezetet sokszínű, kör alakú faragványok tarkítják, melyek közepéről mesterséges görögdinnye-, sárgadinnyeszeletek lógnak, mazsolával, birsalmákkal és száraz levelekkel díszítve. Az ablakok felett ezüsttálcákkal és kávéscsészékkel telezsúfolt polcok sorakoznak.

Esteledik. Halvány napsugár táncol a szőnyegen. Az utcáról muzsika és kurjongatás hangja szüremlik be.

Népes lánycsapat ront be a szobába, kiabálnak, énekelnek, táncolnak. Muzsikálnak is: néhányan tepsit vesznek a kezükbe tamburin helyett; mások kávéscsészéket török csampara gyanánt.

VASKA (kiabálva halad a szemközti ajtó felé) Stana, gyere te is. Gyere, táncoljunk, énekeljünk!

A TÖBBIEK – LÁNYOK (elmenőben táncolnak és énekelnek)

Šana, szívem, Šana, nyissál nekem ajtót,

Nyissál nekem ajtót, Šana, adok egy dukátot.

Megperzseltél engem, Šana, gyötör a szépséged,

*ó, a te szépséged, a te kecsességed,
– ó, jaj, ó, jaj, elepedek érted.*

VASKA (*visszatartja Kocát, csiklandozza, csipkedí*) Gyere csak ide!
KOCA (*ellenszegül Vaskának, de egyre izgatottabb és szenvedélyesebb*) Engedj el, Vaska! Jaj, ne szoríts! Fáj, Vaska, fáj!
VASKA (*magához húzza, csókolgatja*) Várj csak, várj! Nézd, hogy kigömbölyödött! Ide gyere! (*ölelgeti, csókolgatja*)
KOCA (*sikongat, az arcához kap*) Jaj, összeharapdosol! Milyen vagy te, Vaska! Nem is tudod, mennyire fáj!
VASKA (*legyeskedik körülötte*) Igen, fáj. És ha ő lenne itt helyettem...? (*Koca arcára mutat*) Ha ő csókolgatna, akkor...?
KOCA (*betapasztja a tenyerével Vaska száját, rémülten pislant körbe*) Csitt, édesem, még meghallja valaki! (*elszalad*)

STANA *be.*

VASKA (*Stanához közeledik, magával akarja húzni*) Gyere velünk, Stana, énekeljünk, táncoljunk. Senki sem lát majd bennünket. Egyedül táncolunk nálunk otthon, a kertben.
STANA (*vonakodva*) Nem akarok, Vaska, nem akarok! (*sírós hangon*) Egyedül vagyunk itthon. Apa mérges, ingerült...
VASKA (*megpirongatja*) Ugyan, Stana! Miért vagy ilyen?
STANA (*határozottan*) Nem akarok, nem!

A kertből éneklés és tánc hangja hallatszik.

STANA (*a dalt hallgatva a könnyeit törölgeti*)

VASKA Miért sírsz?

STANA Hát hogyne sírnék, Vaska? Ti ott énekeltek meg táncoltok mindannyian (*riadtan néz körül*) én meg itt vagyok, egyedül...! Nincs nekem itthon senkim. Se az apám, se a fivérem. Apa, tudod már, dühös, haragos. A bátyó meg... őt nem is látom itthon soha. Mindig csak azzal a Košťánával van...

VASKA És? Félted őt?

STANA Félttem!

Az utcán nyüzsgés, énekszó.

STANA (*mutatja Vaskának*) Ott van... Ott van velük ő is.

VASKA (*epésen*) Ó, ómiatta ne aggódj! Nem lesz semmi baja.

STANA Igen, semmi. (*az utcára néz, ahonnan a zene és az ének közben néha egy-egy puskalövés is eldördül*) Még hogy semmi, hiszen puskák is dörögnek!

VASKA Még hogy puskák! Ha Koštana énekel, nemcsak a puskákat, hanem a fejüket is odadobják neki. És főleg ő, a mi fivérünk, a mi délceg fivérünk!

STANA (*védi őt*) Hát nem csak ő, Vaska, nem csak ő legyeskedik körülötte. Mind ott vannak.

VASKA Igen, mind. De ha ő nem lenne? Nos, ha ő nem lenne ott, akkor ki varratna neki egyszerre három ruhát, dukáttal, sőt dubléval is díszítve?

STANA (*riadtan, nehogy valaki meghallja*) Hallgass, Vaska, hallgass! Jól tudod, milyen az apánk, és ha még ezt is megtudja...

VASKA Ó, hiszen tud ő már mindent.

STANA (*megszéppelve*) Gondolod, hogy azokat a selyemruhákat is...? Azt beszélük, hogy azokat is ő adta neki... (*tüzesen*) Nem igaz, Vaska! Honnan lenne a fivérünknek olyan sok pénze, hiszen apa mindig magával hordja az erszényében az összeset? Hazudnak, hazudnak! De tudják, hogy apa milyen haragos, és ezért alig várták, hogy a mi Stojanunkat nála befeketítsék.

VASKA (*unottan*) Ugyan, kérlek! Az egész világ hazudik, csak ő, a te Stojanod nem. (*epésen*) Tessék, mi a testvérei vagyunk, te ráadásul az édes-testvére, és mit adott nekünk ezen az ünnepen? Semmit. Egy lyukas garast se.

STANA (*elgondolkodva, magában*) Ó, kell is nekem ajándék! Csak ő itt lenne, itthon, azt szeretném!

VASKA Igen. Bezzeg Koštanát elhalmozza...

STANA Már megint ezzel jössz, Vaska... Nem is igaz!

VASKA Az isten szerelmére, hogy ne lenne igaz? Hiszen még apánk is ezt mondja. Ő maga mesél erről. Valahányszor odamegy, hogy szétzavarja őket, mindig ott találja őt is, azért jön vissza dolgavégezetlenül. Nem akarja erőszakkal elszakítani tőle, a pandúrokkal elhurcoltatni, hogy ezzel megszégyenítse őt is és vele mindannyiunkat, az egész házat. Hányszor kelt fel apám éjjel, s ment a pandúrokkal! És oda meg, azt mondják, jobb, ha nem megy túl közel az ember... Dal, tánc, fegyverek! Gyakran vér is folyik.

STANA (*riadtan*) Jaj, Vaska! Ezért virraszt anya egész éjjel. Nem sóhajtozik, nem sír. Csak ül, csak vár. Fél, hogy véresen hozzák haza a fiát. (*sírós hangon*) Neki meg se híre, se hamva... (*a lépcsők felől hangos léptek és köhögés hallatszik*) Jön apa!

STANA és VASKA *sietve el.*

HADŽI-TOMA *be.*

HADŽI-TOMA (*Dühös, elkeseredett. Mérgében széttépi a rózsafüzért, a le hulló gyöngyök szanaszét pattognak a szoba padlóján és az ablaktáblákon. Hátraveti a nyakékét, zihálva jár fel-alá a szobában*) Én!? Hogy én!? És ő is? Ő is, mint a többi! Fiatalság, bolondság. Hát én vajon nem voltam fiatal? Talán vak voltam, nyomorék, ezért rám se nézett egyetlen lány se, és nem is vette el az eszemet? Hát vajon én nem? Hogy én, aki már rég megnősültem, meg hadzsi is vagyok, én ne merjem betenni a lábam a kocsmába! Hogy félnem kelljen az öregek, a kereskedők, az emberek tekintetétől... Nem bánom, hadd költekezzen, szórja csak a pénzt. Tengernyi ezüst, selyem... hordja csak. Tessék, ott hever a lova. A szolgák lovagolják meg néha, hogy el ne lustuljon. És ő vajon miért nem? Nincs hová kilovagolnia? Tanyák, szőlők, mezők, rétek... Lovagolnia kellene – ahogyan egy béghez méltó! Meg hogy nekem is a kedvemre tegyen. Hát kiért gürcölök én? Kiért ülök vénember létemre ott fenn a hegyi fogadóban? Évente ha egyszer levonulok ide, eljövök ezen a szent napon Istenhez imádkozni, a hitemet gyakorolni, a barátaimmal találkozni, beszélgetni, pihenni... látni őket, a gyerekeimet, az otthonomat, a házamat. (*dühösen*) És? Mit látok? Őt – cigány lányokkal

kocsmázni; és őt – az anyját, aki csak sír és jajgat... (mérgesen) Ah! (az ajtó felé kiált) Ide gyere!

STANA ijedten be.

HADŽI-TOMA Hol van anyád?

STANA Mindjárt jön, apám! (kiált) Anyám!

KATA be.

HADŽI-TOMA Hol van a fiad? A te fiad?

KATA (szemlesütve) Hát... tudod te...

HADŽI-TOMA (dühöngve) Nem tudom! És nem is akarok tudni semmit! Te vagy az anyja, te szülted a világra! És mit tudsz? Mikor tudtál te bármit is? Soha! Semmit! Azt tudod, hogy milyen családból jöttél? „Földtúrók” voltak mind! Ki volt a nagyapád, ki volt az apád? Hát ide való vagy-e te, ilyen úri házba?

KATA (fájdalmasan, szemrehányóan) Ó, ember...

HADŽI-TOMA (ráförmed) Nem bírom tovább! Agyoncsaplak! Mire való a szád, ha nem használod! Te! Te tehetsz róla, hogy ilyen fiad van!

KATA (lesújtva, kezét tördelve távozik) Ó, én boldogtalan!

HADŽI-TOMA „Boldogtalan!” Hát voltál-e valaha másmilyen, volt-e itt boldogság? Amióta csak létezel, ilyen vagy. Ilyennek is születted! Öregnek, merevnek, ridegnek, sírósnak... Soha nem mosolyogsz, soha nem is örültél semminek! (az ajtó felé, amelyen Kata kiment) Minek vonszolod magad ebben a házban fel-alá, mit zokogsz szakadatlanul? Menj csak, oda! A cigánysorra. És nézd a fiadat, ahogyan a cigány lányokat öltözteti, ahogyan a „boldog” népséget eteti-itatja...

ARSA be.

ARSA (köszönti őt) Üdvözlégy, hadzsi! Krisztus feltámadott, boldog hús-vétot!

HADŽI-TOMA (*dühösen félbeszakítja*) Nesze neked Szerbia! Bezzeg Huszszain pasa idejében felnégyelték az efféléket. Most meg? A cigányok virágkorát éljük! Hát ezt is meg kellett érnem?!

ARSA (*döbben*) Mi ütött beléd?

HADŽI-TOMA Az, hogy ezen a tündöklő napon, amikor az egész világ örvendez, az én házam gyászosan zokog!

ARSA (*közben rájön, miről van szó*) Á... ne nyugtalankodj már amiatt enygyire: mivégre?

HADŽI-TOMA Mert megkeseríti az életem a fiam – aki nem is a fiam! Mert a házam darabokra hullik, és ezért nem nézhetek a becsületes gazdák szemébe! Mert... Ha nem lenne, legalább tudom, hogy nincs. Emígy meg: van is, meg nincs is. Esküszöm, levágom, mint egy csirkét! Hadd tudja meg a világ, hogy Hadži-Toma: rendes hadzsi, és nem olyan, aki csak enni ad és oltalmaz... (*feleszmél, Arsához*) De mit ácsorogsz te ott? Ül le! (*kiált*) Gyertyát!

ARSA Á, nem! Miféle ücsörgés? Tudod, hogy nincs egy perc nyugtom se, míg ez az ünnep véget nem ér, ezek a – nem is szent, hanem Isten bocsássa meg, de inkább – eszement napok.

VASKA be, gyertyát hoz arany gyertyatartóban.

ARSA (*Vaskához*) Vaska, menj haza, lányom, fogadd a vendégeket, segíts anyádnak. Annak a Stamenkónak meg mondd meg: ne merjen a szemem elé kerülni többé, ha ő is elhagyja most a házat és leissza magát. Maradjon a helyén! Otthon! Nézze csak a jószágot, őrizze.

VASKA Úgy lesz, apám. (*elmegy*)

HADŽI-TOMA (*magában*) „Vendégek... ház... jószág...” Az enyém? Semmivé lesz az egész. És menj, örülj neki, mikor megszületik. Ilyen aprócska korától (*mutatja a kezével*) tápláld, oltalmazd, hogy majd ha meghalsz, legyen valaki, aki lecsukja a szemed és gyertyát gyújt fölötted. Hogy ki ne aludjon a családi tűzhely... Ő meg!?! (*dühösen*) Ott van! A cigány lányokkal! Se lát, se hall, nem hallgat se az apjára, se az anyjára, az Istenére se, senkire... Ó uram, adtál volna inkább egy darab követ fiúgyermek helyett! ARSA Hadd el, hadzsi! Ez van. Mit lehet tenni?

HADŽI-TOMA (*próbálja türtőztetni magát*) Semmit! Neked – semmit!
ARSA (*sértődötten*) De mit tehetek én? Annak a lánynak ez a munkája. Az anyjával meg az apjával együtt csinálja. Muzsikálnak – mi mást is tehetnének, hisz cigányok. Ha mondjuk asszony lenne, akkor azt mondom, jól van... De hát lány. És tisztességes lány. Ami igaz, az igaz. Érző lények vagyunk mindannyian. De ezért...

HADŽI-TOMA Eh, még hogy tisztességes! Biztos a tisztességessége miatt legyeskednek körülötte annyian.

ARSA Ez még semmi, hadzsi! Fiatalok, az ember nem tud rájuk haragudni. De mi van a többivel, az idősebb gazdákkal! Megöregszik, megroggyan, de mikor övele találkozik, nekivadul! Ott van Maksim, Zafir, Stanko, mind... Ami meg az én Mitkámattal illeti – na ő meg bolondnak is született.

HADŽI-TOMA Mit érdekel Maksim meg Mitka, egyik vagy másik! Azt mondd te meg nekem: hogy lehet, hogy én, ezen a szent és magasztos napon ilyen nyomorultul legyek!?

ARSA De hisz nekem se könnyű! Fogalmad sincs, mennyi bajom van a községben, de otthon is. Hol ez jön, hol az. Jön a kocsmáros, a fején kötés, a karja a nyakában lóg. Az ital mind odalett. A mennyezeten, az ablakokon – mindenhol golyónyomok. És azt mondja: „Még mindig ott vannak!” Hát kit küldjek oda? Kiben bízzak? Kire hagyatkozhatok?

HADŽI-TOMA Senkire! Nincs remény!

ARSA Szóval kit küldjek oda? Tasa előljárót, a bírót? Ő ha odamegy, akkor vagy mindenkit agyonver, vagy maga is hozzájuk verődik, és akkor csak még nagyobb lesz a törés-zúzás meg a baj. Ha meg pandúrt küldesz, megverik; a rendőrpáncsnokról nem is beszélve.

HADŽI-TOMA A hatalom!

ARSA És hát mit tegyek én? Ki fölött ítélek? Őfölöttük vagy a lány fölött? Szakítsam el tőle őket erővel, zárjam őket tömlöcbe? Nem úgy megy az. A mieink mind, az anyéim, a tied. A lány meg...? Egyszer száműztem Törökországba. És amíg a dohányt fel nem aprították, a szőlőt le nem szüretelték – szépen, nyugalmasan meg is volt mindenki! De amikor eljöttek az ünnepek, meg a védőszentek napjai, a nagy dínom-dánom időszaka, akkor rögvést nyargaltak Törökországba és idehozták őt! Elrabolták, har-

coltak érte az arnautákkal. Jókora zavargást keltettek a határon, míg meg nem kaparintották. És idehozták! És most akkor én mit csináljak?

HADŽI-TOMA (*felcsattan*) Hát gyilkolj! Hiszen cigányok, nehogy már miattuk fájjon a fejed! Bezzeg a török időkben én tízet is felfűztem egyetlenegy töltényre, és a szemem se rebtent már akkor se, nehogy most...

ARSA Eh, ne beszélj így! Már nem olyan idők járnak. Hanem... azt hiszem, mindaddig eltart ez, amíg a lány hajadon; de aztán ha megházasodik, már nem fognak utána annyira koslatni.

HADŽI-TOMA Akkor miért nem megy férjhez? Miért nem intézed el... Erővel! Hát nem te vagy a hatalom?

ARSA (*magyarázkodik*) Hát éppen azt csinálom. Keresem az alkalmat. Mindennap beszélek erről az előljárójukkal, fenyegetőzők is... De „nem akar”, azt mondja. – „Az a lány ránk se néz, nem kellene neki a cigányok”, azt mondja.

HADŽI-TOMA Ó, szóval – nem akar?

ARSA Nem. Ott van például Alil fia, Asan; az apja gazdag, úszik a pénzben, és Asan el is venné. Százszor is megkérte!

HADŽI-TOMA Hát és mi akadálya, he? Miféle tekintélyed van neked, ha nem tudod nyélbe ütni? Istenemre, téged is megszedített az a lány.

ARSA Ember, nem győzők mindent egymagam, értsd meg! Mindenki-nek össze kell itt fogni; nem bírom egyedül... (*az utcáról egyre hangsúlyosabban hallatszik az üvöltözés, muzsika, dalolás és a puskaropogás*) Tessék! Már lövöldöznek is.

MITKA (*kintről*) Kardot, puskát ide! Lovat! Hozd ki nekem Dorčát! Dorča, szerencsétlen barátom, ma este te és én... aah! (*lópatadobogás*)

A rendőrpáncsnok beront a szobába.

RENDŐRPANCSNOK (*ingerülten Arsa elé dobja a botját*) Tessék, gazdám! Tessék a bot, a hatalom, a szolgálat meg minden! Nem bírom tovább! Elmegyek! (*indul*)

ARSA Hová?

RENDŐRPANCSNOK Megyek. Nem bírom tovább. Ez nem egyedi eset. (*kétségbeesetten széttárja a karját*) Mindenhol ez van!

ARSA Hát mire való a kezed? Úsd-vágd! Hol vannak a pandúrjaid?

RENDŐRPARANCSNOK Miféle pandúrok? Odaküldöm én, de falnak támasztja a fegyverét, és maga is közéjük telepszik. És akkor mit tehetek? Ott van Rista, a posztófestő – akit nem is erőszakkal, hanem szép szóval, még hozzá igen sok szép szóval, de alig tudtam hazarángatni. Berúgott. Kihozott egy asztalt a kocsmából a piactér közepére, odaült és káromkodott: szapult téged is, gazdám, meg az előljárót, meg még engem is, mindenkit. *(Tomához)* És most, hadzsi, a fiad elment Košťanával a külvárosba. Szóval még csak most jön a java!

ARSA Na tessék, hadzsi, látod?! És akkor, mit csináljak én? *(a távozó rendőrparancsnokhoz)* Várj. *(Tomához)* Viszlát, hadzsi! *(elmegy)*

A zsvivaj már teljesen elhalt a távolban. Esteledik. Egy dal hallatszik:

*Kis pacsirtám, ne dalolj még
Ne költsd fel az én uramat
Én voltam, ki elaltatta
Én fogom ébreszteni is
Elmegyek a rózsakertbe
Jácintcsokrot szedek néki
És orcáját cirógatom:
– Kelj fel, aga, kelj fel, édes!*

HADŽI-TOMA *(feleszmél)* Ó, fiam! Hogy én ezt a magasztos, dicső, szent napot így köszöntsem! Nem, fiacskám! Nem fogsz te táncolni meg énekelni! *(elindul, közben kiált)* Nyergeld fel a lovamat!

KATA be.

KATA Mivé lett a házam? Ó, Uram, miért sújtasz engem ennyi sok keserűséggel? *(szitkozódik)* Ó, fiam, miért hagytad el a házat őmiatta, miért hozol szégyent anyád fejére? Amiért rajta felejtetted a szemed – essen ki a szeme! Amiért megbabonázott – száradjon le a szája...! Ó, Uram, mivel haragítottalak magamra? Kit gyaláztam, kit rágalmaztam, melyik nincstelent nem ettem s itattam; kinek kívántam annyi rosszat, hogy ilyen

kegyetlenül sújtasz le rám, Uram? – Anyja szülte, anyja óvta, és most az anyja nem jó, de ő, a cigány lány, jó? *(eltökéltén)* Elátkozlak, igen, elátkozlak! *(leveszi a fejkendőjét, az ikon elé lép, letérdel és átkot mond)* Fiam, istenemre mondom... elhagytál, megszegyenítettél és megríkattál ezen a magasztos napon, adja az isten, hogy mindezért... *(feleszmél)* Ó, nem! Hozom a babot! Hadd lássam, milyen sors vár rá. *(Elmegy, majd gyorsan vissza is jön a szitával. Megforgatja, a szoba közepére helyezi. Letérdel, és fölé hajolva elkezd babot vetni, jósolni. Holdfény árasztja el a szobát. Háttal fordul a fénynek)* Ó, ez a holdfény! *(jósol: hányja, tologatja a szemeket)* „Az ágya üres, az útja hosszú és véres!” *(rémulten ellöki magától a szitát)* Nem, Uram! Csak vér ne folyjon! Könyörgök, Uram! Őt hagyd, engem érjen minden átok! A fiam ő, az én gyermekem! Amit mondtam, abból semmi se váljon valóra! Száradjon le a szám, a szám, amely kimondta...

Függöny

MÁSODIK FELVONÁS

Sobina, Vranje elővárosa. A tágas udvaron rozoga vízimalom, a falai lisztből fehérek. Körülötte már benőtte a fű a repedezett, korhadozó malomköveket, közöttük a malomcsatornában fröcsköl, csobog a víz. A vízimalommal szemben erkélyes házikó. Az udvar közepén egy farönk és egy régi, kiszáradt csobogókút kővályúja. A kapun lámpás függ, mely a holdfényvel együtt megvilágítja a vízimalmot és a körülötte magasodó sötét hegyet, melyen kirajzolódnak a vastag, sötét gesztenyefák körvonalai.

A völgyből muzsika és énekszó hallatszik.

Marko és Magda a ház lépcsőjén ülnek, figyelik a lármát.

A muzsika és az énekszó egyre hangosabb, közelednek. Már felismerszik a tamburin és a török csampara hangja. Meg a dal is:

*A Vardarhoz mikor odaértetek,
karcsú puskáikból löni kezdtek.*

MARKO (*odamegy a kapuhoz, majd vidáman tér vissza*) A gazda az, a gazda!

MAGDA (*megindul a kapu felé*) Melyik?

MARKO A fiatal, a fiatal!

MAGDA Édes gyermekem, emlékszik ő a dadájára!

Dallal, zenebonával érkeznek KOŠTANA, STOJAN, SALČE, GRKLJAN és mások.

KOŠTANA (*énekel, táncol*)

A Vardar mellett tábort vertek,

karcsú puskákból löni kezdtek.

– Nem sajnálom a karom erejét,

De sajnálom a hímezett bekecsem,

Haj, haj, haj, a szép hímezett bekecsem!

STOJAN (*Magdához*) Krisztus feltámadott, dadus, boldog húsvétot! Ugye nem haragszol rám, amiért „így” jövök?

MAGDA (*megöleli*) Gyermekem! Hisz te vagy a mi gazdánk, fiam, mi kifogásunk lenne!

MARKO (*kezet csókol Stojannak*) Áldott húsvétot, Stojan gazda.

STOJAN (*a házra mutat*) Oda! Menjünk be! A dadushoz! Ő is a húsvétot ünnepli ma, tündöklő ez a nap. (*Magdát átölelve*) Ez az én második anyám, az ő teje táplált engem.

MAGDA (*elérzékenyül*) Édes gyermekem, tudsz te mindent. (*örvendezve szól Koštanához*) Énekelj, leányom! Énekelj, ad a vénasszony is borralalót.

SALČE (*Koštanához, aki a malom környékét szemléli, a fákat, a hegyet*) Őszekócolódott a hajad. (*megigazítja a haját és a ruháját*)

KOŠTANA (*hátraveti a haját*) Hadd legyen kócos! (*Magdához*) Néni... (*a hegyre mutat*) ...mi van ott? Hegy?

MAGDA Hegy, lányom!

KOŠTANA (*mosolyogva közelebb lép, hogy minél jobban lássa a hegyet*) És ez az a hegy, amelyről azt éneklük, hogy hatalmas, kietlen, sötét?

MAGDA Ez az, lányom.

KOŠTANA (*Lábujjhegyre áll, hogy minél jobban lásson a fal fölött. Mély levegőt vesz, beleszagol a levegőbe*) Ó, micsoda illata van! (*Magdához*) És ez az a hegy, néni, amelyen a felkelők vonultak át? És amely sok anyát megrikatott, gyászba öltöztetett, és mind közül Jovan anyját a leginkább? Ez a hegy veszejtette el az ő egyetlen fiát, Jovant? Majd pedig... az anyát, az apát, a nővéreket, mindnyájukat táncra és énekre készítette? Az apja táncolt és zokogott:

*Jovan, édes fiam, Jovan,
Én fiam, elsőszülöttem!*

És zokogott az anyja is:

*Jovan, édes fiam, Jovan,
Én Szent György-napi báránynom!*

És a nővére is zokogott:

*Jovan, én fivérem, Jovan,
Én szép tavaszi virágom.*

(*feldűltan*) Ez az a hegy, néni, az a kietlen, sötét, hatalmas hegy...?

MAGDA (*szemét törölgetve*) Nem az, lányom, nem az! Nem az a hegy! És ne ezt a dalt... Másikat, vidámat énekelj! Nem jó most sírni.

STOJAN (*a tornácról*) Koštana, dalolj!

KOŠTANA Mit?

STOJAN Egy dalt, amely olyan, mint az arcod, a hangod, a rézvörös hajad...

KOŠTANA (*vidáman*) Eh, hát éppen rézvörös?

STOJAN Rézvörös, selymes, és még nem kócolta össze senki!

KOŠTANA (*énekel*)

*Mirjana, ó, Mirjana,
Rézvörös a hajad, Mirjana!
Hadd kócoljam össze,
Hadd tegyem azt, Mirjana!*

MITKA be, lovat vezet.

MITKA (*Markónak*) Hé, az ott Hadži-Toma?!

MARKO Nem ő az, Mitka gazda, hanem a fiatal gazda.

MITKA (*a ló nyakába veti a kantárt*) Kerülök-fordulok, mindjárt vissza is jövök. Nem sokáig hagylak magadra. Épp csak belekóstolok kicsit az életbe. (*magának*) De nem is élek én már sokáig! Négy, három, kettő – legfeljebb még fél évig. Ősszel, amikor elfogy a napsütés, magam is meghalok. Együtt megyünk el, én és a nap! (*patadobogás, nyerítés*) Engem! Hát, engem sajnálsz? Ó, Dorča! Kockacukor kell neked. Van is a te gazdádna. (*kiveszi a cukrot az övtáskájából és odanyújtja a lónak*) Tessék, Dorča! Egyél, fiacskám!

KOŠTANA (*énekel a tornácon*)

Mirjana, ó, Mirjana,

Csábos a te szemed, Mirjana!

Hadd vesszek el benne,

Hadd tegyem azt, Mirjana!

STOJAN Daduskám, meghalok!

MITKA (*otthagya a lovat, Marko elvezeti, fölmászik a tornádra, fezés a szemére húzza*) Eh, Koštana! Nyílt sebem, te! (*sírós hangon*) Sírjál, Mitka, zokogjál! (*összeszedi magát*) De nem! Egyetlen rossz gondolat sem árnyékolhatja be ezt a napot, könnyek pedig még véletlenül sem hullhatnak. A feltámadás napján örvendeznek a hegyek és a vizek is. És én mégis oly nagyon bánatos vagyok. A temetőből jöttem. Gyertyát gyújtottam az unokafivérem sírján – hát nem elcsüggedtem? Félelmes vagyok, én szerencsétlen! És valahányszor hallom őt, az ő dalát, az ő hangját – tessék, megfájdul tőle mindenem. (*Felmászik a tornádra. Dühösen Salčéhoz*) Salče, vén csoroszlya! Hát látod te ezt? Hát mikor múlt el a „mi időnk”? Mikor voltunk mi ilyen fiatalok és szépek? Muzsikálj, gyerünk, s énekelj, megöllek, ha nem! Elvágom a torkod, csak hogy ne lássam, milyen öreg és ráncos vagy. Hadd halljam a mi régi, könnyfakasztó dalunkat: arról, hogy a fiatalságért és a szépségért lángol a szív...

STOJAN (*botladozva jön le a tornácról, a száját dörzsölgeti*) Megperzselődött az ajkam! Ó!

KOŠTANA (*lejön utána; aggodalmasan nézi Stojant*) Beteg vagy? Hagyjuk abba a muzsikát, az éneklést? Ezt akarod, ugye?

STOJAN Hadd öljelek meg!

KOŠTANA Miért?

STOJAN Mert... mert szeretlek, és nem szabad.

KOŠTANA (*boldogan, meglepetten motyogva*) Ne, Stojan! Ne...

STOJAN (*a szavába vág*) ...ne hazudjak neked? Ó, nem hazudok én, Košta! Mindent megadnék érted. És most is, tessék, mindent megadok neked! (*elővesz egy órát, egy erszényt, egy borostyán szipkát*) Nesze!

KOŠTANA (*visszautasítja*) Nem, nem! Nem kérem! Te ne adj nekem pénzt! (*kioldja a nyakából a dukátfüzért és odanyújtja neki*) Itt van, én... én adok valamit neked inkább.

STOJAN (*morogva*) Az ajkad add! (*magához húzza őt*)

KOŠTANA (*megrándul, a fejét rázza*) Ah, ne!

STOJAN (*kezével a melléhez nyúl*) A kebled!

KOŠTANA (*az anyjához menekül*) Stojan, ne!

MITKA (*a tornácról*) Grkljan, hol van Koštana? Hívd őt ide, és a muzsikusokat is, jöjjön, énekeljen nekem, mert ha ő nincs itt, mindent elpusztítottok! (*felkel, lejön a tornácról*) Nem maradok itt tovább. Itt öregszag van, naftalinbűz. Kert, udvar, zöld kell nekem! (*Asanhoz*) Asan, téged is ez a kór sújt, igaz-e? Elhagyod apádat, anyádat, a kenderföldet és az egész házadat, csak hogy az ő közelében lehessél! Így van, Asan, így van, sóvárogj, epedj csak utána, a szerelmi bánatnál nagyobb bánat nincsen. Cigány arcod van, de a szemedből fájdalom sugárzik. (*Košťanához*) Énekelj, Koštana!

KOŠTANA (*énekelve közeledik Mitkához*)

*Katinkának fáj a torka,
Katinka, gyönyörű leány.*

MITKA (*pénzt dob Koštana csörgődobjába*) Nesze! (*magának*) Ah, soha ne lelje örömét az én bátyám semmiben, amiért engem megházásított,

és így rabságba döntött... Hát való nekem a feleség? *(Koštanára néz)*
Ez, ez nekem való lett volna... Ah, bátyám, te engem megházasítottál,
rabságba döntöttél, gúzsba kötöttél, de téged sem kímélt meg az Úr!
(végignéz önmagán) Hát mivé lettem? Tessék: lötyög rajtam a csaksira
nadrágom, meg az övem is! Nagyobb ruhát nem bír el a testem. *(Vélet-
lenül megbotlik, térdre esik. Büszkén kiegyenesedik. Kinyújtja a lábát, párszor
dobbant)* Vén csont, hát máris megöregedtél, máris remegsz? *(a cigá-
nyok felé fordul, dühödten megfenyegeti őket a szablyájával)* Grkljan! Salče!
Ide gyertek! Mert különben... *(leül, hátraveti a fez sapkáját, kigombolja a
ruhát a mellkasán)*

KOŠTANA, SALČE és a TÖBBIEK *(fejüket leszegve, összehúzódozva arrébb
ülnek tőle)*

MITKA *(komoran)* Zenét!

GRKLJAN *(megszeppenve)* Mit, gazdám?

MITKA *(még komorabban)* Szomorú dalt játsszál. Mert az én bánatomnak
párja nincsen – sehol, ameddig csak a török hátslovak elérnek!

STOJAN Košta, dalt! A hangodat! Csak a te hangodat! Marko, bort ide!
Bort, hadd mulassam el az egész ifjúságomat! *(megöleli Mitkát)* Ó, test-
vérem!

MITKA *(fájdalmasan)* Nekem is volt, de hol van már...!

KOŠTANA *(borravalót kérve közeledik Mitkához, közben énekel)*

*Isten verje, Vaske, a te vén anyádat,
amiért messzire küldött téged,
oly messzire, Vaske, három hosszú évre.*

MITKA *(kezét kinyújtva távol tartja őt magától)* Ott maradj. Ne gyere a kö-
zelembé! Borravalót? Adok... Mert... Ah, soha ne lelje örömét az én bá-
tyám semmiben, amiért engem megházasított, röghöz kötött... Amiért
el nem enged. Hogy járjam a világot. Mindenki élheti a világát, de ő:
„Mitka, üljél otthon, a házban, vigyázz a feleségedre és a gyerekeidre. Ne
csavarogjál, ember, kerüld a veszedelmet, mert még végeznek veled!”
Hogy kivel végeznek? Énvelem?

GRKLJAN Eh, hogy veled, gazdám? Az az ember még...

MITKA (*dühösen közbevág*) ...még nem született meg. És nem is fog megszületni. Hogy velem végezzenek? Velem? Akit még a török időkben Szkopjéba, Szalonikiba, Széreszbe, a járásokba küldött verekedni a bátyám... és az összes törököt, akire a birodalmi úton találtam, mind egy szálig magam előtt tereltem... Még a pasák is félreálltak, ha én jöttem... „Mita az, mondták, Arsa csorbadzsi testvére!” Hát, hogy velem végezzenek...? És ha meg is ölnének! Milyen életem van nekem? (*A fejére húzza a fezt. Keserűen, komoran*) Eh, isztambuli Redžepović lány, ó, bús énekem, te! Az öreg Redžep útra kelt, én velük tartottam, a lány után mentem. Egy cigány asszony vezetett be. A cigány asszony őrködött a hátsó ajtónál, én meg felmentem őhöz az emeletre, a hálószobájába. Mint egy csibész! Nesztelen léptekkel. Leszállt az éjszaka, csak a hold világított, és ő, a Redžepović lány várt rám. Feküdt a derékaljon, meztelenül, fiatalon, üdén... Micsoda erő! Ha csak megcsókolod, sírva fakadsz! Két karját a feje fölé vetette, fekete haja szerteomlott elefántcsontszínű teste körül – és rám várt! Nézte az ajtót, úgy nézte, mintha már onnan, a küszöbről azonnal meginna-megenne a szilaj fekete szemével... Nézett, várt rám, és énekelt!

*Rafistindeon alma,
beš i al, beš i alma!*

Tíz alma van a polcon, öt nekem és öt neked. (*Feláll. Košťanához*) Ezt, Košťana, csak ezt a dalt énekeld nekem! Vesd le a köpenyed; emeld föl a kezed, meg a fejed...

STOJAN (*félbeszakítja*) Ácsi, testvér! Megszégyeníted! Itt van az anyja, az apja, meg mi mind...

MITKA (*felajzottan, ábrándosan*) Nincs énbennem rossz szándék, testvér. Hisz apja lehetnék. Csak egyszerűen – jólesne! Még mindig fáj a szívem érte. (*fájdalmasan Salčenek*) Salče, te ismersz... Tudod-e, Salče, milyen volt, ami az „enyém” volt? Te mondd el legalább! Nos, Salče...? (*szemléli őt*) No de a „tied” is, volt ám belőle, jó sok! De megöregedtél, összeaszalódtál te is. (*ellőki magától*) Menj innen, ne kelljen rád néznom, mert ha rád nézek, sokat gondolok magamra. (*Košťanához fordul*) Košťana! Gyérünk, énekelj! Borraalót? Hol az erszényem? Nesze...!

SALČE (*Mitkának*) Majd máskor, Mitka, máskor!
KOSTANA De így maradok. Nem veszem le a köpenyt.
MITKA (*dühösen, keserűen*) Nem! A köpenyt levetni, hadd duzzadjon a kebled. A kezekkel fel, a hajad meg omoljon szerteszt, olyan légy, mint ő volt... De rám ne nézz, mert nem akarok szenvedni. A Redžepović lány beleégette magát az elmémbe, beteggé tett. Egy hétig halálos kínban vergődtem miatta... Hát nem elárultak, hát nem beköptek? Elszunnyadtam a fehér nyakához bújva, az öreg Redžep meg kirontott a szekrényből, ahová rejtőzött – és karddal támadt rám. Ő meg, amint meglátta, felsikoltott, lerántotta magáról a selyeminget – és felfogta vele a szablyát. És a penge, tudod, nem vágja a selymet, ezért maradtam én életben... És a lányt ezek után élve zsákba kötötték, és a Moravába vetették. (*feláll, dühösen előhúzza a szablyáját*) Muzsikáljatok nekem, énekeljetek, mert... (*Salčehez*) Te meg, boszorkány, nem engeded!? Ide gyere! Ide! Táncolni fogsz nekem és kuruzsolni! Ripityára törlek most azonnal! Te fogsz, vén csoroszlya, táncolni nekem, itt a szablyámon, ni, meg kuruzsolni, mint a hóban, holdfényben tánoló boszorkányok. Így! Ide gyere! Így, boszorka, gyere, hadd ropogtassam meg a vén csontjaidat.

MARKO beszalad.

MARKO (*ijedten*) Gazdám, az öreg hadzsi!
STOJAN (*ijedten felszökken*) Az apám! Mit akar tőlem? (*a kapuhoz siet, hogy bezárja*)
SALČE (*megállítja*) Ne, fiam, hisz az apád!
STOJAN De mit akar ő most tőlem? Mit... Miért keres?
KOSTANA (*megállítja*) Ne, Stojan! Én is kérlek.
STOJAN Hát éppen temiattad – nem akarom. Mert tudom, hogy mindent terád zúdít majd! Téged fog hibáztatni mindenért.
KOSTANA Nem, nem úgy lesz! Csak ne tedd!

Patadobogás, nyerítés, nyeregzőrgés.

TOMA *(a színpad mögül kiabál)* Marko!

MARKO *kisiet. Toma kinn leszáll a lóról.*

TOMA *be.*

MARKO *serény alázattal igazgatja hátulról a gazda gyűrött csaksira nadrágját és felsőjét.*

TOMA *(magánkívül van, alig tud magához térni)* Hát mi ez? *(Mitkához fordul)* Aferim, Mitka! Úgy! Hiába vagy idősebb, hiába, hogy az apjuk lehetnél, s okíthatnád őket, a lelkükre beszélhetnél – mégsem teszed! Sőt, mi több, te vezeted itt a sort... Aferim! *(Magda felé fordul)* És te? Így becsüljük meg az öreg gazdát?

MAGDA *(alázatosan)* Ó, gazdám!

TOMA Így kell enni az én kenyereimet? Persze, te úgy vagy ezzel, hogy „a főnök megöregedett, meg fog halni, nekünk a fiatalra kell vigyáznunk”. Na ugye?

MAGDA Ó, gazda, hogy én? Én! A te Magdád...

TOMA „Én Magdám, én virágom...” Hát, ha minden az enyém, akkor ez mit keres itt? *(Markónak)* Puskát!

MAGDA *(földre borul előtte)* Gazdám, gazdám...

TOMA Puskát ide, hogy mindenkit megöljek! Mindent felégetek! Senkit ne lássak, semmit ne nézzek! Hogy mindent...

MAGDA *(vonaglik a lába előtt)* Ne gazdám, ne...!

TOMA Senkit! A fiam?! Hogy csapna villám őbelé, egyenesen a homlokába! *(Stojanhoz)* Mars haza! Ne is lássalak!

STOJAN *meghunyázkodva, fedetlen fővel távozik.*

MAGDA *(alázatosan Tomához)* Ne, gazdám! Ne légy olyan mérges!

TOMA *(dühöngve)* Hogyan? Ne legyek mérges? Hát mi vagyok én?

MAGDA Gazdám! Gazdám! Édes, kedves, öreg gazdám! *(megcsókolja a kezét)* Ne, gazdám! *(rámutat az ételre, italra)* Ül le!

TOMA *(felháborodottan)* Még le is üljek?

MAGDA (*kérleli, könyörög neki*) Ül le, és neked hála, boldogság és áldás szálljon erre a házra! Bőség, meghittség költözzön be veled az otthonomba. Ül le! Egyél! Csak kenyér és só!

MITKA (*Tomához*) Ül le, ül le! Hát nem tudod? Nem jó, sőt rossz, ha valaki ilyen szent és jeles napon eljön hozzánk, de nem ül le, nem vesz a kenyérből, a sóból... Nekem kell ezt elmagyaráznom tenedek? Hát nem te vagy a hadzsi?

MAGDA (*behízeltgően*) Bőséget, gazdám, termékeny legyen a jószág, áldás szálljon érkezéssel erre a házra, gyarapodás köszöntsön be hozzánk.

TOMA (*vívódik*) Eh, köszönjétek meg az Istennek, hogy ilyen szent, kegyeletteljes, áldott nap ez a mai. (*áhitatosan közeledik és leül az asztalhoz; szigorúan*) Jól van, add elém, de gyorsan!

MAGDA (*boldogan tesz alá párnát, étellel, borral kínálja*) Tessék, gazdám. Kóstold meg, Isten adta! Ne légy haragos ezen a szent napon! (*poharat nyújt neki*) Ízleld meg, gazdám!

TOMA (*keresztet vet, megfogja a poharat*) Eh, Magda! (*iszik*) Hát jól van! Jól van, áldott húsvétot, Krisztus feltámadott!

MAGDA (*örömittasan kezet csókol neki*) Valóban feltámadott! Ó, köszönöm, édes gazdám!

KOŠTANA, SALČE ÉS A TÖBBIEK (*el szeretnének menni*)

MITKA (*megállítja őket*) Állj! Hová indultatok?

KOŠTANA (*Tomára mutat*) Dühös lesz...

MITKA Ide, te! Nézz csak rám! Énekelj!

KOŠTANA Ne, ne, Mitka gazda, hiszen a hadzsi... (*félve mutat Tomára*)

TOMA (*megvetően*) Hadzsi így, hadzsi úgy, hagyjuk ezt! Mi közöm neked hozzátok? Hisz ez a mesterségetek. Gyerünk. Énekeljetelek... Legalább ne a semmiért kapjátok a borralalót.

MITKA (*Koštanához*) Te csak énekelj! És ha valaki kezet emelne rád, itt vagyok!

KOŠTANA (*dalolni kezd*)

*Hadzsi Gajka, Hadzsi Gajka
a leányát férjhez adja...*

*Adja is
meg nem is adja...*

MITKA (*félbeszakítja*) Nem akarom ezeket a régi, halott, hadzsi-dalokat! Mást!
KOŠTANA (*énekel*)

*Duda, Duda, én kedvesem, Duda,
én téged, Duda, sehol se talállok
se Törökhonban, se a Kaukázusban.
Lángra gyújtottál, Duda, elégettél,
száraz fává tettél
száraz juharfává,
fából finom szemű hamuvá,
hamuból illatos szappanná,
hogy azzal mosakodjál,
Duda, kedvesem, arcodon hordozzál!*

MITKA (*Košťanához*) Na most azt, mikor a pestis sújtotta Kumanovóban a szenvedélyes, bőszej Stojan szemet vetett Stamenára, az unokahúgára, és vagy felgyújtja a várost, vagy megkapja Stamenát. És három napig zárva volt a templom, három napig zárva volt a csársi. Stamena meg siránkozik és könnyörög:

*Stojan, én fivérem, Stojan,
hát mondd, te ilyet hol láttál –
a fivér elvegye a húgát?*

A gyötrődő, bőszej Stojan erre így válaszol:

*Stamena, hej, szép Stamena,
Stamena, tavaszi virág,
Stamena, te igazgyöngyszem,
láttál-e olyat, hallottál-e,
hogy mély vízben hajó nincsen,*

*nagy fa alatt árnyék nincsen,
szép leánynak sarja nincsen.*

TOMA (*magának*) Igen, persze, ez köztudott: a szépség, a tavasz, a sarj – nem öregszik soha (*megrázkódik, Markóhoz*) Marko (*pénzt ad neki, hát-ramutat a cigányokra*) adj nekik, és adjatok nekik enni-inni is. (*büszkén*) Ne mondja azt senki, hogy valaki étlen-szomjan hagyta el Hadži-Toma birtokát.

MARKO (*pénzt ad Salčenek*) A hadzsitól.

SALČE, GRKLJAN ÉS A TÖBBIEK *lassan felszabadulnak, szétoszlanak és muzsikálni kezdenek.*

TOMA (*megszakítja*) Elég, elég.

MAGDA (*egyik kezében tepsit, tálcát hoz, különféle ételekkel, a másikban kancsót. Leteszi az asztalra a többi étel és ital mellé, és alázatosan kínálja Tomának*) Nem haragszol többé már úgy, gazda?

TOMA Hát Magda, hogy is...

MAGDA Ne, édes gazda, ne haragudj, amiért a fiatal gazdát... Te tudod, én szoptattam, olyan ő nekem, mintha a második gyermekem lenne. Tudod, mennyit szolgáltalak, és soha egy rossz szót se szóltál, nemhogy megharagudtál volna rám.

TOMA (*kicsit melegebben*) Igen, Magda, hűségesen szolgáltál.

MAGDA Szolgáltunk, gazdám. És most is téged szolgálunk. A házában lakunk. És tessék, ennyire szeretünk és tisztelünk. Tudtuk, hogy mint minden évben, ma is eljössz hozzánk, ezen az áldott napon. Ezért egész évben tartogattuk neked ezeket a nyári körtéket, mert tudjuk, hogy szereted, és van itt alma is. Saját kezűleg válogattuk mind. És itt a bor, amit Marko préselt neked, szár nélkül, szemenként.

TOMA (*elégedetten kezét nyújt Markónak*) Köszönöm, Marko.

MARKO (*kezet csókol*) Köszönöm, gazda, és kellemes ünnepeket!

MAGDA (*kínálgatja*) Tessék csak, gazda, vegyéél. Minden ugyanolyan, ahogy annak idején szereted, amikor még nyaranta eljöttél egy egész hónapra szórakozni, mulatni.

TOMA (szomorúan) Igen, mint annak idején. *(a kiszáradt kútra pillant)* Kiszáradt a csorgókút?

MAGDA *(bocsánatkérően)* Igen, gazdám. Idén teljesen kiszáradt. Mit meg nem próbáltunk, hogy megmentjük! Mindhiába. Már nem tiszta a forrása fenn az erdőben. Elkezdett keveredni a földdel és a rothadó levelekkel. Már nem olyan erős folyású, bőséges és tiszta, mint amikor te megtaláltad és idevezetted a csorgókúthoz.

TOMA *(mélabúsan, inkább magának)* Igen, igen, kiszárad és eliszaposodik, velem együtt.

MITKA *(Košťanához és a többiekhez)* Gyerünk, muzsikáljatok, énekeljeteK, mi lesz már?

KOŠTANA *(énekel)*

Stojanka, te hamvas vranjei leány!

Mikor anyád megszült téged,

vajon akkor mit fürkészett:

a fényes napot nézte-e

vagy a karcsú, sudár nyárfát?

Én édes lelkem, Stojanka,

Stojanka, te hamvas vranjei leány!

TOMA *(Először néz oda a cigányokra. Ridegen, hozzáértően szemléli Košťanát, magának)* Lenyűgöző hang... De elég!

KOŠTANA *(folytatja a dalt)*

Figyellek téged, az utcára lépsz

selyemszoknyádon játszik a napfény,

nesztelen haladsz át az udvaron,

mint zsenge szarvas fenn a hegyháton.

Milyen átok sújtott le énreám

ó, jaj, édes lelkem, te szép leány,

te szép leány, illatos gyöngyvirág,

meghalok érted, kedves tubicám!

TOMA (*izgatottan, felajzottan*) Igen, igen...
KOŠTANA (*folytatja*)

*És ha látom a szép szemed,
oly ragyogóan fekete,
vágy költözik a szívembe,
s el akarlak vinni téged,
el, édesanyám házába,
ő ringasson a karjába,
ő fűrösszön tejbe-vajba,
hogy turbékolj, kis gerlice,
én édes lelkem, Stojanka,
Stojanka, te hamvas vranjei leány!*

TOMA (*görcsösen beleváj a térdébe*) Ne úgy, ne olyan szenvedélyesen...
Elég, elég...
KOŠTANA (*még nagyobb beleéléssel*)

*Bejártam én, Đurđa, egész Szerbiát,
egész Szerbiát és Macedóniát,
napszámosként aranypénzt kerestem,
de én hozzád fogható lányt, Đurđa, sehol se találtam.
Ó, jártam odalenn és jártam odafenn
de hozzád foghatót sehol se találtam!
Ó, inkább lefekszem, inkább meghalok
csak ne lássam,
hogy az arcod
más simítja, más csókolja.*

TOMA (*feladta a harcot*) Ez túl sok (*Mitkához fordul*) Hé, Mitka!
MITKA (*a foga közé vesz egy dukátot, majd Koštana felé nyújtja*) Koštana,
leányom.
KOŠTANA (*a szájával veszi ki a dukátot Mitka szájából, és Salče ölébe
dobja*)

TOMA (*felemelkedik*) Ej, és ha most még azt is...! De te nem is ismered. Régi dal az. Annak idején, amikor én még fiatal voltam, sokat énekelték. A te anyád, Salče énekelt nekem. (*Salčenek*) Ugye, Salče?

SALČE (*mosolyogva*) Melyik az, gazdám?

TOMA (*foghegyről, inkább magának*) Az, amikor a fiatal menyasszony az esküvő után, amint lefeküdt, azonnal meghalt. Másnap már magasan, magasan járt a nap – és ő még mindig nem jött elő a szobából. Megérkezett az anyja, látogatóba. Ő még mindig nem ébredt fel. Az anyósa az ajtaja előtt áll, ébresztgeti és szomorúan énekel:

O jansana a'nn djeldi

Ojan, ojan, maz

*(Megjött az anyósod,
szégyelld magad, te)*

(*Salčenek, Košťanára mutatva*) Tudja ő ezt a dalt? Megtanítottad rá?

SALČE (*boldogan*) Tudja, hadzsi, tudja. (*visszaréved*) Ó, igen, nehéz dal ez, meg régi is!

TOMA (*elégedetten*) Ej, ha most még ezt is...! És hadzsihoz illő borraválóiért! És nem az egész dalt. Csak a végét. Az sokatmondó. Ő halott, az anyósa meg azt hiszi, hogy még mindig nem heverte ki az éjszakai első simogatást, csókolgatást, és ezért nem jön ki... És már az apja is megérkezett. Az anyós sír, ébresztgeti és szomorúan énekel:

Utansana baba đeldi

Ojan, ojan, maz!

Jött az apád, szégyelld magad, te! Ő pedig halott és érintetlen. Férfikéz nem simította, férfijak nem csókolta. Halott és érintetlen...

KOŠTANA (*hangos zenére, cigány lányok koszorújában táncol a híres Kere-mejle dalra; térdre esik, mélyen hajlong, rázza a keblét, körültáncolja Hadži-Tomát, néha megérinti a hajával a férfi fejét*)

TOMA (önkívületi állapotban ledobja a fez sapkáját, ledobja a nyakláncát, a párnákra könyökölve végignyúlik a heverőn, kiabál) Marko, uszgyi a városba, és Hadži-Ristát, Zafirt, Sekulát... hívj ide mindenkit mulatozni, vigadozni!

Függöny

HARMADIK FELVONÁS

Első jelenet

Hadži-Toma vendégszobája. A szoba közepén, matracokon fekszik Stojan, párnákkal körülvéve, paplanokkal letakarva. A fejrésznél, háromlábú széken különféle finomságokkal, savanyított körtével és szőlővel teli edények állnak. Kerül-fordul, belép STANA, és lábujjhegyen, hogy fel ne ébressze, STOJAN fölé hajol, hallgatja a légzését.

STANA (kicsavarja a hidegvizes törölközőt, ráhelyezi Stojan homlokára, gyengéden megcsókolja) Drága bátyuskám! (aggodalmaskodva távozik)
STOJAN (felébred) Hajnal! Máris felkelt a nap? (ijedten) Nem akarom, hogy nappal legyen! Őt akarom, az ő száját! Ah, minek ébredtem fel? Ő volt az! A tüzes, édes Koštana! Elém térdelt, megszorította az arcomat a két kis kezével, úgy, hogy a szám kidomborodott, és az ajkait az ajkaimra forrasztotta... ah!

STANA (gondoskodóan belép) Bátyus, hívtál?

STOJAN (meglátja és visszadől az ágyba) Te?

STANA (könnyekben tör ki) Bátyus, miért haragszol rám?

STOJAN Menj!

STANA (sírós hangon) Ne, bátyus! Ne haragudj rám. Mit vétettem én? Majd meghaltam az aggodalomtól. Tessék, egész éjjel nem... És anya sem. Aki most nem rád haragszik, hanem apánkra, aki, azt beszélnek, mindenféleképpen múvel ott, a külvárosban. Apánk mintha nem is a mi öreg apánk lenne!

STOJAN És ki zenél neki?

STANA (*vonakodva*) Hát továbbra is ő...

STOJAN (*dühösen*) Menj!

STANA Bátyus!

STOJAN Menj!

STANA *sírva el.*

STOJAN (*felpattan*) Cigány lány! Én őt annyira szerettem, ő meg? Cigány lány! Ki ad többet!

KATA *be.*

KATA (*Stojanhoz közeledve*) Fiam, fáj valamid? Mi van veled?

STOJAN (*kelletlenül elhúzódik tőle*) Semmi, semmi bajom!

KATA Mit kívánsz, mit hozzon neked édesanyád? (*meg akarja tapintani a homlokát*) Mutasd a homlokod.

STOJAN (*félrelökí*) Ne nyúlj hozzám!

KATA (*már nem tudja visszatartani a sírást*) Miért, kisfiam? Hát mit vétettem én neked?

STOJAN Hogy a világra szültél... Minek?

KATA Hát, fiam, anyád a boldogságért hozott téged a világra. Hogy legyen kit néznie, kire esküdni. Anyád megszült, óvott téged, anyád akar megnősíteni is, hogy majd a menyé felváltsa őt. Hogy ő is, mint a többi asszony, a menyével menjen templomba meg vendégségbe; meg aztán a menyé fogadja a házban a vendégeket és kísérelje ki őket onnan. Hogy a háza, fiam, benne teveled, nyitva álljon. A boldogságáért szült anyád téged. Hogy leélje az életét veled, ha már apáddal nem lehet. Apád a boldogtalanságom! Soha nem hallottam tőle egy istennek tetsző, kedves szót sem, csak üvöltözést. (*a fejét szorongatja*) A rettegéstől, édes fiam, már elment az eszem.

A távolból zsvij, zene és énekszó hallatszik.

STOJAN (*a kezével mutatja, ahonnan a dal hangja hallatszik*) Ő az, anya, ő...!

KATA (*elmenőben*) Ó, fiam, ő egy cigány lány...!

MARKO *futva be.*

MARKO (*zihálva kapkodja össze az ágyneműt*) A hadzsi, az öreg! Gyorsan! (*Felnyalábolja az ágyneműt és kimegy. Stojan követi*)

HADŽI-TOMA *be, Košťanával és a többiekkel összeölelkezve.*

TOMA (*Košťanához*) Amikor az én házamba beléptek, azt a dalt énekeltek, hogy:

*„Fordítsd vissza a lovad, Abdul-Ćerim aga,
kínok kínja, fordítsd vissza a lovad, mert megbánod”,
„Nem fordítom vissza, lelkem, ifjú Stamena,
kínok kínja, nem fordítom, mert tudom, meghalok!”*

Én is meg fogok halni! Ezt énekel. Meghalok, meg akarok halni! Betegen fekszik a fiam – haljon csak meg!

KOŠTANA (*rémülten, fájdalmasan*) Ne, ilyet ne, gazda!

TOMA (*nem hallgat rá*) Feleségem? Nincsen. Nem is volt soha. Volt anyám. De anya ifjú léleknek nem való. (*Körülnéz, fürkészi a szobát. Kiált*) Marko!

MARKO *jön.*

TOMA Hol az asztal, hol a bor? Szolgálj ki a gazdát, most még... utána meg, talán, jó a halál... (*Košťanához*) Eh, Košťana, leányom! Gyerünk! Ne dalolj, csak dúdolj és muzsikálj. Mégpedig azt, amikor esküvőre kell menni, öregekkel, szívünknek nem kedves emberekkel! Elöl a násznép, hátul a vőlegény, mögötte meg a cigányok. Énekelnek, zenélnek neki, hogy felvidítsák, a muzsikájuk fájó, olyan fájó, szívet tépő...! Így voltam én is,

mikor az esküvőre mentem – hogy többé zöld kertben ne sétáljak, holdvilágot ne nézzek, kedvest ne várjak és cirógassak –, eltemetni az ifjúságomat! És el is temettem! Most? Vén fa. Igen, fiam, vén vagyok, de a szívem olyan fiatal, annyira tele van rejtett, ki nem teljesedett szerelemmel, el nem cirógatott cirógatással... Ő, túlcserél és eleped, olyan nagyon, hogy örökké nehéz lesz nekem a föld, ha meghalok. Gyere, leányom, gyere, dalold el újra: „Falu közepén tarka kút, tiszta víz...” Ő, bárha most itt lenne, tisztán, harmatosan, üdén csöppenne vénséges-vén, már haldokló homlokomra... *(a homlokához kap, hörög)* Nótára fel, leányom!
KOŠTANA *(énekel)*

*Falu közepén csobog egy kút,
ahogy mondom, csobog egy kút,
és a kúthoz egy pár leány odavonult,
ahogy mondom, odavonult.*

TOMA *(kiabál)* Marko! Gyöngyöt, érmét, dukátot!
MARKO *(zavarodottan)* Inkább ne, gazdám!
TOMA *(dühöngve)* Kuss legyen!
MARKO *(visszatér, dukátfüzéreket hoz)*
TOMA *(Košťanához lép, a nyakába köt egy füzért)* Tessék, leányom. Az arany viselje az aranyat, és ne a vén, száraz csont! Énekelj!
KOŠTANA *(folytatja a dalt)*

*Adjatok nekem abból a zavaros vízből,
hadd igyak, aga, hadd oltsam szomjamat...
– Neked ott a tarka szoba
Hogy szomjadat oltsd, aga, s csókot adj.*

TOMA Nekem már nincs többé, leányom, nincsen. Hanem – te énekelj tovább!
KOŠTANA *(énekel)*

*Háromszor kopogtatott az ablakodon,
kedves tanítónő...
– a diákod, Stojan Hadzsi.*

TOMA Nem Stojan volt az, hanem én. Én, Hadži-Toma! Nekem énekelték ezt.
KOŠTANA (énekel)

*De te nem nyitsz nekem ajtót,
kedves tanítónő...
– a diáknak, Toma Hadzsinak.*

TOMA (szétszagatja a többi dukátfüzért és elhalmozza őt dukátokkal) Rajta! Gyerünk...!
KOŠTANA (titokban, hogy Toma ne lássa, az összes dukátot továbbadja Markónak, aki átviszi őket a másik szobába)

MITKA be.

MITKA (Markónak) Hordókat csapra verni! Bort ide! Emeljétek a poharaitokat!
STOJAN (az ajtóban; dühösen, féltékenyen Košťanához) Cigány lány! Ki ad többet! (e)
TOMA (nekibőszülten közeledik a falhoz, ahol a fegyverek állnak) Ki van ott?! Rajtam kívül ki az úr még az én házámban? Ő? Még ő beszél? Hol a puskám!?

Megragadja a puskát, az ablakhoz lép, céloz.

STANA (a színfalnak mögött, jajveszékel) Ne, apám! Édesapám! Jaj!
TOMA (az ablaknál, céloz) Őt, igen... Megölöm őt.

ARSA be.

ARSA Hadzsi! Ne!

TOMA Őt, őt...

ARSA (*elhúzza az ablaktól*) Hadzsi, hadzsi...

TOMA (*némileg felocsúdvá, felismeri Arsát*) Ah! Te vagy az!

ARSA (*döbben*) Én, hadzsi! Testvér! (*meglátja Mitkát, rászegezi a tekintetét*) Legalább neked! Legalább te...

MITKA (*hetvenkedve*) Mit ordítasz itt rám?

ARSA Hazafelé!

MITKA Mi vagyok én? Kutya, vagy mi? Hát van neked szíved, lelked? Egyszer én is jól érezném magam egy kicsit, de te rögtön...

ARSA Haza! És a feleséged, a gyerekeid?

MITKA Te nősítettél meg, te döntöttél rabságba! Te élvezem azt csinász, amit akarsz. És most, tessék: feleség is, gyerekek is! Nekem semmim sincsen. Senkim sincsen. Bizony...!

ARSA (*dühöng*) Haza!

MITKA (*meghunyáskodva távozik*) Gyerünk, gyerünk, te – nekem... (*el*)

ARSA (*utána*) De egyenesen haza! (*a cigányokhoz*) És ti? Még mindig itt vagytok? (*meglendíti a botját*)

SALČE, GRKLJAN és a többiek alázatosan távoznak; KOŠTANA követi őket.

TOMA (*Arsához, Koštana előtt állva*) Mindenki! Csak ő ne!

ARSA (*döbben*) De hadzsi...!

TOMA (*Košťanára mutat*) Vérre megyek érte! A sógorom, a testvérem, a rokonom vagy – de ha csak egy ujjal hozzáérsz, a gyilkosom vagy!

ARSA (*kétségbeesetten, Toma ősz hajára mutatva*) Hadzsi! Nézz magadra!

TOMA (*rászegezi a fegyverét*) Kérsz belőle...?

ARSA (*kétségbeesetten hátrál az ajtó felé*) Testvér, testvér! (*Košťanához, félre, hogy Toma ne hallja*) Tegyéél úgy, mintha beteg lennél. (*el*)

TOMA (*megállítja Košťanát, nehogy elmenjen*) Ne, te, énekelj!

KOŠTANA Majd máskor! Most én is megyek. Mert beteg vagyok.

TOMA (*meglepetten*) Ne... Ne, leányom! Ha fáj a torkod, igyál sörbetet, harmatot... Megolvasztom az igazgyöngyöt is, csak ne fájjon a torkod.

KOŠTANA (*a mellkasára mutat*) Itt, itt szúr! Engedj el!

TOMA (*magába roskadva*) Hát, ha ott... akkor az súlyos... (*Koštana megindul*) Koštana! (*hörgöve közeledik felé*) Koštana, leányom, édes gyermekem... Gyere, csak legalább... (*lehajol a kebléhez, beleszagol*) Koštana! Gyönyörűség...! Óóó!

Második jelenet

Mitka háza. Kert a ház előtt. Az előtérben egy gyönyörű, kétszintes ház, díszes ablakkal, erkéllyel és homlokzattal.

MITKA be, befelé invitálja SALČÉT, GRKLJANT, KOŠTANÁT és a többieket.

MITKA (lompos öltözékben, szétcsúszva, hátrafordul és hívja a többi zenészt az utcáról) Muzsikusok! Csaposok! Táncos lábú cigány lányok! Ide gyertek! (*jönnek ők is*) Gyertek, édes testvéreim! (*Koštánához*) Te, ide, elém.

KOŠTANA (előlép a többiek közül, leül)

MITKA (a többi táncosónak) Ti ide, őmellé, ököré. De csörgődob nem kell... ide, egymás mellé.

A TÁNCOSNŐK előlépnek, alázatosan helyet foglalnak KOŠTANA körül.

MITKA (nézi őket) Így! A bátyám a gyilkosom, a bátyám a hóhérom, az én bátyám! Egy boldog perce ne legyen soha. Már megint ez: „hazafelé...” (*a házra mutat*) Itt van, most itthon vagyok, itthon! (*leül, előveszi és maga elé helyezi a szabályját, fez sapkáját, erszényét, szipkáját*) Hé, te... (*Grkljanhoz*) Zenét! Muzsikáld el, hogy nincs nekem sehol senkim. Se testvérem, se apám, se anyám! Nőm? (*a házra mutat*) Ott van. Ki se látszik a lisztből és a tésztából. Nincs nekem sehol senkim! Nincs! Ezt muzsikáld nekem, az „én nótámat” muzsikáld!

GRKLJAN (meglepetten) Melyik dal az, gazda, melyik a te nótád?

MITKA Az én nótámat!

GRKLJAN (csodálkozva, kérdőleg pillantva a többiekre is) De melyik dal a te nótád, gazda? Mi nem tudunk egyet se, ami a te nótád lenne.

MITKA Én se tudom. Csak éjjelente hallom és álmodom. De sodró erjú dal ez! Arról szól, hogy egy anyának fia született, óvta őt és táplálta.

Éjjel-nappal csak őrá volt gondja. Amire csak a fiú lelke vágyott, az anyja mindent megadott neki – és a fiú mégis bánatos volt! Aztán felnőtt. Duzzadni kezdett benne az erő, az ifjúság... Jöttek a kertek, a virágok, a holdfény; illatozni kezdtek a lányok! A fiút elkapta a hév. Megvolt neki mindene, amire vágyott. Lovak, puskák, szablyák, nők... Minden lányt megkapott, amelyekre szemet vetett, kócolta a hajukat, csókolta a szájukat. Egyik se utasította vissza, egyik se csalta meg; ő pedig mindet csókolta és mindet megcsalta, mégis bánatos volt, örökké fájt a szíve. Bánatos volt, amióta a világra jött. Hát ez vagyok én... Ez a fájdalom, ez a búbánat – talán szerelmi bánat, talán valami átok, de én: élőhalott vagyok. Megyek, iszok, bolyongok az utcákon, hogy a bánatom feledjem, hogy pihentető álom szálljon a szememre. De kerül engem az álom. Tikkaszt a föld... tikkaszt az éjszaka... tikkaszt a holdfény... Nincs bajom, egészséges vagyok, de bánatos! Ez a bánat a részemmé vált. Fáj az élet. Fáj a szívem, amióta a világra jöttem. *(Leül. Nézi Koštana-t, a táncosnőket, a lányokat. Nyújtózkodik, hogy jobban lássa őket)* Ejh, gyermekek, édes gyermekek! Énekeljétek! Engedjétek ki a hangotokat. De tisztán! Hallani akarom a fiatal, édes, tiszta hangotokat. Mert az én szívem megszakadt, az erőm elhagyott, megöregedtem... Szomorú, szívet tépő dalt énekeljétek nekem!

KOŠTANA *(szánalommal)* Melyiket, Mitka gazda?

MITKA Melyiket? Eh, Koštana, hát csak egy dal szomorú? Tudod-e te, milyen a karaszvedah, a szerelmi bánat? Mégpedig a nehéz, hatalmas szerelmi bánat! Ebben a betegségben szenvedek én. *(magára mutat)* Itt vagyok, megöregedtem, de még nem éltem, még nem oltottam szomjamat, még nem csókoltam eleget... A szívem most is eped a szépségért, az üde bájért! Úgy bizony... Dalolj, Koštana, olyan hévvel, mint ahogyan csatába indult a sereg a bilácsi Karakulától Preševo és Szkopje felé. Nyári éjszaka. A Šar-hegység az égbe nyúlik, alatta hever a puszta, halott Koszovó. A birodalmi országút széles, egyenes. Kocsmák, fogadók, kertek és csobogó kutak sorakoznak mellette. Ragyog a holdvilág... Martenica dísz fityeg az övemem, a lovam, az én Dorčám peckesen lépeget, a muzsikások pedig egészen a bilácsi kocsmából követnek engem. Muzsikálnak és énekelnek nekem, az éjszakában, a holdfényben. És a házból

meg a kertből, ahol a holdfényben fiatal nők és lányok orót táncolnak a szökőkút körül, dudák, csörgődobok szólnak, egy dal hallatszik... Nem is dal, csak egy hang. Lágy, telt hang. Édes, mint egy leány első érintése, csókja. És ez a hang felszáll, belekapaszkodik a holdfénybe, megremeg és visszahull rám, balzsamként a szívemre. *(Košťanahoz)* Nos, Košťana, ezt a dalt, ezt az időt énekeld nekem... Ez az idő soha többé nem jön vissza. Hát ezért az időért fogok én búsan meghalni, nyitott szemmel fekszem majd a sírban. Az „ifjúság utáni sóvárgás” dalát énekeld... Az én édes fiatalságom dalát, amely úgy szertefoszlott, olyan gyorsan elhagyott. Énekelj, kiáltás érte, kéreld, csak még egyszer térjen vissza hozzám, jöjjön, csak még egyszer érezzem, szagoljam... Ah! *(énekel)*

*Ha te tudnád, te leány, ha tudnád,
milyen az ifjúság utáni sóvárgás,
a kapuban várnál rám,
a lóról leemelnél
a szobába bevinnél,
a szájamat csókolnád –
könyörülj rajtam, csábos, ifjú leány,
érted lángol a szívem...!*

KOŠTANA *(vidáman, együtttérzőn)* Most jövök én, Mitka gazda! *(énekel)*

*Nyisd ki nekem, szép kis Lenke,
az ajtócskát, ajtócskát...
kis fehér kezeddal nyisd ki már.*

MITKA *(közbevág, magának)* Hát... Soha nem nyitotta ki!
KOŠTANA *(énekel)*

*Hadd lássam, szép kis Lenke,
a kicsi szád, kicsi szád!*

MITKA És soha nem láthattam!
KOŠTANA

*Nem tudok én, édes Mile,
felállni, felkelni.
Anyám fogja, Mile,
a ruhám, a ruhám!*

MITKA Az anyja, az átkozott anyja! Ő nem engedte. Soha nem engedte,
hogy lássam őt.
KOŠTANA (*még vidámabban énekel*)

*Kilenc éve már, én édes lelkem,
hogy téged nem láttalak;
menj, kérdezd meg az anyádat,
téged nekem vajon idead?
– Nem kérdeztem az anyámat,
hallottam viszont sok rosszat,
apám ezt mondta anyámnak:
„Ha kilenc lányom is lenne,
egyet se adnék Mitkának,
mert nagy korhely az a Mitka,
a legjobb borokat issza,
és méregerős pálinkákat,
borra késeket ránt elő
pálinkára meg pisztolyokat.”*

MITKA (*komoran*) Na most ezzel a dallal egészen elpusztítottad a lelkem,
nekem végem. (*magának*) És igen, igaz... (*keserűen, magát korholva*)
Igaz. Igaz, Mito, te szerencsétlen, valóban nagy korhely vagy. Mégpedig
világgraszoló, menthetetlen korhely. Csak a kocsmák, csak a fegyverek,
szabályák, nők... És meddig még? Dőlj már ki, dögölj meg végre! (*kiveszi
a szablyáját és maga felé fordítja*) Ó, hát miért is ne öljem meg magam?
MINDENKI (*rémülten*) Ne, gazda, ne!

MITKA Miért ne? Hogyan ne? Miért is ne? Hát nem tudom, mi vár rám, mi van nekem megírva? A halál vár rám! Az! A fekete föld, férgek esznek meg! Az! Miért ne öljem meg magam? (*magához szorítja a szablyát*)

Beront ARSA a rendőrparancsnokkal és két-három pandúrral.

ARSA (*feldúltan, mint aki esztét veszttette*) Én, én öllek meg! (*veri a cigányokat*)

Mindenki menekül.

ARSA megállítja GRKLJANT, SALČET. KOŠTANA és a többiek el.

SALČE és GRKLJAN félelemtől remegve a falhoz simulnak.

ARSA (*dühtől zihálva, nekiront Mitkának*) Mi? És most mi...? Mi... mi? Mi ez?
MITKA (*elfordul, hallgat*)

ARSA Kelj fel!

MITKA (*nem kel fel*)

ARSA (*megrázza*) Kelj fel! Élsz?

MITKA Neked – nem! Meghaltam.

ARSA (*főlé hajol*) Mito, Mito...! Figyelj rám...! Vagy te, vagy én...

MITKA (*kicsit megszeppen, feláll*) Mi az...?

ARSA Az! Eleget hallgattam, túrtam. (*meredten a szemébe néz, megragadja a kabátjánál*) Miért vagy te ilyen? Miért vagy ilyen lompos, hóka, sápadt...?

MITKA (*lassan végignézi magán*) Mi bajom? Semmi se.

ARSA Figyelj, Mito. Vagy ne lássalak többé (*a cigányokra mutat*) ezekkel együtt, de a kocsmában se, vagy pedig én öllek meg!

MITKA (*ijedten feláll*) Miért ölnél meg?

ARSA Megöllek. Meg én. Meg foglalok ölni! Mint ahogy apánk is meg akart ölni annak idején, amikor azt a sok pénzt, amit üzletre adtunk – három nap se telt el, és te máris elittad az egészet a cigány lányokkal a kocsmában. Ó, hogy amikor apánk meg akart ölni... (*magát korholva*) ah, miért állítottam meg őt akkor, miért nem hagytam, hogy megöljön...!

MITKA (*komoran*) Ő is olyan volt, mint te: gyilkos!

ARSA (*feldühödve*) Apánk gyilkos? Én gyilkos? És ő, anyánk, aki távol tartott téged apánktól és tőlem, megvédett, zokogott utánad, ő is gyilkos, mégpedig a legnagyobb, amiért annyira dédelgetett és oltalmazott téged...

MITKA (*izgatottan félbeszakítja*) Anyánkat ne, őt ne említsd nekem. Egy hibát követett el, azt, hogy először téged szült, aztán engem, ezért most csendben kell maradnom, hallgatnom kell rád, mert idősebb vagy! Csak ezt az egy hibát követte el: hogy először téged szült, aztán engem... És az anya – anya! (*sír*) Édes jó anyám, ha ő élne, hát megengedné-e vajon, hogy így bánj velem...

ARSA (*izgatottan*) Mito...!

MITKA (*könnyeit törölgetve*) Na tessék! Megrikatott! Az én édes jó anyám! (*megindul*) Mióta nem gyújtottam már érte gyertyát...

ARSA (*visszatartja*) Hová?

MITKA (*indulóban*) A temetőbe. Édes anyácskámnak gyertyát gyújtani.

ARSA (*utánamegy, visszatartja*) Nem mész oda, nem! Hazamész! (*bevezeti a házba*)

GRKLJAN (*alázatosan a rendőrparancsnoknak*) De, gazda!

RENDŐRPARANCSNOK (*kegyetlenül elhallgattatja őket*) Kuss!

ARSA (*visszatér; Salčéhoz, Grkljanhoz*) És ti? Hát nincs más rajtatok kívül a föld kerekén, hogy az ember nem tud szép szóval hatni rátok? Kinek beszéltem, kit fenyegettem, kit csuktam tömlőcbe? De semmi sem segített! Ha én beszélek – a kutya ugat, a karaván halad? He?

GRKLJAN (*kiválik a többiek közül, térdre borul előtte, és Salčére mutat*) Én, gazda – nem! Ő. Ő tanította énekelni és táncolni. Én nem vagyok vétkes semmiben – a nyakamat rá... (*a nyakára mutat*)

ARSA (*Salčének*) Beszélj, boszorkány! Te vagy a hibás mindenért!

GRKLJAN (*élénken, ijedten*) Igen, gazda! Ő a hibás mindenért. Ő, nagyon köszönöm, hogy kimondtad helyettem! Ő még, amikor Koštana kisgyerek volt... Ő már akkor tanította táncolni és énekelni, pici korában. És meg is tanította! Most, tessék, őmiatta pusztulunk el mindannyian. (*megint fejbe akarja ütni Salčét*) Ő a hibás! A boszorkány, ő az, gazda...

ARSA Majd adok én nektek mindjárt... (*Grkljannak*) Te mostantól utca-seprő leszel, amíg csak élsz. (*Salčének*) Te meg? Most azonnal, ebben

az órában, ebben a percben felakasztalak, ha egy héten belül, ezt a lányotokat – *(dühösen)* a nevét se akarom tudni! – férjhez nem adjátok. Esküvőt, pénzt – mindent én állok. *(mérgesen)* De hallani se akarok többé róla! Na, gyerünk, sipirc! Üstöllést!

SALČE *(riadtan felpattan, Arsa lába elé veti magát)* Ne tedd ezt, gazda...

ARSA *(tajtékzik)* Vranjska Banjába, Asanért! *(a rendőrparancsnokhoz)* Te is, azonnal menj Banjába, keresd meg Asan apját, mondd el neki, mondd el, hogy én, Arsa gazda azt üzenem neki, hogy vasárnap, ami most jön, a legelső vasárnap – világos? – hozza a násznépet, jöjjön ide és vigye el őt, ezt a Koštanát, és ott, Vranjska Banjában adja feleségül a fiához, Asanhoz... Hallottad?

RENDŐRPARANCSNOK *(alázatosan)* Igenis, főnök!

SALČE *(rikácsol a réműlettől)* Ne tedd ezt, gazda! Ne tedd!

ARSA *(a rendőrparancsnoknak)* Te meg, ha eljönnek érte, ott legyél te is, a pandúrokkal! Ha nem akarja – alkalmazz erőszakot! Ha csak a holttestén át lehetséges – akkor holtan tedd a kocsira, és irány Vranjska Banja!

SALČE *(hajlong, Arsa térdét, lábát csókolgatja)* Ne tedd, gazda! Csókolom a kezed, a lábad! Nem való még őneki férj! Fial, zsenge, gyermek, épphogy csak ráeszmélt a világra... Ó, köszönrülj, gazda! Nem fog többé énekelni!

ARSA Élve – nem, többé soha! Holtan lehet!

SALČE *(hajlong, azt se tudja már, mit tegyen)* Hagyd meg őt nekem, gazdám, add nekem! Az enyém! Az én gyermekem! Az én testemből lett, gazdám, az én testemből! *(a keblét, haját, arcát szaggatja)* Ebből, gazda!

ARSA *(ellöki magától, újra a rendőrparancsnokhoz)* Tömlöcbe! És ha Koštanát már elvitte a násznép, csak akkor engedd majd ki az anyját, hogy elbúcsúzzon tőle. Addig viszont se víz, se kenyér, semmi! *(el)*

SALČE *(üvöltve hajlong)* Ne, gazdám! Mit csináltál? Jaj, szegény fejemnek, köszönrülj, gazda!

GRLJAN *(könnyek között)* Öregek vagyunk, gazdám! Ha ő nincs, nem fog telni a betéví falatra sem, meghalunk, elpusztulunk!

NEGYEDIK FELVONÁS

Cigánynegyed. Alacsony házak, kerítéssel. Zöldfelület nincs sehol, csupasz, ledöngölt föld mindenütt, égett szén az üllők és esztergák körül, karók közé feszített madzagokon rongyok, szakadt paplanok, piszkos ruhák lógnak. Mögöttük szőlőültetvény terül el, melyet középen széles, egyenes homokos út szel át. Lakodalmas muzsika hallatszik a távolból. Később ponyvával letakart, vásznakkal díszített kocsik jelennek meg az úton. A kocsik előtt vonul a násznép, banjai cigányok fehér turbánban, hosszú nyaklánccal. A menet csendben közeledik, csak a lakodalmas zene hallatszik.

Koštana kunyhója előtt áll a cigányvajda és AHMET.

KURTA beszalad.

KURTA (örömittasan) Jönnek, jön a lakodalmas menet!

CIGÁNYVAJDA (ijedten, Kurtát csitítgatva) Csönd legyen! (Kurtához) Kurta, te menj fel a sikátorba, onnan őrködj! (Kurta el) Te pedig, Ahmet (Koštana házára mutatva), itt maradsz, az ajtó előtt, s vigyázol rá!

AHMET Koštana háza mögé vonul.

CIGÁNYVAJDA (ott marad, és idegesen nézelődik. Egyszer Koštana kunyhóját szemléli, másszor az utat, ahonnan a zeneszó hallatszik. Önmagát bátorítva) Jönnek, jön a lakodalmas menet! (ijedten néz Koštana ajtajára) Ó, mikor viszik már? Meghalok a félelemtől, meg ne szökjön!

KOŠTANA kilép a kunyhóból.

KOŠTANA Ó, jaj! (magába roskadva kapaszkodik az ajtóba) Hogy én, oda? Asanhoz, a faluba, Banjára? Oda? És én az övé legyek, Asané? (dühösen) Hogy ő legyen az én férjem? Ó? Jaj! (Harapdálja a kezét. Tántorogva lép-ke. Észreveszi a vajdát, dühösen odamegy hozzá) Mi az? Kire vársz? Várod, hogy elvigyenek, mi? Hogy végignézd, ahogy elvisznek engem?

CIGÁNYVAJDA (*ijedten*) Nem, Koštana, nem várom! Nem akarom nézni. De nem szabad... A gazda megöl engem, ha te eltűnsz. Ezért vagyok itt. Vigyáznom kell rád. Nem szabad elmennem...

KOŠTANA (*dühöngve*) Vigyázol rám? (*összerezzen*) Félsz, hogy elszökök? (*kihívóan*) Nem fogok! Itt vagyok és nem megyek sehová! (*leül*) Vigyázz hát rám. Nem megyek, nem akarok én semmit. Mindent akarok! Hol vannak? Vigyenek csak! Itt (*magára mutat*) az arany, a díszes alsóíng meg a köpeny meg a selyemruha... minden kész! A szívem, a szemem és az erőm, mindent Asannak, a falunak, Vranjska Banjának! (*dacosan lerogy*) Odamegyek én! (*tépi magát*) Ó, hogy majd ott a szemem is kivájjam, a bőröm lehántsam, az erőm elpasszam. (*tépi magán a ruhát, az arcát, a haját*)

CIGÁNYVAJDA (*döbbenet hátr lép*) Ne, Koštana! Elég! Itt van, megyek! De megöl a gazda, ha te eltűnsz! Mégis elmegyek. Csak hagyd ezt abba! Egyébként meg, Asan jó ember – gazdag ember.

KOŠTANA (*a kezével eltakarja az arcát*) Asan...

CIGÁNYVAJDA Hát, csak ember ő is! (*el*)

Patadobogás, lóról való leszállás hangja. STOJAN be.

STOJAN (*a mögötte érkező Markónak átadja a kantárszíjakat és a puskát*) Fogd a lovakat és várj! (*Košťanához közeledik. Túlcsonduló örömmel*) Košta, gyorsan! Gyere!

KOŠTANA (*összerezzen*) Te?

STOJAN Én! (*rémülten*) Miért nézel így rám? Na gyere! Szaporán!

KOŠTANA Hová?

STOJAN Bele a nagyvilágba, hogy a hajadat szagoljam, a szemedet nézzem, a hangodat hallgassam, az éneked... Csak téged!

KOŠTANA (*örvendezve*) Ó, hát tényleg ennyire szeretsz?

STOJAN (*elragadtatottan*) Mindent magam mögött hagyok! Apámat, anyámat, a házamat! Gyere! A lovak várnak. Egy nekem, egy neked! És megyünk, bele a vakvilágba (*féltékenyen*) csak én meg te! Senki más!

KOŠTANA Stojan!

STOJAN (*féltékenyen*) Téged, csak téged! Hogy csak én hallgassam a hangodat, nézzem a szemedet, az arcodat, az erődet... Ha csak rád is néz bárki, annak vérént ontom!

KOŠTANA (*zavartan, kelletlenül*) Igen... senki...

STOJAN Senki! Még maga az Úristen se! Se apám, se Mitka, se a gazda, nemhogy a rendőrparancsnok meg a pandúrok... Aki rád néz, ha csak rád pillant, ha csak egy szót szól hozzád – az veheti úgy, hogy megásta a saját sírját! (*dühösen*) A fogaimmal fogom széttépní!

KOŠTANA (*szórakozottan, kelletlenül*) Nem megyek...!

STOJAN (*döbben*) Tessék?

KOŠTANA (*elszántan, dacosan*) Nem megyek! Minek is, hová is szöknék?

STOJAN (*nekiront, kést ránt*) Hát nem szeretsz?

KOŠTANA (*rémülten könyörög*) Ne, Stojan! Ne ölj meg! Könyörögve kérek! Ne! Fáj a szívem! Nem merem! Nem bírom! (*tördeli a kezét*) Ó, mit tehetek én? (*rosszkedvűen*) Én, a cigány lány! Banja, a falu, ez az én jussom! Hogy ott, a nedves földön, a csupasz kövön üljek, fonnyadjak, hervadjak és elpusztuljak...! Hozzád pedig? Nem akarok, nem merek...

STOJAN (*ábrándosan, szaggatottan*) „...Csupasz kövön... ülni, elsorvadni, elpusztulni... Nem meri... Nem akarja... Nem bírja...”

KOŠTANA Nem akarom! Nem bírom! Hozzád! Hát csak tehozzád? És hogy csak a hadzsit, az apádat és az anyádat udvarolgassam körül és szolgáljam naphosszat? Térdeljek előttük, a lábukat mossam? Ne hagyjam el a szobát, hanem csak üljek ott, csendben tűrjek? (*magánkívül*) Ó! És ha leszáll az éj, előbújik a holdvilág, elkerül az álom, a szem kikerekedik, az erő felpezsdül... akkor mi van? Ne mozduljak, ne hagyjam el a szobát, hanem csak üljek, némán, nézzem a holdfényt... Késő éjszaka, világít a holdfény, felmelegít, homlokra csap, fejbe kólint... felszít... Mi van akkor? (*határozottan*) Ó, nem akarom ezt! Ölj meg! Nem akarom! Itt van, ölj meg!

STOJAN (*eltaszítja magától*) Nem! (*megbotlik, a fejéhez kap*) Ej! És hogy én meg annyira szerettem őt! Anyám, apám, házam megtagadtam volna, hogy csak őt nézzem, őrá gondoljak...! Ó meg...! (*megtörtén kiabál ki Markónak*) Marko! Menj, tedd boldoggá anyámat, mondd meg neki: az enyém volt! (*Koštanához*) Te meg? Mondd meg, szerettél-e egyáltalán valaha, hadd tudjam meg most, mi lesz fájdalom forrása.

Lárma. A lakodalmas menettel közeledő muzsika egyre hangosabb. Kocsinyikorgás, léptek zaja.

STOJAN (*Koštana fölé hajolva*) Mondd meg!

KOŠTANA (*dühösen*) Nem! Nem szerettem senkit! És soha nem fogok szeretni!

STOJAN (*meztörtén*) Ó! (*e!*)

RENDŐRPARANCSNOK be.

RENDŐRPARANCSNOK (*a bejáratnál, a mögötte lévőeknek*) Kocsit ide! Gyorsan! Ő meg? Ha csak megpisszen, az ostorommal hasítok szíjat a hátából! (*Koštanához*) Na, készen vagy? Gyere!

KOŠTANA (*rá se néz*) Készen vagyok!

RENDŐRPARANCSNOK (*meqlendíti az ostorát*) Kuss! Mindjárt megnyúzlak! (*kiabál*) Ide a kocsival!

Kocsik, pandúrok, cigányok, násznép be, muzsikaszó.

KOŠTANA (*összerezzzen*)

RENDŐRPARANCSNOK (*Koštanához, ostorával a kocsira mutatva*) Gyerünk!

PANDÚR (*a rendőrparancsnoknak*) Parancsnok, várj, most hozzák Salcét, az anyját, hogy elbúcsúzzon tőle.

KOŠTANA (*reszketve, tántorogva indul meg a kunyhó felé*) Várj, várj, hozom a főköttöt... Ó! (*bemegy a kunyhóba*)

RENDŐRPARANCSNOK (*követi, majd megáll a kunyhó ajtajában*) Csak szaporán!

MITKA be.

MITKA *(énekel)*
Kocsmáros, hé, te, kocsmáros,
bort ide, pálinkát ide,
hadd igyak, hadd részegedjek,
szívem fájdalmán könnyítsek.

MITKA *(mikor meglátja a kocsit, a lakodalmas menetet, a muzikusokat, kezét felemelve megállítja őket)* Állj! Álljatok meg!
RENDŐRPARANCSNOK *(ijedten Mitkához)* Ne, gazda... Mire készülsz?
MITKA *(megállítja őket)* Álljatok! Hová mentek?
RENDŐRPARANCSNOK *(ijedten, alázatosan)* Mit akarsz, gazda? Ne tedd ezt, gazda! Részeg vagy!
MITKA *(szablyát ránt a rendőrparancsnokra)* Nem vagyok én részeg! Hanem a szívem sajog. Nem teszek én semmit. *(Koštanára mutat)* Azért jöttem, hogy megajándékozzam őt.

RENDŐRPARANCSNOK, a pandúrok, a kocsik alázattal térnek ki MITKA útból.

RENDŐRPARANCSNOK *(az egyik pandúrhoz)* Fuss, hívd a gazdát!
PANDÚR *(el)*
KOŠTANA *(kiszalad, túlradó örömmel, izgatottan közeledik Mitkához)*
Te vagy az? Köszönöm! Ó, köszöriülj, gazda! Ne engedj el, édes gazda!
A kezed, a lábad...! *(a kezét csókolgatja, lehajol, átöleli a térdét)*
MITKA *(megállítja)* Nem!
KOŠTANA *(megpróbálja megcsókolni a lábát is)* Igen! Csak te ne adj engem, és megcsókolom a lábad nyomát is. *(kétségbeesetten)* Ne engedj el, édes gazdám! Vigyé el, oda!
MITKA *(lenéz rá)* Hová, Koštana?
KOŠTANA *(kétségbeesetten előrenyújtja a karját)* Oda! Oda!
MITKA *(fájdalmasan, leverten)* Ott is föld, itt is föld!
KOŠTANA *(magánkívül van a kétségbeeséstől, karjait felemeli, mindenfelé mutat)* Oda, oda!
MITKA *(az ég felé mutat)* Hát oda, fel? Az ott fenn – túl magasan van, ez itt lenn – túl kemény.

KOŠTANA (*a kezébe temeti az arcát*) Ó!

MITKA (*a szíve mélyéből*) Ennyi volt, Koštana! Meg van írva! Számodra elérkezett az ítélet napja (*a kocsi, a nász népre mutat*) Íme, eljöttek érted, hogy elvigyenek, férjhez adjanak. És el is fogsz menni, férjhez is fognak adni. Muzsikálnak, énekelnek majd neked. Mindenki örülni fog neked. A vőlegény elhalmoz majd a csókjaival, de te sírni fogsz! Sírni fogsz az első éjszakán, sírni fogsz a második éjszakán, sírni fogsz egész életedben...

KOŠTANA (*zokog*)

MITKA (*folytatja*) És a munkától megrepedezik a kezed, megfeketedik az arcod, kiszárad a szemed... Koldulni fogsz, bele is rokkansz...! A szíved is megszakad...

KOŠTANA (*megremeg*) Elég! Ne, gazda!

MITKA (*hátradől, keserűen*) Ennyi! Én ne tudnám, hogy megy ez? Így megy, Koštana, ősz, otthon, a ház, a fivérem, a köd és a temető... Ennyi. Én is oda kerülök! És Koštana, ha azt hallod, hogy meghaltam, ne hullajts értem egy könnyet se. Senki se sirasson engem! Mert már életemben meggyászoltam és elsirattam én önmagamat.

KOŠTANA (*sír*)

MITKA (*megilletődve közeledik hozzá*) Ne sírj. A könnyek nem segítenek! (*letérdel mellé és felemeli a lány könnyes arcát*) Figyelj, mit mond neked a te bátyád – aki nem gyerek már. Sokat látott a te bátyácskád, sok mindent megélt. (*a földre mutat*) Mostantól, Koštana, az utolsó óráig – nincs semmi! Ennyi az élet! Hát nem voltam-e én odaadó, ragaszkodó? Dehogyan! Mégis, ha darabokra is vágott volna a bátyám, akkor se engedtem volna neki. Viszont mivel könyörgött és ordított, hogy vagy én öljem meg őt, vagy ne hozzam többé szegénybe a gyalázatos viselkedéssel a kocsmákban, vagy pedig, ha nem hallgatok rá, ő végez velem. Én, Koštana, még egy hangyának se ártottam egész életemben, nemhogy a bátyámra kezem emeljek. A testvér az testvér! Édes anyácskánk tejét szoptuk mindketten. És inkább én, mint ő! Kocsmába – többé soha! Bort – egy csöppet se! Dalt – egy hangot se! Otthon, a tűzhely mellett! (*az övével matat, a pénzes erszényt keresi*) És most, Koštana, jó egészséget kívánok! Szerencsés utat! Utazz hát! Én is útra kelek! Haza-

megyek, haza... És élve nem jövök elő többé onnan. Holtan visznek majd ki... Most pedig, a bátyácskád megajándékoz téged. *(előveszi a pénzt az erszényből)*

Megjelenik a RENDŐRPARANCSNOK a pandúrokkal.

RENDŐRPARANCSNOK *(alázatosan, ijedten Mitkának)* Gazda, menjünk!

MITKA Várj még!

RENDŐRPARANCSNOK Közel az éjszaka.

MITKA A te éjszakád véget ér, de az enyém nem. Várj!

RENDŐRPARANCSNOK *(a többiekkel együtt visszavonul)*

MITKA *(felemeli Košťanát, próbálja magához téríteni)* Gyerünk, Košťana! Kelj fel, térj magadhoz! Gyerünk, vár rád a násznép, vár a vőlegény. Állj fel! Ne sírj! Ne hullajts könnyeket! Keményítsd meg a szíved, viselj el mindent! Légy ember; márpedig az ember csak bánatra és szenvedésre van teremtve! *(felsegíti a lányt, közben Mitkának potyognak a könnyei, a kezére hullanak)* Gyerünk! Menj!

KOŠTANA *(sírva feláll)* Hová?

MITKA Hát tőlem kérdezed, hova mész? Én mondjam el neked? Hová? Hej, ahová én, te is ugyanoda. Én az én otthonomba, te meg a tiedbe! Sírj, sírni fogok én is... Kunyhó, cigánysor, kutyák és koldulás várnak térad; énrám meg ház, tűzhely, hamu, füst és feltűrt ingujjú, tészától megszatos feleség.

Közelednek a kocsik és a lakodalmas menet.

MITKA *(pénzt vesz elő és a lány homlokára, arcára helyezi)* Megajándékozlak, adok neked... Adok neked jó pénzt rossz napokra. És a te rossz napjaid elértek már! *(a kocsikra, a násznépre mutat)* Itt vannak! Muzsikálnak! Örülnek neked. *(dühösen, a muzsikuskhoz)* Zenéljtek hát! És most, menj, jó egészséget kívánok! Ég veled! És maradj csendben, ne keseregj, ne zokogj! *(csüggedten távozik)*

RENDŐRPARANCSNOK *(örvendezik Mitka távozása miatt, mérgesen siet Košťanához)* Mássz be, mert különben most azonnal szíjat hasítok a hátadból. *(a pandúrokhoz)* Emeljétek fel a kocsira.

KOŠTANA *(dühösen, büszkén eltaszítja magától a rendőrparancsnokot és a pandúrokat)* Megyek! *(megindul a kocsi felé)*

SALČE *beszalad.*

SALČE *(zokogva, idegesen öleli-csókolja Košťanát)* Gyermekelem, gyermekelem... Elszakítanak tőlem!

KOŠTANA *(eltaszítja magától Salčét)* Hallgass, öregasszony. *(beszáll a kocsiába)*

SALČE *(eszméletlenül a földön marad)*

Pandúrok, a násznép és a muzsikusok kísérik KOŠTANA kocsiját a Vranjska Banja felé vezető úton, melynek végén már fel is sejlik a füstös, ködös, párás Banja.

VÉGE

OROVEC Krisztina fordítása

STEFAN VÖGEL

A vese

**Kockázatok és mellékhatások
(Komédia három felvonásban)**

Szereplők

KATHRIN

ARNOLD, építész, a férje

DIANA, patikus

GÖTZ, Diana férje

Helyszín: Kathrin és Arnold luxuslakásának nappalija. Sok pénzből, ízlésesen berendezve.

Az asztalon egy négyszögletes alaprajzú impozáns toronyépület makettje áll.

ARNOLD *(a telefonba)* Igen, Tim, igen – tudom, milyen jelentőségű a projekt, de magunk is tudjuk kezelni! Nem akarok semmilyen partnert bevenni az üzletbe! Tudod, mi lenne abból. Végző esetben keresünk *mi* pár embert. Nem akarok megint végtelen hosszú tárgyalásokat, mások véleményét hallgatni és a miénket koordinálni, csak mert egy másik iroda is fontoskodni akar. A Diamond Tower úgy jó, ahogy van, és meg fogjuk tudni csinálni. Mármint, ha végre megint hazatolod a seggedet. Hogy mi? Mióta érdekel téged az én szűrővizsgálatom eredménye? *Miattam* vagy a *tornyunk* miatt aggódsz?

Örülök, hogy ezt hallom. Nem, minden rendben van. Adler doktor. Vén pali, de nagy szaktekintély Kathrin szerint. Kétévente együtt megyünk hozzá. Ha akarsz, neked is szerezhetek egy időpontot. Iszonyú nehéz

bejutni hozzá. Negyven fölött tényleg kéne, Tim. *(viccesen)* Végül is az én tornyom is.

Nyílik az ajtó és Kathrin lép be, Arnold felesége. Komolyan tűnik, de Arnold ezt észre sem veszi. Csak int neki, mire a nő felakasztja a kabátját.

ARNOLD Figyelj, be kell fejeznem, megjött Kathrin. A nap megkoronázásaként vacsorázni megyünk Schenkékkel. A Schenkék? Az a patikus a kiállításmegnyitóról és a férje. Akivel a lézeres szemműtétről beszélgettél. Pontosan. Igen, átadom. Szóval élvezd az utolsó pillanatokat a tengernél, és holnap elindítjuk a dolgot. És Tim – egyedül csináljuk! *(leteszi a telefont, jókedvűen a feleségéhez fordul)* Na, szívem, mit szólsz? A Diamond Tower. Engedélyezve és aláírva. 26 emelet Párizs közepén. A te férjed, voilà! *(büszkén mutat magára)*

KATHRIN *(nézegeti a modellt)* Szép.

ARNOLD Szép? Nem csak szép, Kathrin, hanem fantasztikus. És olyan áron, amiről ezek a franciák csak álmodhatnak. Be kell vallanom, teljesen beleszerettem ebbe a toronyba. Egyébként van asztalunk a De Michaelisbe. *(rápillant az órájára)* Nyolcra, négy személyre. *(a konyha felé mutat)* A süteményt vacsi utánra már betettem a hűtőbe. Götz és Diana fél óra múlva itt vannak értünk. *(vidáman)* Ez azt jelenti, nem nekünk kell vezetni.

KATHRIN Nekem úgyse kéne alkoholt innom.

ARNOLD Miért? Diétázol?

KATHRIN Nem. De Adler doktor azt mondja, vigyáznom kell a jövőben az alkohollal.

ARNOLD *(viccesen)* Ó. Megnöttek az értékek? Látod, az enyémekek teljesen rendben vannak. Amiatt az édes cucc miatt van, amit ti, nők, folyton isztok, ezek a divatos kevert italok, minden évben valami új. Hugók, Lilletek és Aperolok meg a többi vacak. A szervezet nem tud hozzászokni egyikhez sem. *(magára mutat)* Pedig egy single malt whiskyvel és egy jó burgundi borral teljesen elégedett lenne. Nézz rám – az én értékeim olyanok, mint egy tizennyolc évesé!

KATHRIN Azt mondja, új vesére van szükségem.

Bumm. A bomba robbant. Arnold először szóhoz sem tud jutni. Alig jön ki hang a torkán, mikor válaszol.

ARNOLD Viccelsz.

KATHRIN Bárcsak úgy lenne. Veseelégtelenség, harmadik stádium az ötből.

ARNOLD Igen, de hát... Szívem!

Aggódva fut a feleségéhez és átöleli.

ARNOLD Istenem, ha tudtam volna, nem mentem volna vissza az irodába. És ez teljesen biztos?

KATHRIN (*bólint*) A kreatinin-értékem a határérték kétszerese. És a karbamid is.

ARNOLD De hát mitől lehet ez? Csak nem tényleg ezektől az italoktól?

KATHRIN Hülyeség. Azt gondolja, a fájdalomcsillapítóktól van, amit a migrénemre szedek évek óta.

ARNOLD De hát azokat ő maga írta fel neked!

KATHRIN Igen, de azoknak is van mellékhatása.

ARNOLD És akkor ez most azt jelenti, hogy az ember választhat a krónikus fejfájás és a vesezsugor között?

KATHRIN Nincs vesezsugorom, Arnold.

ARNOLD Ezt egyszerűen nem értem! Hogy dolgoznak ezek az emberek? Képzeld csak el, mi lenne, ha mi is úgy csinálnánk a tornyainkat, mint ők a gyógyszerézést. Egyik tragédia jönne a másik után! Bin Ladennek nem is kellett volna repülőgépek. Az ikertornyok maguktól összedőltek volna.

KATHRIN Arnold, mindegy, miért – a tényállás az, hogy szükségem van egy vesére. Ezért voltam az utóbbi időben mindig olyan fáradt.

ARNOLD Tényleg, én is észrevettem. És én hülye, azt gondoltam, biztosan a Pilátus kurzus miatt van, amit tartasz.

KATHRIN Pilates kurzus. Nem, pont ellenkezőleg, az inkább felpörgeti az embert.

ARNOLD Donor vese – na, bravó. És a *vérmosásról* nem beszélt?

KATHRIN A *dialízisre* gondolsz?

ARNOLD Ja, lehet. Miért kell mindig azonnal műteni?

KATHRIN A dialízisnek egy csomó mellékhatása van. Ezen kívül az embernek a táplálkozásán is változtatnia kell. És egy kórháznak mindig lennie kell a közelben. Mi meg olyan szívesen utazunk.

ARNOLD Ó, te jószágos isten. Akkor tényleg csak a veseátültetés jöhet szóba.

KATHRIN Gyakorlatilag igen. Legalábbis ezt mondja Adler doktor.

ARNOLD Kérdés, hogy kell-e még egyáltalán ennek a vén trottyinak hinnünk... És mennyi ideig vár az ember egy ilyen izére? Na... egy ilyen vesére?

KATHRIN Jelenleg átlagosan hat évet kell várni a transzplantációra.

ARNOLD Hat évet? Egy *vesére*? Többet, mint egy telefonbekötésre az NDK-ban!

KATHRIN Kivéve, ha van az embernek egy élő donora. Ami végül is az egyetlen értelmes megoldás és járható út a probléma megoldására.

ARNOLD Nem értem.

KATHRIN Pedig tök egyszerű, Arnold: vagy egy frissen elhalálozott embertől jön a vese, akinek van donorigazolványa, vagy egy élő ember adja az egyik *saját* veséjét. Egy-egy egészséges vese ugyanis elég mindkettőjüknek a túléléshez.

ARNOLD (*meglepetten*) Úgy érted, valaki ad egyet a *sajátjából*?

KATHRIN Igen, így van. Csak annyi a lényeg, hogy azonos legyen a vércsoportjuk. Ettől eltekintve mindkettejüknél minimális a rizikó.

ARNOLD Értem. És tényleg vannak ilyen élő donorok? Egy irodán keresztül megy a keresés?

KATHRIN Mi? (*megérti; nevet*) Nem, Arnold, nem idegenek a donorok. Törvényesen nem is lehetne – az szervkereskedelem lenne. Általában családtagok vagy jó barátok, akik készek erre. A saját gyerekek általában ritkábban, leginkább testvérek vagy házastársak. Amennyiben meg-
egyezik a vércsoportjuk.

Most először látszik Arnoldon, hogy megértette a célzást.

ARNOLD Te... te azt akarod kérdezni tőlem, hogy neked adnám-e a fél vesémet? Erre célzol, ugye?

KATHRIN Hát, biztosan te lennél az első, akit megkérdeznék. Persze.

ARNOLD És? Most akkor ez egy *kérdés* volt? Hogy neked adnám-e a fél vesémet?

KATHRIN Arnold, figyelj, nem akarlak nyomás alá helyezni. Adler doktor szerint néhány héten nem múlik semmi, ha mostantól vigyázok magamra. És mielőbb döntenem kell. És hát nekünk *azonos* a vércsoportunk. Adler doktor épp most csinálta meg a tesztet.

ARNOLD Értem.

KATHRIN Mit?

ARNOLD Semmi, semmi. Csak hát... te magad is mondd. Nehéz ilyenkor egyszerűen... spontánul... úgy igazából... igit mondani. Úgy értem, ez az én *saját* egészségemet is érinti!

KATHRIN Természetesen. Ezért magyaráztam el neked.

ARNOLD Pontosan ezt mondom.

KATHRIN De, ahogy mondtam, a kockázat abszolút minimális, kiszámítható. Mindkettőnknek.

ARNOLD *Mennyire* minimális, kiszámítható?

KATHRIN Adler doktor szerint a halálózási ráta a donornál kb. 0,03 százalék. Vagyis egy a háromezerezből.

ARNOLD (*megdöbben*) Meghal.

KATHRIN Igen. Körülbelül akkora a rizikó, mint egy bűncselekmény következtében elhalálozni.

ARNOLD Igen, igen. Végül is... tulajdonképpen... az is megtörténhet.

KATHRIN Persze. De, ahogy mondtam, kiszámítható keretek között. Vagy ismersz valakit, aki bűncselekmény áldozata lett?

ARNOLD Nem, direkt nem. De ismerek persze valakit, aki *ismer* valakit... aki bűncselekmény áldozata lett.

KATHRIN Ki nem ismer ilyet? De az már egy teljesen más valószínűség lenne.

ARNOLD Persze, persze. Igazad van.

KATHRIN Figyelj, Arnold, hagyjuk a témát mára. Először is, annyira nem sürgős, másodszer úgy gondolom, hogy ezt neked nyugodtan és alapo-

san át kell gondolnod. Anélkül, hogy erről velem beszélnél. Ez teljesen a te saját döntésed kell, hogy legyen.

ARNOLD Tudom. (*már indulna a hálószoza felé, hogy átöltözzön*) De... kérdezhettek valamit, Kathrin?

KATHRIN Igen, persze.

ARNOLD De őszintén kell válaszolnod.

KATHRIN Mondd csak.

ARNOLD *Elvárod* tőlem, hogy megtegyem? Hogy a vesémet neked adjam?

KATHRIN Attól függ, te hogy definiárod az *elvárni*-t, úgy, hogy „szeretném”, vagy hogy „igényt tartok rá”?

ARNOLD Ilyesmire nem lehet igényt tartani.

KATHRIN Úgy értem, hogy érzelmileg igényt tartok-e rá, vagy hogy joggal várhatom-e el?

ARNOLD Jó, és – igényt tartasz rá?

KATHRIN Nem. Nem tartok rá igényt. Teljesen rád bízom a döntést.

ARNOLD *Tudom*, hogy rám van bízva, de annak semmi köze ahhoz, amit te gondolsz vagy elvársz. Vagy másképp teszem fel a kérdést: fordított helyzetben te nekem adnád a fél vesédet?

KATHRIN Igen, neked adnám.

ARNOLD (*zavarodottan*) Teljesen biztos vagy benne? Úgy értem, te nem vagy az én helyzetemben. Sokkal könnyebb ezt mondani, mint megtenni, hidd el nekem.

KATHRIN Tudom, és mégis, én megtenném. De ez ne befolyásolja a te döntésedet.

ARNOLD Na szuper.

KATHRIN Ne haragudj, de te kérdezted, Arnold! Mint mondtam: hagyjuk mára a témát. És egyelőre ne szólj róla, légy szíves, Götznek és Dianának.

ARNOLD Természetesen nem szólok. Megígérem.

KATHRIN Megyek átöltözni.

Kathrin eltűnik a hálószozában, de nyitva hagyja az ajtót. Arnold a nappaliban marad. Nézi a makettjét, aminek tulajdonképpen örülnie kellene – de a beszélgetés láthatóan minden kedvét elvette. Ehelyett úgy tűnik, hogy a döntéshozatal közelgő időpontjával kínozza magát. A hálószoza felé néz.

ARNOLD Mikorra kell tudnod *pontosan*?

KATHRIN (*kintről*) Mit mondasz?

ARNOLD Mikorra kell tudnod, hogy igent vagy nemet mondok? Mikor van a deadline?

KATHRIN (*kintről*) Jó szó... deadline...

ARNOLD Nem úgy értettem! Szóval – meddig?

KATHRIN (*kintről*) Minél korábban, annál jobb. (*a feje megjelenik az ajtókeretben*) Különben más alternatíva után kell nézmem.

ARNOLD Más alternatíva?

KATHRIN Mi mást tehetnék? Szerinted negyvenévesen el akarok halálozni holmi fejfájások miatt? (*a feje ismét eltűnik*)

ARNOLD Végszükség esetén még ott az a dialízis!

KATHRIN (*kintről, hangosan*) Mint mondtam, az csak egy elméleti lehetőség!

ARNOLD (*kicsit gondolkodik, aztán*) Anyádat már kérdezted? Vagy ő túl öreg hozzá?

KATHRIN (*kintről*) Túl sok gyógyszert szed, már szinte mérgező mennyiségben! Különben is, B a vércsoportja.

ARNOLD És a nővéred?

KATHRIN (*kintről*) Chloe tíz forintot sem adna kölcsön nekem! (*röviden megint bepillant*) Arnold, ne aggódj – találok valakit! (*és ismét eltűnik*)

ARNOLD Mit jelentsen ez? Még nem mondtam nemet!

KATHRIN (*kintről*) Arra az esetre, ha nemet mondanál.

ARNOLD Hogy hangzik ez már!

KATHRIN (*kintről, úgy tűnik, nem hallotta*) Mit mondasz?

ARNOLD (*hangosan*) Arra az esetre, ha nemet mondanál! Úgy hangzik, mintha cserben hagynálak!

Kathrin ismét megjelenik a küszöbön, először akar valamit mondani, majd meggondolja magát, és ismét eltűnik a hálószobában.

ARNOLD Most mi van? Ó, nem! Nem, ez nem fair! Ne okozz nekem lelkiismeret-furdalást! Én is aggódom a saját egészségemért, nem csak te. És

ez egy teljesen indokolt aggodalom! Az én fél vesémnek a te testedbe való transzplantációjával *mindkettőnket* veszélyeztetjük. Nem elég, hogy a gyerekeink még tanulnak, én még húsz másik emberért is felelek a cégemben. (*a makettjére mutat*) Pont most, amikor itt van ez az ízé. Úgy értem, egy ilyen műtét nem olyan, mint amikor az ember fodrászhoz megy. (*még egyszer a maketre pillant*) Mi az, hogy húsz – nemsokára harmincnál is többen lesznek.

Kathrin ismét kijön a hálósobából.

KATHRIN Tudod mit, Arnold? Felejtsd el. Vedd úgy, hogy nem is kérdeztelek meg.

ARNOLD Mit jelentsen *ez*? Éppen most mondtad, a világ minden ideje az enyém.

KATHRIN A világ minden idejét biztosan nem mondtam – különben nem lenne szükség transzplantációra.

ARNOLD Az előbb mondtad, hogy nem kell azonnal döntenem.

KATHRIN Stimmel. Sokkal inkább arról van szó, hogyan reagáltál a bejelentésemre.

ARNOLD Utoljára, Kathrin – még nem mondtam *nemet*.

KATHRIN De, Arnold, de, mondtál. Tulajdonképpen teljesen tisztán és érthetően *nemet* mondtál. Szóval, felejtsd el. Elfogadom és tiszteletben tartom a döntésedet. Fair enough.

ARNOLD Talán hagyj először tényleg *nemet mondani*. Hagyd, hogy az én számból hangozzék el.

KATHRIN Nem, Arnold, nem akarom már a vesédet.

ARNOLD (*értetlenül*) Tessék?

KATHRIN Jól hallottad. Még ha te magad vágod is ki egy bicskával magadból – akkor sem kell. De nem haragszom rád emiatt. Tehát, kipipálhatjuk a témát?

ARNOLD Nem haragszol, igen, érzem. *Érzem!* Tudod, mennyire nem fair az, amit most itt előadsz? Először is rám kényszerítesz egy döntést – egy döntést, amely akár az életem végét is jelentheti, úgy értem, potenciálisan, mint ahogy az ember egy bűncselekmény áldozata is lehet, eb-

ben Adler doktornak kivételesen igaza van – aztán pedig elvárod, hogy bumm, azonnal mondjak igent.

KATHRIN Nem, ezt nem vártam el. Igazából azt gondoltam, hogy más-képp állsz majd a dologhoz.

ARNOLD Végül is mit akarsz? Olyan sokszor még nem kérdezték tőlem, hogy kivágnám-e a fél vesémet – az élő testemből. Eddig még attól is rosszul lettem, ha meghallottam a donorigazolvány szót. Engedtessek meg nekem a félelem és a bizonytalanság ennél a döntésnél.

KATHRIN Nem hallottad, hogy mit mondtam? A dolog el van intézve. A félelmed és a bizonytalankodásod felesleges.

ARNOLD Még mindig nem mondtam *nemet*, a fene egye meg!

KATHRIN De én, Arnold – én mondtam! És egyelőre én határozom meg, kinek a veséjét akarom a testemben tudni és kiét nem. Még *akkor is*, ha hat évet kell rá várnom. (*megszólal a kapucsengő*) Na, megyek sminkelni.

ARNOLD Na bravó. Bravó! Pont így képzeltem el ezt az estét! Pont így ünnepel az ember egy huszonhat emeletes tornyot!

KATHRIN Sajnálom, hogy az életem nem passzol a terveidbe.

Bemegy a hálósobába és becsapja maga mögött az ajtót. Arnold meggyötörtén fogja a fejét. Ismét megszólal a csengő.

ARNOLD (*idegesen*) Jó, jó, jövök már.

Arnold kinyitja a bejárati ajtót. Diana áll a küszöbön. Jobbról-balról megcsókolják egymás arcát.

DIANA Helló, Arnold, köszönjük a meghívást. Megtisztelve érezzük magunkat.

ARNOLD Őszintén szólva, Kathrin ötlete volt.

DIANA Ennek ellenére szép dolog, hogy a nagy napot velünk akarjátok ünnepelni. Götz itt van már?

ARNOLD Nem, nincs. Azt hittem, együtt jöttök.

DIANA Busszal jön, egyenesen a munkából. Ugyanis ma én vezetek, nyugodtan ihattok.

ARNOLD (*a hálószoba felé pillant*) Igazán nem kellett volna, már van egy sofőrünk.

DIANA (*észreveszi a rosszkedvét*) Valami baj van?

ARNOLD Á, semmi.

DIANA Minden rendben?

ARNOLD Nem, nem igazán. (*suttog*) De megígértem, hogy nem beszélek róla.

DIANA Mégis, miről van szó? Nagy vonalakban.

ARNOLD Mondd csak, Diana: tudtad, hogy milyen mellékhatásai vannak ezeknek a fájdalomcsillapítóknak? (*a hálószoba felé mutat*)

DIANA Melyikeknek? Amiket Kathrin szed? Úgy érted, amit a migrénjére szed? Persze, végül is gyógyszerész vagyok. El is mondtam neki.

ARNOLD És miért írták fel neki mégis a cuccot?

DIANA Hát, mert *erős fejfájása* van. Volt már krónikus migrénéd? Az ember olyankor a legszívesebben levágná a saját fejét.

ARNOLD Az még mindig jobb, mint a saját vesémet kivágni – a francba, ezt nem lett volna szabad mondanom.

DIANA Nem értelek.

ARNOLD Á, most már mindegy, úgylis kimondtam. Ezek a szar fájdalomcsillapítók kikezdték a veséjét – a szó szoros értelmében. Ez a... flupi... zape vagy az ördög tudja mi a neve. És ezen nem segít már a hülye Pilátusotok se.

DIANA Hogy mi? Jaj, nagyon sajnálom. De hát én elmondtam neki, mik a mellékhatások, Arnold. Tényleg. Mióta tudja?

ARNOLD Ma délután kaptuk meg a leleteinket. És én idióta, azonnal visszamentem az irodába és otthagytam, egyedül. A tönkrement veséjével. És most neki kellene adnom a fél vesémet. Ugyanis szerencsére mindkettőnknek A a vércsoportja. És most fogalmam sincs, mit csináljak.

DIANA Egy élő donor? Huh, ez valóban nem könnyű döntés. Én is bajban lennék.

ARNOLD Adler doktor azt mondja, hogy akkora a kockázata annak, hogy belehalok, mint annak, hogy lelőnek. De mondok én neked valamit: ha valóban neki adom a vesémet, akkor megduplázódik a rizikóm, erre persze nem gondol senki.

DIANA Valószínűleg egyébként is csak a primér kockázatokat említette neked.

ARNOLD Mit jelentsen ez?

DIANA Hát az altatás és a műtét alatti esetleges komplikációk. Ezekhez még jöhetnek későbbi szövődmények, ezt is őszintén el kellene mondanania.

ARNOLD Szövődmények?

DIANA *Esetleges* szövődmények. A donornak sérülhet a tüdeje. A húgyúti fertőzés sem ritka. Légmellet is kaphat, ilyenkor levegő kerül a tüdő és a mellkas közé. Ezenkívül előfordulhat még mélyvénás trombózis a lábokban, és hólyagproblémákat is megfigyeltek. De összességében, *hosszú távon* egy vesetranszplantáció ártalmatlan beavatkozás.

ARNOLD Igen, amennyiben a rövid távú rizikót az ember túléli.

DIANA Arnold, amit mondtam, az a legrosszabb forgatókönyv. És a szövődményeket gyógyszerrel is meg lehet előzni. Naponta adok el ilyen dolgokat.

ARNOLD Ja, pont, mint a fájdalomcsillapítót, amit Kathrin szedett. Most aztán megnyugtattál, Diana. De őszintén – *te odaadnád a vesédet?*

DIANA Sajnálom, az én vércsoportom AB.

ARNOLD Nem, nem. Úgy értem, hogy a *helyemben*. Mit csinálnál a helyemben? Odaadnád a férjednek a vesédet?

DIANA Nem tudom. Őszintén. Legjobb akaratlan sem tudom magam ebbe a szituációba beleképzelni. (*felfedezi az épület modelljét, próbálja elterelni a beszélgetést*) Ó, ez az? A toronyod?

ARNOLD Tessék? Á, igen. Jobban mondva, a makettem. Az eredetit a következő két évben fogjuk felépíteni.

DIANA Tök jól néz ki. Egy kicsit fallikus, talán...

ARNOLD Minden torony fallikus, különben egy kocka lenne.

DIANA Úgy értem, nem annyira fallikus, mint az az új torony Barcelonában, amit a kongresszuson láttam – hogy is hívják... az az üveg – pénisz.

ARNOLD A Torre Agbar Jean Nouveltól.

DIANA Pontosan. Valójában a Pfizer központjának kellene ott lennie. (*megint a Diamond Towert nézi*) De nagyon stílusos, meg kell mondanom! Le a kalappal!

ARNOLD Köszönöm. Holnap este jönnek a megbízóink Párizsból, hogy megnézzék. És jaj nekünk, ha Tim belemegy valami külön megállapodásba.

DIANA Tim?

ARNOLD A partnerem a cégben. Tudod, a kiállításról, a múlt hónapban. *(Diana kérdően néz rá)* Annak az ukrán művésznőnek a kiállításán. Aki a reliefeket fogja a tornyon csinálni.

(Diana még mindig nem érti; suttogóra fogja) Édes istenem, a pasi, aki anyyira flörtölt veled!

DIANA *(vigorogva)* Aha, az a Tim. Miért, mondott rólam valamit?

ARNOLD *(vigorogva)* Sajnálom, nem vagyok felhatalmazva, hogy beszéljek róla.

DIANA Ugyan már, Arnold, egymás között vagyunk.

ARNOLD Mondjuk úgy: azt hiszem, nem mondana nemet.

DIANA Ezt mondta?

ARNOLD Nem tudok semmiről. Te?

DIANA Mi az, hogy te?

ARNOLD Tudod, mire gondolok.

DIANA Ugyan kérlek, házas vagyok. Még hozzá boldog.

ARNOLD Nem ezt kérdeztem.

DIANA Mondjuk úgy – *(önelégülten)* nem tudtam, hogy ő nem mondana nemet.

ARNOLD Tudtam! Láttam rajtatok! Nem csak a lézeres szemműtétekről volt ott szó.

DIANA Ne magyarázz bele légy szíves többet, mint ami benne volt, oké?

Kathrin jön a hálószobából. Arnold és Diana abbahagyják a beszélgetést.

KATHRIN Ó, szia Diana, már itt vagy? Götz hol van?

ARNOLD Busszal jön.

Diana Kathrinhoz rohan és átöleli.

DIANA Köszí, hogy a sikereket velünk akarjátok ünnepelni. (*a makettra mutat*) Nagyon megtisztelő.

ARNOLD Mint mondtam, Kathrin ötlete volt. (*Kathrin hűvösen néz rá*) Most mit nézel így? Ne mondd, kérlek, hogy ez az este nem a *te* ötleted volt!

KATHRIN Ez az este az *én* ötletem volt. (*Arnoldhoz*) Elégedett vagy?

ARNOLD (*Bosszúsan nagyot sóhajt*) Kathrin, hagyhatnánk ezt a témát ma estére? Te magad is azt mondtad, hogy hagyjuk ezt mára.

KATHRIN Nem, én azt mondtam, hogy *egyáltalán* nem akarok már veled beszélni róla.

DIANA (*próbál feltűnés nélkül érdeklődni*) Milyen téma?

Arnold csodálkozva néz Dianára, de nem mond semmit.

KATHRIN Amiről éppen beszéltek, míg én a hálószobában voltam.

ARNOLD Hallgatóztál?

KATHRIN Nem, a csukott ajtón keresztül hallottam, hogy beszéltek. (*Arnoldhoz*) Gondoltam, megegyeztünk, hogy bizalmasan kezeljük a témát.

DIANA Védelmembe kell vennem Arnoldot. Ő tényleg nem akart elmondani nekem semmit, de láttam rajta, hogy rossz kedve van – és pont ezen a nagy napon –, tehát egyszerűen megkérdeztem, hogy mi van. (*Kathrin felé indul*) Nagyon sajnálom, Kathrin! Úgy értem, sajnálom, hogy pont veled történik ilyesmi.

KATHRIN Na ja, valakinek csak hozzá kell járulnia a statisztikához. (*Arnoldnak*) Vagy a vese, vagy a bűncselekmény esetében.

ARNOLD (*fejcsóválva*) Jó, te akartad – csak csináld tovább.

KATHRIN Ne aggódj, Arnold. Találok valakit.

DIANA (aggódva, Arnoldnak) *Talál* valakit?

ARNOLD Úgy érti, donort. Valaki mást, a férje helyett, aki tényleg volt olyan pofátlan, hogy öt percre elgondolkodott, hagyja-e, hogy élve felboncolják, és kivágjanak egy darabot a belsejéből.

KATHRIN Ne aggódj, egy szívtranszplantációnál biztos, hogy nem kérdeztelek volna.

DIANA Kathrin – kicsit azért megérthetnéd őt is.

KATHRIN Nagyon is jól értem. Talán jobban is, mint ezelőtt.

DIANA Nem szabad ilyen érzékenynek lenned.

KATHRIN Érzékeny lennék?

ARNOLD És egyébként is, még mindig nem mondtam nemet.

KATHRIN Már nem tudsz nemet mondani, mert nem kérdezlek többet. (*Dianához*) Hol is tartottunk? Ó, igen, az érzékenységnél.

DIANA Őszintén szólva, én sem tudom, mit csinálnék, ha Götz kérne erre engem. Úgy értem, természetes, hogy meg akarnám menteni – zsigerből –, ez az érzelmi része a dolognak. De az is teljesen természetes, hogy később felülkerekedik a racionalitás, és az ember elkezd a saját egészsége miatt aggódni. Ez nem más, mint túlélési ösztön.

KATHRIN Igen. Nála mondjuk a racionalitás jött előbb.

ARNOLD Ez egyszerűen nem igaz.

KATHRIN Akkor, mondjuk, egyszerre jöttek.

ARNOLD Mert mi, férfiak, a racionalitásunkat és az érzelmeinket jobban kordában tudjuk tartani. Míg ti, nők, állandóan a kettő között oszcilláltok.

KATHRIN (*Dianához*) Hallottad, mi oszcillálunk.

ARNOLD Igen, azt csináljátok! Érzelmek, racionalitás, érzelmek, racionalitás. Amiben különböztök, az a frekvencia, amivel ezt teszitek. Míg mi, férfiak, egy érzelmi–racionális háttérzajban működünk.

Mindkét nő értetlenül néz egy darabig rá.

DIANA Eltekintve attól, hogy ez, amit itt előadsz, teljes ostobaság, (*Kathrinnak*) nekem is nehezemre esne a döntés, nőként. Nem akarok senki-
nek sem a pártjára állni, de hát ez az igazság.

KATHRIN (*Dianának*) Megkérdezhetem, mi a vércsoportod?

DIANA Igen, AB.

KATHRIN Hát akkor szerencséd van, nem kell a barátságunkat próbára tenned.

ARNOLD (*Dianához*) Látod, most te vagy soron. És mindjárt azt is mondja majd neked, hogy ő *neked* bármikor odaadná a veséjét. Vagy akár mindjárt mindkettőt.

KATHRIN Micsoda egy idióta vagy, Arnold.

DIANA Gyerekek, visszaterelhetnénk a beszélgetést racionális szintre?

ARNOLD Nem, most oszcillál, egy másikon.

DIANA Arnold, kérek. *(mély lélegzetet vesz, Kathrinhoz fordul)* Milyen lehetőségeid vannak még? Úgy értem, *rajta* kívül?

ARNOLD Már ő is kezdi. Még nem mondtam *nemet*, a francba!

KATHRIN Arnold, játssz a maketteddel, kérek!

ARNOLD Nincs *más* alternatívája. Az anyja alkoholista, a nővérét meg utálja.

KATHRIN *(idegesen)* Miért nincs ezeken a férfiakon egy gomb...

DIANA Nincs senki a baráti körödben, aki donorként szóba jöhetne?

KATHRIN Nincs, nem tudok róla. Egyébként sem olyan nagy a baráti köröm...

Ebben a pillanatban kopognak az ajtón, majd kinyílik, és Götz áll a küszöbön. Joviális, rusztkus, zömök medve. Diana férje. Nagyon jó kedve van és barátságosan nyújtja a kezét.

GÖTZ Hello everybody! Na, hova megyünk ma este? Farkaséhes vagyok.

Egy darabig csak bámulják a többiek. Götz zavarba jön.

GÖTZ Mi van? Mit bámultok rajtam?

Arnold töri meg a hallgatást.

ARNOLD Götz, mi a vércsoportod?

GÖTZ Nekem? Miért?

Vége az első felvonásnak

NEMES Ildikó fordítása

OLÁH TAMÁS

Az erőszak természete Urbán András három rendezésében¹

*Philther-elemzések*²

Turbo Paradiso (Kosztolányi Dezső Színház, 2008)³

Az előadás színházkulturális kontextusa

Urbán András rendezői indulása megelőzi főiskolai tanulmányait. 1989-ben középiskolásként, kortársaival együtt alapítja meg szülővárosában, Zentán az ALOWA nevű együttest, mely színházi akcióival szinte azonnal beírja magát a Vajdaság és a délszláv régió színháztörténetébe. Az együttes a színházat specifikus, ám mégis összművészeti és ideológiai akcióként fogja fel. Művészeti tevékenységük igen szerteágazó, hiszen a kísérleti jellegű előadások mellett performanszokat, happeningeket is bemutatnak. Számos előre be nem jelentett akciót visznek véghez köztereken, sőt a médiában is, és ezzel nagyon gyorsan felhívják magukra a figyelmet. A csoport – Urbán emlékei szerint – színházi értelemben nem kötődik semmilyen meghatározott hagyományhoz, de természetesen, hogy a 80-as évek végének bizonyos színházi jelenségei meghatározó élmények a számukra. Egy 2013-ban készült interjúban a rendező megjegyzi, hogy a Ljubša Ristić-féle szabadkai Népszínház egyes zentai vendégjátékai, Döbrei Dénes és Lality István munkái, illetve a szintén akkoriban induló Nagy József rendezései voltak rájuk a legnagyobb hatással (GYURKOVICS 2013). A csoport tevékenységének néhány hónap után a tagok kötelező sorkatonai szolgálata vet véget.

Urbán 1990-ben felvételt nyer az Újvidéki Művészeti Akadémia multimédia-rendezés szakára, ahol Vlatko Gilić osztályába kerül. 1992-ben, tanulmányaival párhuzamosan a ristíci Népszínház együttesével (pontosabban a KPGT⁴ társulatával és néhány egykori AIOWA-taggal) két jelentős, performanszszerű előadást is létrehoz Szabadkán (*Wozzeck*, *Hamlet*). Ljubiša Ristić a Népszínház 1951 óta egy intézményen belül, de egymástól függetlenül működő szerb és magyar nyelvű társulatát 1985-ben egy multikulturális együttesé olvasztja össze, s ezt követően a helyi magyar nyelvű színjátszás több mint százharminc éves, szervesen alakuló esztétikai hagyományának helyét átveszi a testvériség-egység (bratstvo-jedinstvo) fennkölt ideája, s a neoavantgárd színház ristíci formanyelve, melyet a rendező gyakorlatilag kizárólagossá tesz Szabadka konzervatívabb formakánonhoz szokott társulata és közönsége számára, hiszen ekkor még semmilyen alternatív együttes vagy játszóhely nem létezik a városban. Ennek megnyitására egészen 1994-ig kellett várni, amikor Kovács Frigyes (a társulat egykori színésze és igazgatója) önkormányzati forrásokból megalapítja a Kosztolányi Dezső Színházat, hogy a „hagyományos magyar színjátszás mentsvára” legyen (BRESTYÁNSZKI BOROS 2005: 12). Nem meglepő módon a fiatal Urbán együttműködését Ristić-tel a magyar értelmiség jelentős része nézi rossz szemmel. Urbán e két előadást követően hirtelen megszakítja akadémiai tanulmányait és színházi munkáit, majd mintegy öt évre visszavonul a nyilvánosság elől. Ezután visszatér az akadémiára, és 2000-ben szerez rendezői diplomát Boro Drašković osztályában.

A kétezres évek elején kezdődik együttműködése a szegedi székhelyű MASZK Egyesülettel, melynek eredményeképpen létrehozhatja az Urbán András Társulata elnevezésű együttest. Ez nem egy formális társulat (jogi értelemben máig nem létezik), hanem évi egy projektre Urbán köré szerveződő alkotók csoportja, akik a MASZK támogatásával mutatnak be egy-egy sajátos esztétikájú, kísérleti jellegű előadást. A társulat munkássága lassan összefonódik az addig társulat nélkül, Ristić 1995-ös távozását követően a Népszínház épületében, gyakorlatilag az újraalakuló magyar együttes stúdiószínpadaként működő Kosztolányi Dezső Színházzal, melynek 2006-ban Urbánt választják az igazgatójává. A ren-

dező egyúttal lehetőséget kap rá, hogy összeállítsa az akkor már saját játszóhellyel rendelkező intézmény első állandó társulatát. Úgy dönt, hogy négy fiatal, frissen végzett színészt (Béres Márta, Erdély Andrea, Mészáros Árpád, Mikes Imre Elek) választ, s ez erősen meghatározza a színház lassan kialakuló arculatát.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

Urbán szerzői előadásaihoz hasonlóan a *Turbo Paradiso* kiindulópontja is egy irodalmi alkotás, Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című novelláskötete, s elsősorban annak címadó darabja. A próbafolyamat során azonban az alkotócsapat olyan messzire jut az inspirációként szolgáló anyagtól, hogy a színlap már nem is szerzőként jelöli a magyar–szlid származású szerb író; a cím alatt mindössze az „hommage à Danilo Kiš” felirat szerepel, s a színpadon Kiš rövidprózáinak egyetlen sora sem hangzik el. Urbán András Társulatának korábbi produkcióihoz hasonlóan ennek az előadásnak sincs dramaturgia. A dramatikus szöveg teljes egészében a színészek improvizációin alapszik. Az előadás etűdjei nem alkotnak összefüggő dramatikus egységet, nem rendeződnek történetté, ám erős gondolati, vizuális és akusztikus motívumháló szervezi rendszerré őket. Mindössze valamiféle dekonstruált dramatikus valóság fragmentumai jelennek meg a színpadon, s rendeződnek újra. A monológokat és párbeszédes részeket a köznyelv alulstilizáltsága jellemzi. Központi témájuk legtöbbször az emberi félelem, mely az előadás sajátos műfaji megjelölésében is megjelenik (*Gyengéd félelem szünet nélkül*). A szöveges egységeket élőben és felvételről megszólaló szerb mondókák, mű- és népdalok kötik össze, továbbá több jugoszláv partizándal is elhangzik.

A rendezés

A *Turbo Paradiso* etűdjeinek szerkezeti egységét az ismétlődő motívumok és a valós idejű, sokszor hosszan tartó cselekvések biztosítják. Az előadás nyitányában Mikes Imre Elek egy összezsugorított gumitárggyal és egy

talppumpával jelenik meg a színen egy pontfényben. A pumpa csövének végét a felfúvógyűrűhöz csatlakoztatja, majd ütemesen pumpálni kezd. A művelet hosszú percekig tart. A pumpa sípolva fújtat, a gumitárgy pedig lassan egy groteszk női test alakját veszi fel. Bár egyértelműen egy szexuális segédeszköz, egy guminő alakja bontakozik ki előttünk, az amorf tagokkal bíró emberszerű test legkevésbé sem tűnik vágykeltőnek. A színpaddeszák feketéjén a bőrszínű gumifelület inkább tömegsírok holttesteit idézi. Urbán rendezői stratégiája dichotómiákra épít. A halál és a vágy kettőssége az első pillanattól kezdve szervezőelemmé válik, mely kettősség fokozatosan számolódik fel az előadás során. Úgy tűnik, Urbán számára a haláltudatnak mint az emberi létezés alapélményének a megragadása a legfontosabb Danilo Kiš műveiben, illetve annak „a külső és belső világnak az az egysége, az a ragaszkodás az anyagi világ tényeihez, amelyeket aztán logikus kapcsolatba hoz az emberrel, azzal, amit léleknek nevezünk” (KIŠ 1990: 61). Az értelmezés szempontjából ezért rendkívül fontos az előadás alcíme (*A mennyország nem baszkódik*), hiszen a menny a félelemhez, a szorongáshoz, a kiszolgáltatottsághoz hasonlóan fontos fogalomká válik a játék során. Urbán színháza tartózkodik a dramatikus szituációktól. Az egymással interakcióba lépő szereplőket nem tudjuk pontosan azonosítani, ahogyan azt a fiktív helyzetet sem, amely a megszólalásaik értelmezési keretét adhatná. A színészek legtöbbször a proscéniumon, a közönség felé fordulva nyilatkoznak meg, s – bár az előadás végét leszámítva nem szólítják meg közvetlenül őket – elsősorban a nézőkhöz szólnak, csak esetenként reagálnak egymás mondataira. Az egyik ilyen alkalommal három nő társalog a gyönyör természetéről, s egyikük a mennyországot a folyamatos, végtelen orgazmushoz hasonlítja. A halál ebben az értelemben kiegyenlítődik a szexuális kielégüléssel. Amikor a nők orgazmust játszanak egymásnak, feltörő sikolyaik félelemteli halálsikolyokká válnak. A katonai egyenruhába öltözött szereplők az előadás több pontján is felidézik a 90-es évek jugoszláv háborúinak emberiség elleni bűntetteit. A monológok elsősorban a nők ellen elkövetett csoportos nemi erőszakkal és a polgári lakosság megfélemlítésével kapcsolatos eseteket tematizálnak. Egyetlen jelenetet leszámítva, ahol az egyik szereplő a másik határozott utasítására annak „magyar anyját” szidja, mely során

sem személynevek, sem földrajzi nevek, sem pedig nemzetiségek nevei nem hangoznak el. Így – bár a szerbiai közönség egyértelműen a délszláv konfliktusra vonatkoztatja őket – a háborús bűncselekmények univerzálissá válnak.

Többször ismétlődnek azok a mazochisztikus jelenetek is, melyek során a férfiak arra utasítják partnerüket (egy másik katonai ruhát viselő férfit), hogy válogatott módon alázza meg őket, s ezzel teljesítsék be vágyaikat. Urbán rendezésében a férfiak játéka olykor egészen gyerekesnek tűnnek. Az akciók közben obszcén mondókák hangoznak el, sőt egy ponton a játékosok szájukkal lövéshangokat imitálva támadnak egymásra, majd egy fegyverhangutánzó kórusművet is előadnak. A brutalitás, a szexualitás és a gyermeki naivitás egymással szorosan összefonódva létezik Urbán rendezői világában.

Jelhasználatát tekintve az előadás zárójelenete határozottan elkülönül a korábbiaktól. Ebben a játékosok bejelentik a nézőknek, hogy egy átállást követően paradicsommal kell majd megdobálniuk őket. A színpadot ezután áttetsző műanyag fóliával borítják be, a fekete alsóneműjüket fehérre cserélik, majd több tucat paradicsomot osztanak ki a közönség tagjainak, és arcvédő plexisisakokat húznak a fejükre. Az instrukció értelmében a nézők a hamarosan megszólaló 80-as évekbeli bugyuta jugoszláv popsláger (Zana: *Dodirni mi kolena*, 1983) zenei váltásakor hajlíthatják el paradicsomaikat a színészek irányába. Az előadásban tematizált kiszolgáltatottság ezzel a gesztussal teljessé válik. Az előadók ténylegesen alávetik magukat a nézők akaratának. A *Turbo Paradiso* e furcsa Paradicsoma így szokatlan, kétes feloldozást biztosít mindenki számára. A színpadon a fehér alsóneműs fiatalok látszólag boldogan táncolnak és mulatnak a felgyülemelő paradicsompürében, a nézők pedig egyre felszabadultabban veszik célba őket. A nagy sebességgel repülő gyümölcsök szétloccsannak a színészek gyakorlatilag védtelen testén, akik ezt látszólag örömmel fogadják. A nézők morális értelemben feddhetetlenek érezhetik magukat, hiszen csak parancsot teljesítenek, így mindennemű felelősségérzet nélkül okozhatnak fájdalmat embertársaiknak. Urbán előadásának utolsó percei ijesztően pontos láttelepet mutatnak fel a felsőbb hatalom akaratának alávetett ember természetéről.

Színészi játék

Az előadásban három férfit és három nőt látunk a színpadon. Közülük négyen (Béres Márta, Erdély Andrea, Mészáros Árpád és Mikes Imre Elek) a színház állandó társulatát alkotják, ketten (Kokrehel Júlia és Mészáros Gábor) pedig végzős színművészhallgatók. Játékukat a szenvtelenség és az erőteljes fizikai jelenlét jellemzi. Spontánnak ható megszólalásai során a hétköznapi beszéd természetes, dísztelen hanghordozásával élnek. A többszereplős párbeszédok az értelmetlen csevegéstől szinte kivétel nélkül indulatos vitáig jutnak el.

Az előadásban nincsenek dramatikus szerepek, így ezek felépítése, átélése nem lehetséges. Az egyetlen állandó elem az előadók fiatal, egészséges teste, mely a játékidő során aláveti, kiszolgáltatja magát az egyes cselekvésaktusoknak és traumáknak. Lineáris, elbeszélhető történetek nyomaira csak a három színésznő egyes monológjaiban bukkanhatunk. Ám nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy az előadók a megszólaló nőket, az áldozatokat testesítenék meg, még akkor sem, ha egyes szám első személyben fogalmazznak. Szövegeik olyan névtelen elbeszélőknek adnak hangot, akiket kizárólag háborús élményeik határoznak meg. Semmi más nem definiálja identitásukat, csak saját traumáik és félelmeik. Ám épp e traumák tematizálására van szükség ahhoz, hogy az összetett motívumháló kapcsolódási pontokat találhasson. Az előadók e célból használják fel – önmaguktól eltartva – e dramatikus történetmagokat, majd engedik el őket. A *Turbo Paradisoban* – Urbán András számos más rendezéséhez hasonlóan – a színészeknek performerekké kell válniuk, hogy elemző módon foglalkozhassanak egy számukra fontos problémával. E zavarba ejtő színházi nyelvben sohasem az a fontos, hogy épp ki szólal meg és ki cselekszik a színen, hanem maga a megszólalás vagy cselekvés.

Színházi látvány és hangzás

Az előadásnak néhány műanyag széklet leszámítva egyáltalán nincs díszlete. A színészek az etűdök túlnyomó többségében szűk fénypontokban

és fényutcákban jelennek meg. Néhány beállításban a hátsó megvilágítás éles sziluetteké rajzolja a proscéniumon felsorakozó színészeket. Az üres teret betöltő sötétség szinte tapinthatóvá válik, és nagyban hozzájárul az előadás kényelmetlen és szorongató hangulatának megteremtéséhez.

A játsszók az előadás elején terepszínű katonai nadrágot, fekete bőrbakancsot, szürke pólót, bőrovet és nadrágtartót viselnek, de a jelenetek többségében részben vagy teljesen ruhátlanul jelennek meg. Feltűnő, hogy alsóneműik a játék utolsó, interaktív aktusáig fekete színűek, a paradicsomdobálás előtt azonban nyílt színben fehérre cserélik azokat. A tér ekkor már teljesen meg van világítva, az előadók fehér alsóneműje és a kifeszített műanyag fóliákról visszaverődő fény vizuálisan is feloldja a korábbi etűdök sötétségét.

Egyes nonverbális jelenetekben egészen groteszk jelmezek is megjelennek. Egy Walt Disney-féle Hófehérke-jelmezben Mészáros Gábor mérget permetez, valamivel később pedig hatszárnyú angyalként jelenik meg. A fehér baromfitollakból álló, repülésre egyébként is alkalmatlan szárnyacskákat Mikes Imre Elek kötényszerű kertészruhában, egy hosszú nyelű lombvágóval csípi le. Az előadás színlapja nem jelöl kosztümtervezőt. A jelmez szó után mindössze annyi áll: „Ébren nem válogatunk.”

Az előadók csak nagyon kevés kelléket használnak a játék során. A szexuális segédeszközként szolgáló guminő és gumibárány mellett szinte kizárólag praktikus kellékek jelennek meg, például a színészek arcát a becsapódó gyümölcsöktől védő plexisisakok vagy a paradicsompürét az utolsó percben lemosó, hátra szerelhető vízágyú. A játék akusztikus dramaturgiáját a katonai bakancsok ritmikus dobogása, továbbá szerb mondókák, népdalok és partizándalok váltakozása biztosítja.

Az előadás hatástörténete

A *Turbo Paradiso* a társulat korai munkásságának egyik legemblematikusabb produkciója, mely először tematizálja vajdasági magyar színpadon diakrón módon a 90-es évek traumáit. Számos alkalommal vendégszerrepel a régióban, látható Németországban, és 2009-ben elnyeri az újvidéki INFANT fesztivál fődíját. Mind szerb, mind magyar nyelven több

kritika jelenik meg róla. Hatását jól mutatja, hogy tíz évvel bemutatását követően legendássá vált utolsó jelenetének parafrázisát a szabadkai Kosztolányi Dezső Gimnázium diákszínhátszói is belefoglalják *Perspektíva* című öndefiníciós előadásukba.

Marat the Sade (Újvidéki Színház, 2012)⁴

Az előadás színházkulturális kontextusa

Peter Weiss *Jean-Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmeógyógyintézet színjátszói előadják De Sade úr betanításában* című szövegét Jugoszláviában először 1966-ban tűzi műsorra a legendás belgrádi alternatív színház, az Atelje 212, s bár több feldolgozása is létrejön a század második felében, a szerbhorvát és a vajdasági magyar sajtó is Ács János színháztörténeti jelentőségű kaposvári verzióját sorolja az országban látható legfontosabb előadások közé, mely 1982-ben szerepel a BITEF programjában, ahol a fesztivál mindhárom kiosztható díját elnyeri. A vajdasági magyar művészek közül többen is – Ladik Katalin, Bicskei István, Franyó Zsuzsanna és ifj. Szabó István – meghatározó élményként hivatkoztak rá (sz. n. 1983: 13).

A Vajdaságban a darabot magyar nyelven elsőként a szabadkai Népszínház társulata adja elő 1995-ben, a balkáni polgárháború idején, a színház dohos, átázott pincéjében, Péter Ferenc rendezésében (LOVAS 1995: 11). Ez Ljubiša Ristić igazgatásának utolsó éve, aki még a kilencvenes évek elején kéri fel az akkor még főiskolás Urbán Andrást, hogy rendezzen előadásokat multikulturális társulata számára. A *Wozzeck* (1992) című produkció próbafolyamatáról Urbán később azt nyilatkozta, hogy próbái valójában „Marat-Sade-os próbák” voltak, és „[b]olondházias mesékből, klinikákról, a pszichiátriából” merítette a gyakorlatait. „Igazából azt az előadást csináltam, bár konkrétan sohasem kezdtem el, még csak próbálni sem” – állította (BALOG 2004: 45).

Weiss drámája 1808-ban, a francia forradalom kirobbanása után tizenkilenc évvel játszódik. Szereplői mindannyian a „forradalom gyermekei”

(EÖRSI 2010: 4), akik – a charentoni elmeógyógyintézet ápoltságaitól kezdve az intézmény igazgatójáig – átélték a korábbi rendszert megbuktató eseményeket. Az Újvidéki Színházban első alkalommal rendező Urbán András, a teátrum társulata és a 2012-ben bemutatott *Marat the Sade* közönsége szintén saját bőrükön tapasztalhatták meg a forradalmat. Tizenkét évvel korábban, 2000. október 5-én Szerbia polgárai megdöntötték Slobodan Milošević uralmát, s e megkésett rendszerváltással új fejezet kezdődött a posztoszocialista ország történetében.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

Urbán András és dramaturgja, Góli Kornélia alig rövidítenek Weiss szövegén, és nem módosítanak Görgy Gábor klasszikus fordításán. Az egyetlen jelentősebb változtatás – mely a lényegen mit sem változtat –, hogy az igazgató (Giricz Attila) köszöntőbeszédének főpróbája során az őt figyelő ápoló (Pongó Gábor) és apáca (Crnkovity Gabriella) instruálják őt. Arra kérik, hogy legyen lazább, szelídebb, megnyerőbb, ne tegye zsebre a kezeit, és helyesen ejtse ki Charlotte Corday vezetéknevét.

A német szerző drámájának középpontjában az 1793-ban meggyilkolt Jean-Paul Marat és a Charentonba internált Sade márki politikai és társadalomfilozófiai nézetei közötti ellentét áll. Az újvidéki előadás dramaturgiáját is a kettejük érvrendszereinek összeütköztetése mentén kirajzolódó törésvonalak szervezik. Feltűnő azonban, hogy jól kivehető konfliktusok helyett képlékennyé válnak a dialógusvita egyes állításainak igazságai, s mind a nézők, mind a produkcióban hangsúlyosan exponált tömeg számára értelmezhetetlenné válik, hogy milyen tényleges társadalmi változások következhetnek a különböző nézetek gyakorlati alkalmazásából, s hogy ki is birtokolja a darabban a morális igazságot. Erre utal az előadás rendhagyó címe, a *Marat the Sade* is, mely egyszerre játszik a szavak hangalakjával, és mossa össze a két központi figurát egymással, szadistának címkézve a terror és diktatúra szükségességét hirdető Marat-t.

Ennek ellenére Urbán előadása nem foglal állást és nem sorvaszt el semmilyen álláspontot vagy érvet, még saját nézője számára is megnehezíti

az állásfoglalást a lehetséges alternatívák bonyolult rendszerének felmutatásával, s bár rendezőjétől nem volna idegen, nem vállalkozik arra sem, hogy – az értelmezést megkönnyítve – direkt módon reflektáljon aktuálpolitikai eseményekre.

A rendezés

Urbán színpadán – mint oly sokszor – szétszalazhatatlanul összefonódnak a szenvedés és a szenvedély kategóriái. („Mit ér az egész forradalom, ha nincs benne általános bujálkodalom?” – teszi fel a kérdést a darabban Sade.) Előadásában az ember elsősorban testének és biológiai szükségleteinek alárendelt lény. A Kikiáltót alakító Krizsán Szilvia például a közönség érkezése közben egyedül ül a színpadon, s egy állvány nélküli mikrofonba nyög, szexuális aktus hangjait utánozza, ágyékát dörzsölgeti vele, s ezzel azonnal groteszk, kellemetlen alaphangulatot teremt. A nézőnek – akinek az ülőhelyek elhelyezkedéséből adódóan szinte a játéktéren kell keresztülsétálnia – olyan érzése támad, mintha egy olyan helyre érkezne, ahol nem illene tartózkodnia.

A rendezőt az örültség szimptomái, a meghasadt tudat gesztikus kivetülései hasonlóképpen izgatják. Míg Ács János, a paradigmaticus kaposvári *Marat/Sade* rendezője „lemondott arról a trouvaille-ról, amit egyrészt az örültség ábrázolása mint játéklehetőség kínál a színésznek, másrészt arról a sokkhatásról, amit az érzékileg fölkorbácsolt örültek brutalizálása vált ki” (KOLTAI 1982: 36), Urbán rendezői stratégiájának része az örültség, a kontrolvesztettség állapotainak vizsgálata és megjelenítése, s ezzel kiváló szerepformálási lehetőségeket kínál színészei számára.

Ugyan több bravúros alakítás is akad az előadásban, Urbán elsősorban mégsem az individuális teljesítményekre, hanem a kollektíva erejére épít. Az egyes szereplők bemutatása után, mely gesztus a színház a színházban alaphelyzetből logikusan következik, az individuumok – a játékban önmagát alakító Sade kivételével – szinte felszámolódnak, s csak a történelmi múlt eseményeit bemutató metateátrális jelenetekben tűnnek fel egy-egy jelentékeny szekvencia erejéig. A színpadon így gyakorlatilag végig az ügyesen mozgatott tömeg dominál, mely azonnal reagál

a szinte kiáltványként elhangzó forradalmi gondolatokra. A Marat-hoz és Sade-hoz köthető politikai-filozófiai érvek egymásba roszakadását azzal is jelzi a rendező, hogy az előadás elején két jól elkülönülő csoportba szervezett előadók a játék során teljesen összekeverednek egymással kollektív kórusokat alkotva. Ahogy Magó Attila kritikája fogalmaz: „A vélemények ütköztetése megszűnik, és egy kollektív vélemény, vagy éppen ennek a hiánya, illetve a magánvélemény elnyomása kerül előtérbe” (MAGÓ 2012: 124).

Jelentékeny rendezői döntés, hogy bár a színpadi fikcióban megjelenő előadást Sade márki tanította be a charentoni tébolyda lakóinak, az előadás során nem ő, hanem a Kikiáltó válik egyfajta porondmesterré. Ezzel a gesztussal csökken a márki szerepének súlya a történetben, s alakja nem válik dominánssá a színen Marat-val szemben, ami hozzájárul, hogy argumentumait a közönség ne érezze erősebbnek eszmei vitapartnerének érveinél.

Urbán későbbi munkáira jellemző, hogy az előadók élőbeszédszerűen, spontánnak ható megszólalásokban parafrázálják az adott irodalmi alapszöveg bizonyos állításait, reagálnak rájuk, s olykor a jelenre vonatkoztatva hangsúlyozzák aktualitásukat. A *Marat the Sade*-ban azonban a rendező nem él ilyen megoldásokkal, kommentárjai inkább képi természetűek, néha szimbolikus-metaforikus jelentéssel bírnak, asszociatív módon működnek, sokszor pedig jelentésképzés helyett csak erős érzeteket keltenek a nézőkben. Az előadás egy pontján például egy félmeztelen, átlátszó műanyag fóliába csavart női test jelenik meg a színen egy tál aranyékszerrel, később az előadás szereplői szexuális segédeszközökkel (gumifalloszokkal, -vaginákkal és -ánuszokkal) bábelőadásként adják elő a forradalom egy népgyűlését. A szadomazo-bőrmaszkot viselő Kikiáltó piétává válik, amikor Sade az ölébe kuporodik, majd a Charlotte Corday-t alakító színésznő a kalodába zárt márki fejére vizek. A vizuális etűdök sora és a szövegkezelés egyaránt azt a rendezői állítást támasztja alá, mely szerint annak, hogy nem reménykedhetünk egy változást hozó korban, egyetlen oka maga az ember, aki – Gerold László szavaival élve – természete szerint „behődöl a korlátoltak hatalmi agressziójának” (GEROLD 2012: 12).

Indirekt módon ugyan, de Urbán mégis megidézi előadásában a régió közelmúltjának történetét. A Marat meggyilkolását bemutató jelenet elé beékelte, a történelem jövőbeni alakulását bemutató közjátékban megjelenő katonák a kilencvenes évek balkáni háborúinak uniformisaira emlékeztető egyenruhákat és barettsapkákat viselnek, és nem szabad elfelejtenünk, hogy a francia trikolor színei – melyek a kosztyűmök és a világítás színvilágát is meghatározzák –, megegyeznek a szerb nemzeti lobogó színeivel. Gerold László szerint a közelmúltra – minden bizonnyal az 1999-es NATO-bombázásokra és áramszünetekre – utal az előadás tragikomikus zárójelenete is (GEROLD 2012: 12), amikor kialszanak a fények, és az ápoltak rágyújtanak az előadásért jutalmul kapott cigarettákra. Toporognak a sötétségben és szívnak. Semmi sem látszik, csak a felizzó parázs fénypontjai.

Színészi játék

Urbán első újvidéki rendezésében néhány fő kivételével az Újvidéki Színház gyakorlatilag teljes aktív társulata színre lép. Ugyan a rendezés a csoportos jelenetekre és kórusdarabokra épít, fontos hangsúlyozni, hogy szinte kivétel nélkül meggyőző egyéni alakítások kísérik végig az előadást. Ugyan a fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint a charrentoni elmeegógyintézet internáltjai a forradalom után sokszor nem elmeállapotuk, hanem politikai nézeteik miatt kerültek az intézménybe (KOLTAI 1982: 36), a *Marat the Sade* ápolottjai szinte mind valamilyen mentális betegség látható tüneteit mutatják. Bár játéku a mechanikus, monoton szövegmondástól az átélt örületig széles skálán mozog, igazán súlyosnak tűnő szimptomákkal csak két alakításnál – Charlotte Corday és Jean-Paul Marat esetében – találkozunk. A társulat színészeinek megformálásában az örültek parancskövető, értelmetlen figurák, akiket csak szokatlan járásuk, időről időre kiüresedő tekintetük vagy egy-egy kényszeres mozdulatuk különböztet meg egy átlagpolgártól, s az előadás során e jelek néha teljesen észrevétlenné is válnak. Kivételt képez Magyar Attila Sade-ja, aki végig tudatosan közlekedik az általa színre vitt darab előadói között. A színész kiábrándult, hideg és racionális figurának

mutatja be a márkit, akit csak akkor ragadnak el az érzelmei, amikor kéjes elégedettséggel tekint a játék során újra és újra zaklatottá váló ápoltak kontrollálhatatlan őrjöngésére.

Az újvidéki előadásban megjelenő előadást mégsem ő, hanem Krizsán Szilvia meghökkentően sokrétű Kikiáltója vezényli le, aki „tökéletesen tud behízsgó tévéceleb, de elesett, magányos nő, ironikus kommentátor, játékmester is lenni” (GEROLD 2012: 13). Hajdú Tamás Marat-alkítása szintén nagyívú. A fiatal színészt magzatpózban, hullatálcán hozzák be a színre. A játék első részében szinte teljesen mozdulatlan marad, de a közönség felé fordul arca leírhatatlan belső feszültségekről, fájdalomról, kétségekről árulkodik szavak nélkül is. Ahogy a cselekmény során szöveges jeleneteihez érkezünk, a vizesen, fehér ágyékkötőben és köpenyben az emelvényen prédikáló fiú szinte krisztusi figurává, prófétává válik. Elor Emina narkolepsziás Charlotte Corday-ja szintén saját tudatának börtönébe zárt figura. Színpadi feladatának – azaz Marat megölésének – valóságos megszállottja (GEROLD 2012: 13). Mozgása szaggatott, tekintete vizenyős, beszéde zavart. Az újrarájtszott gyilkosság aktusa megrendítő színházi pillanat, egy hibátlan, végletekig kimunkált alakítás betetőzése. A színésznő sikolyával felfoghatatlan belső tartalmak szakadnak fel.

Színházi látvány és hangzás

A *Marat the Sade* kamaraszínpadon játszódik, pontosabban a nézők az Újvidéki Színház színpadán felépített, amfiteátrumszerűen emelkedő nézőtérről követhetik az eseményeket. A térben nincsenek takarások és függönyök, a színház csupasz, fekete falai keretezik a játékot, melyen drótok, zsinórok, fémszerkezetek futnak. Az előadás kellekei a nézők számára láthatóan kétoldalt sorakoznak. A játéktér elülső részén vörös gumiszőnyeg terül el, hátul pedig csípőmagasságban, a tér teljes szélességében húzódik egy pástyszerű emelvény, melyet a lentivel megegyező anyagú és színű szőnyeg borít. Ezt a darabban számos alkalommal viszatérő fegyelmzés egy jelenetében átlátszó zuhanyfüggöny választja le az előtértől, s a mögé terelt ápoltak közé fehér fertőtlenítőfüstöt fújnak. Az emelvény előtt négy fapadra emlékeztető, ládaszerű díszletlem

helyezkedik el, melyek a játék során kalodaként, bábszínpadként és – felfordítva – fakoporsóként is funkcionálnak.

Az előadásban alig jelennek meg kellékek, de ezek egytől egyig hangsúlyosakká válnak. Az ápoltak olykor pálcákkal fenekelik el egymást, máskor francia papírzászlócskákat lengetnek vagy egy teljes szexuálissegédeszköz-arsenállal mutatják be a forradalom mechanizmusait. Egy jelenetben a szereplők fehér vásznat feszítenek ki, melyre Marat az „öljtek” szót írja fel fekete spray-vel, melyet Sade a „dögöljtek” alakra egészít ki. Fontos tárggyá válik még az a bádogból készült hullatálca, melyben a bőrbetegségtől szenvedő Marat-t alakító színész a játékidő nagy részében fekszik, hiszen szinte előrevetíti a közelgő, beharangozott gyilkosságot.

Marina Sremac jelmezei a szabásukat tekintve a mai ruházkodás gyakorlatát követik. Az előadók viselete semmilyen formában nem utal rá, hogy egy elmegyógyintézet ápolottjai lennének. Egyesek divatos öltönyt vagy koktéluhát, mások melegítőt vagy otthonkát hordanak. A kosztümök tehát arra is szolgálnak, hogy a társadalom különféle rétegeit reprezentálják. Többségük utcai vagy munkaruhát (ápoló, nővér) hord, Charlotte Corday azonban selyem hálóruhát, Marat pedig mindössze egy vászon ágyékkötőhöz hasonló alsónadrágot visel. A piros-kék-fehér trikolor színnei mellett elvétele a szürke egyes árnyalati is megjelennek.

A világítást szintén a nemzeti színek határozzák meg. A teljes színpadot betérítő fények, a sziluettket rajzoló kontrák és a szereplők köré záruló pontfények váltakozása követi az előadás ritmusát és a kollektívizmus–individualizmus tengelyen mozgó filozófiai párbeszéd pillanatnyi állapotát. A tempót és a hangulati váltásokat erősen meghatározzák továbbá Mezei Szilárd songjai, a recitatív, hangos és pregnáns szövegmondás, az elsősorban fúvósokra és dobokra épülő dalok ritmusa.

Az előadás hatástörténete

Az Újvidéki Színház előadása Urbán András első magyar nyelvű rendezése a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház produkcióján kívül Szerbiában. A posztjugoszláv térség legfontosabb színházi fesztiválján, az újvidéki

Sterija Játékokon Krizsán Szilvia színészdíjat kap a Kikiáltó szerepéért, a társulatot pedig az összjátékért jutalmazzák különdíjjal. A Vajdasági Hivatásos Színházak fesztiváljáról Urbán a legjobb rendezőnek, Mezei Szilárd pedig a legjobb zeneszerzőnek járó elismerést viheti haza. A *Marat the Sade* mindemellett a 2012-es Joakimfest legjobb előadása lesz. Bemutatójával gyümölcsöző együttműködés kezdődik Urbán András és az Újvidéki Színház társulata között, mely az elkövetkező években számos fontos előadást (*Neoplanta*, *Bánk bán*, *Hasszán aga felesége*) eredményez.

Neoplanta (Újvidéki Színház, 2014)⁵

Az előadás színházkulturális kontextusa

Urbán András számára a 2014-es és 2015-ös év különösen termékenynek bizonyul: előadásokat hoz létre Szabadkán, Újvidéken és Belgrádban (Szerbia), Mariborban (Szlovénia), Rijekában (Horvátország), Szarajevóban (Bosznia), Cetinjében (Montenegró) és Bitolán (Macedónia). Ezzel lehetőséget kap rá, hogy a valamikori Jugoszlávia összes tagállamára kiterjessze azon színházi kísérleteit, melyek keretein belül a társulatok színészeinek aktív közreműködésével a térségben hangsúlyosan megjelenő társadalmi-politikai jelenségekről gondolkodik a színház nyelvén. Ez a poétikai magatartás bár Urbán teljes rendezői életművén végigvonul, az előadások beszédmódját igazán hangsúlyosan csak az említett évadtól kezdve határozza meg. Gerold László egy 2016-ban megjelent kritikájában „előadássorként” hivatkozik az említett évek Urbán-rendezéseire, ezzel összekapcsolva azokat „mind tartalmi, mind pedig visszaköszönő formajegyei[k] alapján.” Gerold hangsúlyozza, hogy az „Urbán-színház” előadásaiban „a kivétel nélkül hangsúlyos politikumot felismerhető színpadi megoldások közvetítik” (GEROLD 2016). A rendező 2010-ben azt nyilatkozta, hogy olyan színházat szeretne létrehozni, ami ahhoz a környezethez kapcsolódik, amelyben létrejön, s az épp aktuális publikummal kommunikál a maga módján, jelen időben (DELIC 2015). Szinte pontosan két évvel a 2012-ben bemutatott *Marat the Sade* után

a *Neoplanta* Urbán András második rendezése az Újvidéki Színházban. Míg a Weiss-adaptáció egy közösség viszonyát vizsgálja saját forradalmuk beteljesült vagy beteljesületlen ígéreteihez, a Végel László városregénye alapján létrejövő előadás Újvidék és az újvidékiek identitásaival foglalkozik.

Dramatikus szöveg, dramaturgia

Az előadás sajtóanyagából tudjuk, hogy a színpadon elhangzó szöveg nyolcvan százalékban Végel László „tollából került ki”. A *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című regény 2013-ban, azaz kevesebb mint egy évvel az előadás bemutatója előtt jelenik meg. Urbán megjegyzi, hogy a Gyarmati Kata dramaturggal közösen végzett adaptáció esetében „nem csupán a regény újrakomponálásáról van szó, hanem egy másfajta szerkesztésről is, ami lehetővé teszi, hogy új színpadi történések szülessenek, ez pedig teret nyit a közönséggel való értekezésre” (URBÁN 2014). Pressburger Csaba azzal kezdi az előadásról írott kritikáját, hogy Urbán „teljesen áthangszerelte Végel *Neoplant*áját, de úgy tette ezt, hogy [...] hű maradt a regény szövegéhez, szelleméhez” (PRESSBURGER 2014: 103).

Az előadás szerkezetét tekintve egymáshoz lazán vagy szorosabban kapcsolódó etűdökből épül fel, de ami az egyes jelenetek történelmi időrendiségét illeti, lineáris marad. „[N]em sorsokat mutat be, mint a regény, hanem helyzeteket sorakoztat fel” – írja Pressburger (PRESSBURGER 2014: 103). Az előadás első szöveges jelenetében az egymás mellett, a közönséggel szemben helyet foglaló színészek a Balkán régió népeiről, „barbárokról”, „ősi ösztönökről” beszélnek. Kijelentik, hogy „mindannyian jöttmentek vagyunk”, akiket „mindig megvált valaki”, s akiből „hiányzik a mersz”. E prologusban felidéződik még Újvidék alapítása – a mai város helyén álló település többnemzetiségű lakói 1748-ban Mária Teréziától vásárolták meg a szabad királyi város címet –, de utalnak az 1942-es „hideg napokra” és a 44–45-ös partizán megtorlásokra is. Az adaptáció a játékidő első negyedének végén exponálja a Végel-regény három központi figuráját, a német, a magyar és a szerb nemzetiségű egykori fiákereseket, akik a második világháború végének káoszában igyekeznek

hazajutni a frontról szülővárosukba, Újvidékre. Egyébként a regény kerettörténete szerint egyikük, Lazo Pavletić meséli el történetét egy fiatal magyar írónak újvidéki kocsikázásaik közben, azonban megbízhatatlan narrátornak bizonyul, mivel elhallgatja, hogy a partizánok utasítására ő maga lőtte le egy kihallgatás közben korábbi kollégáit, Oswald Ottót és Novák Jánost. Hármuk története az előadás legnagyobb tartalmi egysége lesz, s rajta keresztül bontakozik ki a város nemzetiségeinek huszadik századi története is.

Urbánt és Gyarmatit elsősorban a traumák elbeszélése, kimondása foglalkoztatja, s az, hogy milyen szeszélyes dinamikák határozzák meg, hogy egy többnemzetiségű közösségben épp mely nációból lesz gyilkos, s melyből áldozat. Lényeges, hogy az előadás elején a színészek megszólalásaiban – melyeket közvetlenül a közönséghez címeznek – hangsúlyos szerepet kapnak a *mi* és *ők* személyes névmások, de nem fejthető fel teljesen egyértelműen, hogy mely csoportokat jelölik, s az is kérdés, hogy a *ti* névmással megszólított nézők hol helyezkednek el a *mi-ők* tengelyhez képest. Az alkotók által létrehozott Neoplanta település valójában a teljes Balkán régió modellje. Urbán előadásában etüdöt kap a nyolcvanas évek végének joghurtforradalma, a kilencvenes évek etnikai alapú polgárháborúja, sőt a multikulturális szellemiségéről ismert, 2000-ben induló, Exit nevű zenei fesztivál is, melyre minden évben több tízezer külföldi látogat el, s hagyományosan az elfogadás, a nemzetekfelettség ünnepe.

Az előadás utolsó szegmensében az előadók egymással vitáznak az előadásban felvetett témákról. Ebben a jelenetben nem vesznek fel dramatikus szerepeket, mindenekelőtt Újvidék polgáraiként nyilatkoznak meg. Az efféle hosszú, az élőbeszéd alulstilizáltságával élő, spontánnak tűnő kollektív párbeszédet Urbán számos előadásában megjelennek. A színészek érveit saját társadalmi pozíciójuk, egy (vagy akár több) kisebbségi közösséghez való tartozásukból adódó tapasztalataik legitimálják, s ezáltal elmosódik a határ a mindennapi valóság és a fikció között.

E vitajelenet az előadás prologusának párja. Mindkét egység végén megjelenik a Mária Teréziát megjelenítő színésznő (Krizsán Szilvia), s mindket-

tőben kétszáz eurós bankjegy takarja el a szemét, de az utóbbiban már bankjegyekből készült estélyi ruhát is visel, s emelkedett hangon ismételteti a *Nominentur Neoplanta* címen ismert adománylevelének szövegét. Beszéde fokozatosan mechanikussá, végletesen töredezetté válik. A multikulturalitásról szóló szöveg szavai – „éljetez békében, szeressétek egymást, legyen ez a többnemzetiségű város a példája a különböző nemzetek békés egymás mellett élésének” – elveszítik jelentésüket.

A különféle beszélt nyelvek és az azokon való megszólalás módozatai különösen jelentékenyek a produkcióban. A nyitány talán legerősebb, és az előadás szempontjából legfontosabb aktusa, amikor az egyik színész huszonkét nyelven mondja el a *bátorság* szót – utolsóként szerbül és magyarul –, majd hozzáteszi: „Az újvidéki nemzetiségek nyelvein beszélnek. Értik, hogy mit mondok?”

Míg az előadók túlnyomó többségben a magyar nyelvet használják, a kontextusból gyakran kiderül, hogy épp szerbül beszélnek. (A magyar nyelvű közönség jellemzően érti a szerb környezetnyelvet, ám a szerb anyanyelvű nézők esetében ez nem magától értetődő.) Amikor a dramatiszus jelenetek úgy kívánják, német és orosz mondatok ékelődnek a megszólalásokba, egy hosszabb szekvenciában pedig angolul beszélnek. Az előadást – az Újvidéki Színház megszokott gyakorlatának megfelelően – végig feliratozás kíséri, a magyar mondatok szerbül, a nem magyar nyelvűek magyarul jelennek meg. Azonban az egyik dialógus – a fiákeresek utolsó párbeszéde, mielőtt Pavletić lelövi egykori bajtársait – szóban nem hangzik el; a színészek némán, mozdulatlanul nézik egymást, miközben szavaik a kivetítőn szerb és magyar nyelven is megjelennek.

A rendezés

Urbán András számára az erőszak színpadi megjelenítése poétikai szempontból fontos: „Mindig azt hittem, hogy a [...] durvaság a művészetekben őszinte, igaz. Hogy eszközként szolgál, egy kés, amit az ember maga felé irányít, és ebből az összetűzésből valamilyen igazság, igazságosság jön létre. [...] A színház egy igaz valóság, ami az igazságról szól” (DELIĆ 2015).

Hasonlóan fontos Urbán számára a színház „élő” mivolta, melyet az állandó interakció garantál néző és alkotó, illetve alkotó és alkotó között. Ez az interakció – Urbán terminusával élve – egy olyan „színházi valóságot” hoz létre, melynek keretein belül a játszó és a rendező közösen jutnak közelebb egy meghatározott szöveghez vagy történéshez, hogy az alkotófolyamat egy bizonyos pontján véglegesítsék azt az előadás rendszerében. Urbán színházfelfogásának értelmében ebből az következik, hogy a kész előadás a hétköznapi és a „színházi valóság” határmezsgyéjén mozog, hiszen így képes kommunikálni nézőjével. „Valós, de játék is egyben” (DELIĆ 2015).

Az interakció velejárója, hogy Urbán már a próbafolyamat során is színészeire alapoz, legtöbbször irányított improvizációikból építi fel, komponálja meg előadásait. Állítása szerint a színen végbemenő akció jelen idejű, valós, kollektív tett. Nagyon fontos azonban, hogy ezt a tettet nem identitások nélküli tömeg hajtja végre, hanem önálló gondolkodással rendelkező egyének csoportja. Bertolt Brecht epikus/dialektikus színházának alapkonceptiója szerint a „modern néző [...] nem kívánja, hogy valamilyen szuggesztiónak legyen akarat nélküli áldozata”, ezért a német rendező a kritikai magatartás szükségességét hangsúlyozza (BRECHT 1969: 113). Szerinte ennek legfőbb akadálya az, hogy a publikum ítéletek formálása helyett érzelmileg azonosul a történettel és a szereplők sorával. Hogy ennek elejét vegye, Brecht különféle elidegenítő effektusok (*Verfremdungseffekt*) használatát javasolja. E megoldások a nézők számára megszokott dolgokat szokatlan fényben tüntetik fel, így ideologikus és esztétikai konstrukcióik kisiklatását célozzák meg, újragondolásra készítetnek (KÉKESI KUN 2007a). Urbán szerint „a lényeg, hogy a színház újra, vagy végre, ráleljen a valósággal vagy az emberrel összekötő valódi kapcsolatra” (DELIĆ 2015). Tehát a rendező Brecht színházesztétikájának nyomdokain haladva tesz javaslatot egy folyamatos interakciót kikénesítő, provokatív, akcionista attitűddel bíró, totális színházi nyelv létrehozására, mely a gyakorlatban hozza működésbe a rendező erőszak-poétikáját.

Az erőszak motívumainak vizsgálatokor szembetűnővé válik, hogy az előadásban milyen hangsúlyosan jelenik meg a nőknél elkövetett fizi-

kai, verbális vagy szexuális abúzus mint a hatalom demonstrálásának technikája, sőt megfélemlítő eszköz, háborús fegyver. A produkció egyik jelenetében egy magyar és egy szerb nyelven beszélő férfi feláltva kommentálja a színpadon piros kendővel, piros csokrokkal repetitív tánc lépésben előre-hátra lépegető nőket. Egyikük így szól: „fennhordják az orrukat, de mi majd átneveljük őket.” Valamivel később a másik hozzászól: „rác kurvával magyar hazafi nem kefél.” Jelentésteli az az etűd is, melyben ünneplő szovjet katonák italoznak a rekvirált Dornstädter kávéházban. Először a szerb pincérnőket próbálják magukévá tenni, de mivel azok menekvésképpen kommunistának vallják magukat, egy helyi tiszt sváb és magyar nőket hozat. Indoklása szerint „azok megérdemlik a sorukat, mert kollaboráltak a fasiszta tisztekkel meg a megszálló magyar hatósággal”. Az érkező nők élénk színű alsóruhában, magukat szemérmesen takarva sorakoznak fel. A tiszt csak annyit mond nekik: „Éreztétek megtiszteltetésnek!” A zene felerősödik, keményné, erőszakossá válik. Bár nem zajlanak a színen valós szexuális aktusok, a következő jelent mégis kaotikus és kegyetlen. Urbán színpadán a szexualitás rendszeresen összefonódik a hatalomgyakorlás technikáival.

Ezek az erőszakjelenetek elsősorban a fizikalitás erejével hatnak, s ez igaz azokra a nonverbális etűdökre is, melyek képi-metaforikus formában idézik fel a közösségi emlékezet és önértelmezés számára meghatározó történelmi eseményeket. Az egyikben például tizenkét nemzeti színű zászlót hoznak a színre, melyek Jugoszlávia nemzetiségeit jelképezik. Eléjük félmeztelen férfiak ülnek le, akiknek mellkasára a szerb trikolór van felfestve, s miközben az egyre gyorsabb ütemű, militáns hangulatú zene ritmusára egyik kezükben joghurtos poharaikat rázzák, nacionalista, sovíniszta, sőt fasiszta jelszavakat skandálnak. A mögöttük lobogó zászlókat a többi színész lassan feketékre cseréli, melyeken csak a NEOPLANTA és az 1748 feliratok olvashatóak (az előbbi többnyire cirill betűkkel). A férfiak egy földön heverő fekete vászonra joghurttal írják fel a REPUBLIKA szó betűit, majd fellógatják azt. Elhagyják a színt, és élő transzparensként térnek vissza. Törzsük előtt és hátukon hatalmas fekete táblák lógnak, rajtuk szerb nyelvű sovíniszta, kirekesztő, gyűlöletszító feliratok, melyek a kilencvenes években valóban megjelentek a város utcáin. („Magyarok,

gyerünk, gyerünk, mély gödörbe betemetünk!"; „Öld a horvátot, hogy a siptárnak ne legyen testvére!"; „Kék a szerb ég és rajta az isten is szerb."; „Ez nem a buzik földje!"; „Tudjuk, hol laktok, és mikor alszotok."; „Szerbek, kifelé Vajdaságból!") E feliratok hirdetéyszerűen felerősítik, rögzítik a korábban elhangzottakat. Később a fekete ruhás férfiak három narancsszínű birkózóbábut hoznak be a térbe, majd egy lincselést idéző jelenetben husángokkal ütlegelik azokat. A dinamikus jelenet közben a zene vált, immár elektronikus slágerek ütemeit idézi. A táncoló-vonagló színészek összemosódó angol közhelyeket kiáltanak megafonjaikba egzotikus multikulturalizmusról és történelmi együttéléstről. Míg Végel regénye a kronológiai rendet felborítva, szabadon közlekedik a múlt egyes eseményei között, Urbán mába tartó, a jelent meghatározó folyamatként láttatja a történelmet. Az 1988-as joghurtforradalomtól, a kilencvenes évek háborúin át vezet a nézőt a mai kapitalista Újvidékre. (Az Exit fesztivál az ország egyik legértékesebb márkaneve.)

Erős, számos lehetséges jelentéssel bíró vizuális jel a rendre visszatérő jegesmedve is. A jégmotívum először az 1942-es hideg napok kapcsán jelenik meg az előadásban, rendkívül szubtilis módon. Amikor az egyik narrátor arról beszél, hogy a város népei 250 éve, folyamatosan gyilkolják egymást", férfiak jégtömböket vernek szét a színpad előterében, majd később egyikük a törmelékre fekszik, s a többiek jégkockákat szórnak rá. A később megjelenő jegesmedvék talán a jég hátán is megélő neoplan-taiakat jelképezik.

Színészi játék

Urbán színészfeldfogásának alapja az a sajátos, tényleges fizikai bevonódáson alapuló intenzív jelenlét, melyet bár minden színésztől megkövetel, rendkívül nehéz pontosan megragadni. Kulcsa a test, mint anyagi létező energiáinak magas fokú koncentrációja, illetve kisugárzás általi felélése. Patrice Pavis szerint a játészó testének színházi felhasználása két merőben eltérő felfogás között ingadozik. A dramatikus színház paradigmáján belül a test áttetsző médium, közvetítő elem a színházi előadás során, melynek alapja az ábrázolt fikció, azaz a szöveg. Ezzel szemben

az előadók testét autoreferenciális tényezőként is elgondolhatjuk, mely semmi másra nem utal önmagán kívül, nem valamiféle lélektani helyzet vagy eszme megjelenítője, ehelyett a színész testének uralásával és irányításával kelt emóciókat (PAVIS 2006: 444). Urbán színháza ez utóbbi elképzeléshez áll közelebb, előadásaiban a játszó színészként, performerként és akcióművészként egyszerre jelenik meg: „nem a szerep által, hanem testileg-lelkileg van jelen a színpadon, sohasem a színész személyisége, hanem valami természetesebb van jelen. [...] Csak ezután az autentikusság után beszélhetünk színházról” – állítja Urbán (DELIĆ 2015). E színészkoncepció nagyon közel áll a lengyel Jerzy Grotowski elképzeléseihez, aki szerint a színésznek le kell bontania azokat a gátakat, melyeket szervezete saját lelki folyamatainak feltárása útjába állít. A színésznek „meg kell szabadulnia mindenféle ellenállástól, és pedig oly módon, hogy valójában semmiféle különbség se legyen belső impulzus és külső reakció között, hogy az impulzus önmagában már reakció legyen; egyszóval hogy a test mintegy elégjen, megsemmisüljön, s a néző csak a lelki impulzusok látható folyamatával találkozzék” (GROTOWSKI 2009: 11). Urbán egy ugyanilyen önfeltáró és önmegismerő folyamatra kívánja sarkallni színészeit, akik a próbafolyamat során azon dolgoznak, hogy a felszínre hozott tartalmakat az előadások során kanalizálni tudják. A *Neoplanta* színpadán tehát – ahogy Urbán színpadán oly sokszor – nem válik el egymástól színész és szerep. Ugyan az előadás számos szegmensében lehetünk tanúi szerepfelvételnek, a színészek eltartják maguktól figuráikat. Eszközként használják őket és mondataikat arra, hogy történelmi és interperszonális helyzeteket elemezzenek és játsszi könnyedséggel lépnek ki szerepükből, hogy szükség szerint átmenetileg belépjenek egy másikba.

Színházi látvány és hangzás

Ahogy számos előadása esetében, a produkció látványtervezője maga Urbán András volt, aki egyébként nem csak rendezőként, de díszlettervezőként is Sterija-díjas alkotó. A produkció látványvilága rendkívül letisztult, a térben egyáltalán nincsenek a történelmi realizmus jegyeit

mutató, esztétizáló épített díszletek. Ez valójában azt a brechti gondolatot radikalizálja, miszerint a színpadon csak a valós funkciót betöltő tárgyakra, kellékekre van szükség (KÉKESI KUN 2007b: 170). Tehát nem az a cél, hogy egy összefüggő, a mindennapi életet mimetikusán ábrázoló világ képződjön meg a színen, kizárólag az akciók során felhasznált tárgyak által megképzett jelentések lényegesek. A *Neoplanta* színpadképét a vörös és a fekete dominálja, így kifejezetten erős hatást kelt, amikor más színek jelennek meg a játék során, például a nemzeti lobogók színei, a jegesmedvekosztümök fehérje vagy Mária Terézia kétszáz eurós bakjegyekből álló nagystélyi ruhájának zöldes árnyalatai.

A kapunyitás után a közönség előbb az Újvidéki Színház nézőterére érkezik, majd onnan sétálnak fel a színpadra, hogy végül a megvilágított széksorokkal szemben foglaljanak helyet. A térszervezés e gesztusának jelentékenységet nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen világosan megfogalmazza, hogy a következőkben elmosódnak a határok nézők és előadók között, a rendezés átvitt és konkrét értelemben is magát a közösséget viszi színre. Mindazonáltal az üres nézőtér – mely az előadás elején és végén a látvány legmeghatározóbb eleme lesz – jelentésteli színekdochévá válik. Azáltal, hogy megidézi azokat az újvidékieket, akik valaha a széksoraiban ültek, a teljes újvidéki közösségre utal, de egyúttal ennek a közösségnek a hiányára is.

Érkezésük során a nézőknek a játék terén keresztül, a díszlet elemei között kell az ideiglenes, amfiteátrumszerűen felépített ülésorokhoz menniük: felborított székek hevernek a földön, asztalok állnak rendezetlenül a térben, néhányon felgyűrődött, vörös vászonerítő, egy állványon fekete mikrofon, mintha csak ott felejtették volna. Torzított gitár- és orgona-alapú, hosszú, repetitív hangokból épülő, borús ambientzene szól.

Miután a nézők elfoglalták helyüket, a zene dinamikusabbra vált, s a fekete ruházatot és katonai bakancsot viselő színészek megérkeznek a térbe, elsőként a díszletelemeket rendezik el. A kisebb asztalokat egymás mellé helyezve a színpad teljes szélességében, a nézőtérrel párhuzamosan húzódó, konferenciatermeket idéző hosszú asztal jön létre, melyet vörös, az asztallábak felezővonaláig érő terítővel fednek le, s mögé tizenegy széket helyeznek el egyenlő térközökkel. Két színész a színpad

deszkáinak szintjéről egy nagy méretű, fekete táblát emel fel, s akaszt két zsineggel az asztal mögé, melyen hamarosan megjelenik a fehérrel vetített NEOPLANTA felirat. Az előadás szövegének fordítását megjelenítő eszköz – mely az Újvidéki Színház előadásaiban egyébként pusztán a megértést segíti – Urbán színpadán központi pozíciót kap. Mögötte lassan záródik össze a színpad vörös függőnye, s ezzel az addig mély, tágasnak tűnő tér szűkké, zárttá válik, klausztrófób érzetet kelt. Ez a hangulat az előadás végéig megmarad, s a függöny újbóli szétnyílása sem hoz megnyugvást.

A hatást csak fokozza Antal Attila olykor melodikus, de sohasem felemelő instrumentális zenéje, mely az előadás néhány jelenetében dob-gép-mintákat is használ, de alapvetően elnyújtott gitártémákra és melankolikus hangulatokra épít.

Az előadás hatástörténete

A *Neoplanta* 2014-ben elnyeri a Vajdasági Hivatásos Színházak 64. Fesztiváljának fődíját, Urbán András a legjobb rendezőnek, Antal Attila a legjobb zeneszerzőnek járó elismerést viheti haza, a színészek pedig a kollektív munkájukért kapnak díjat. Ugyanebben az évben a produkció az 59. Sterija Játékok legjobb előadása lesz, a BITEF Fesztiválon pedig közönségdíjat kap. A szerbiai játékkalkakon túl vendégszerepel Montenegróban, Horvátországban, Szlovéniában, Magyarországon, Romániában és Macedóniában. Számos szerb és magyar nyelvű kritika és elemzés jelenik meg róla. Az Újvidéki Színház történetének egyik legsikeresebb előadásaként tarthatjuk számon. Rövidebb kihagyásokkal bemutatója óta műsoron van, több mint nyolcvan alkalommal játszották. Formai és dramaturgiai megoldásai számos későbbi Urbán-rendezésben is megjelennek.

ELŐADÁSFELVÉTELEK

URBÁN András 2008. *Turbo Paradiso*. Kosztolányi Dezső Színház Archívuma, Szabadka
URBÁN András 2012. *Marat the Sade*. Újvidéki Színház Archívuma, Újvidék
URBÁN András 2014. *Neoplanta*. Újvidéki Színház Archívuma, Újvidék

IRODALOM

- BALOG József 2004. Urbán András mondja. *Színház*, 3., 45–46.
- BRECHT, Bertolt 1969. *Színházi tanulmányok*. Szerk. MAJOR Tamás. Magvető, Budapest.
- BRESTYÁNSZKI BOROS Rozália 2005. *Decennium. A szabadkai Népszínház Magyar Társulata 1995/1996–2004/2005*. Forum, Újvidék.
- DELIĆ, Tijana 2015. A színház a valóság költészete (Interjú Urbán Andrással). Ford. LENKES László. *Tiszatáj*, 7. <http://tiszatajonline.hu/?p=93913> (2023. 03. 28.)
- EÖRSI László 2010. A kaposvári Marat/Sade és a kultúrpolitika. *Színház*, 9., 2–14.
- GEROLD László 2012. „Lesz új kor? Nem lesz.”. *Színház*, 4., 11–13.
- GEROLD László 2016. Nincsen remény! Nincsen remény! *Vajdaság Ma*, 2016. 05. 03. <http://www.vajma.info/cikk/porteka/244/Nincsen-remeny-Nincsen-remeny.html> (2023. 03. 28.)
- GROTOWSKI, Jerzy 2009. A szegény színház felé. In *Színház és rituálé*. Ford. PÁLYI András. Kalligram, Pozsony, 9–22.
- GYURKOVICS Virág 2013. „Az előadásaim a valóságról szólnak” (Interjú Urbán Andrással). *Hét Nap*, 2013. 07. 12. <https://hetnap.rs/cikk/Az-eloadasaim-a-valosagrol-szolnak-14369.html> (2023. 03. 28.)
- JÁKFAI Magdolna 2019. A Philther-módszer mint színháztörténet-írás. *Hungarológiai Közlemények*, 20 (2), 1–16.
- KÉKESI KUN Árpád 2007a. A határosság tapasztalatáról. *Eső*, 2. <http://esolap.hu/archive/entryView/865> (2023. 03. 28.)
- KÉKESI KUN Árpád 2007b. Bertolt Brecht és az epikus/dialektikus színház. In *A rendezés színháza*. Osiris, Budapest, 168–200.
- KIŠ, Danilo 1990. *Aholtak enciklopédiája*. Ford. BORBÉLY János. Európa Kiadó, Budapest.
- KOLTAI Tamás 1982. Peter Weiss: Marat/Sade. *Kritika*, 4., 36.
- LOVAS Ildikó 1995. „Az agykéreg a lélek székhelye”. *Magyar Szó*, 1995. 07. 18., 11.
- MAGÓ Attila 2012. Urbánizmus. *Híd*, 3., 122–128.
- PAPP Tímea 2008. Túlélési gyakorlatok. *Revizor*, 2008. 11. 25. <https://revizoronline.com/hu/cikk/673/turbo-paradiso-kosztolanyi-dezso-szinhaz-szabadka-7-nemzetkozi-kortars-dramafesztival/> (2023. 03. 28.)
- PAVIS, Patrice 2006. Test. In *Színházi szótár*. Ford. GULYÁS Adrienn, MOLNÁR Zsófia, SEPSI Enikő, RIDEG Zsófia. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 443–444.
- PRESSBURGER Csaba 2014. Neoplanta, avagy a kutyaszorító. *Híd*, 2., 103–104.
- sz. n. 1983. Az elmúlt év legjelentősebb színházi eseményei. *Magyar Szó*, 1983. 01. 08., 13.
- URBÁN András 2014. A rendező szavai. [uvszinhaz.com](http://www.uvszinhaz.com). <http://www.uvszinhaz.com/hu/content/neoplanta-0> (2023. 03. 28.)

JEGYZETEK

¹ Az előadáselemzések a *Vajdasági magyar színháztörténet* elnevezésű projektum keretében készültek a Domus szülőföldi ösztöndíjprogram támogatásával. A kutatás a Philther nevű nemzetközi projektum része. A projektgazda a Theatron Műhely Alapítvány (Budapest).

² A Philther (a philology és a theatre szavakból képzett mozaikszó) a Theatron Műhely Alapítvány projektje, mely Jákfalvi Magdolna, Kékési Kun Árpád és Kiss Gabriella kutatásvezetőkkel indult, és a magyar színháztörténet 1949-től számított eseménytörténetének szaktudományos feldolgozására irányul. A Philther-metodika elemei körébe

vonja a nyilvánosság sokféle formáját, s a források közötti hierarchia nem kizárólag a történelmi fontosság, méret, dominancia tengelyén jelenik meg, hanem a dokumentum létrehozásának és fellelésének folyamatában is. A színháztudomány az irodalom- és a történet-tudomány nyelvét és rendjét használja, felismerései azonban a színházművészet jelenben léteének és valóságkonstrukcióinak múltó és esetleges mozzanataitól függenek. A színházi jelenségeket az őket körbevevő feltételrendszerek, a hagyomány közege, az alkotói és befogadói akarat teremti meg. A Philther ezt az összetett szempontrendszert jeleníti meg. Kutatásunk mikrotörténeti szemléletű, fókuszában az egyes előadások állnak. Ugyan a színészi munka leírását a rekonstrukció hat szempontja közé soroltuk, történésszéként látjuk: ez az a határ, ahol a spekuláció észrevétlenül foglalja el a terepet a deskripció elől (lásd JÁK-FALVI 2019).

³ Cím: *Turbo Paradiso*; a bemutató dátuma: 2008. november 9.; a bemutató helyszíne: Kosztolányi Dezső Színház; rendező: Urbán András; jelmez: Ébren nem válogatunk; táncoktató, koreográfus: Marin Jaramazović; korepetitor: Irina Kovačev; fény: Uri Attila; kellék: Lassú Zoltán; korszám-kivitelezés: Uri Szűcs Szilvia; a társulat: a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház társulata – Urbán András Társulata; színészek: Béres Márta, Erdély Andrea, Kokrehel Júlia / Mezei Kinga, Mikes Imre Elek, Mészáros Árpád, Mészáros Gábor

⁴ A *KPGT* (Kazalište-Pozorište-Gledalište-Teatar): Ljubiša Ristić 1977-ben, Zágrábban alapított baloldali színházi és politikai mozgalma. Neve a jugoszláv államalkotó nemzetek 'színház' jelentésű szavaiból alkotott mozaikszó. Többnemzetiségű társulatának játszóhelye ma Belgrádban van.

⁵ Cím: *Marat the Sade*; a bemutató dátuma: 2012. február 9.; a bemutató helyszíne: Újvidéki Színház; rendező: Urbán András; szerző: Peter Weiss; fordító: Görgey Gábor; dramaturg: Góli Kornélia; díszlettervező: Urbán András; jelmeztervező: Marina Sremac; zeneszerző: Mezei Szilárd; fény: Majoros Róbert, Ignjatov Radovan; hang: Bíró Tibor; smink: Pászti Ágnes; a rendező asszisztense: Ferenc Judit; sűgő, ügyelő: Lovas Csilla; társulat: az Újvidéki Színház társulata; felvételen játszó zenészek: Bogdan Ranković (klarinét, nagybőgő), Mezei Szilárd (hegedű), Ervin Malina (nagybőgő), Ištvan Čik (dobok); színészek: Magyar Attila (De Sade márki), Hajdú Tamás (Jean-Paul Marat), Simon Melinda (Simonne Evrard), Elor Emina (Charlotte Corday), Sirmér Zoltán (Dupperet), Huszta Dániel (Jacques Roux), Balázs Áron (Kokó), Szilágyi Ágota (Popó), Kőrösi István (Kukuriku), Figura Terézia (Rozi), Német Attila, Nagyabonyi Emese / Faragó Edit (Ápoltak) Pongó Gábor (Ápoló), Krizsán Szilvia (Kikiáltó), Crnkovity Gabriella (Nővér), Giricz Attila (Coulmier)

⁶ Cím: *Neoplanta*; bemutató dátuma: 2014. február 16.; a bemutató helyszíne: Újvidéki Színház; rendező: Urbán András; koncepció: Urbán András; szerző: Végel László; dramaturg: Gyarmati Kata; díszlettervező: Urbán András; jelmeztervező: Marina Sremac; zeneszerző: Antal Attila; fény: Majoros Róbert; hang: Bíró Tibor, Lukács Attila; smink: Pászti Ágnes; a rendező munkatársa: Lénárd Róbert; rendezőasszisztens: Ferenc Judit; ügyelő: Bíró Alekszandra; társulat: az Újvidéki Színház társulata; színészek: Crnkovity Gabriella, Kőrösi István, Elor Emina, Huszta Dániel, Ferenc Ágota, Német Attila, Krizsán Szilvia, Mészáros Árpád, László Judit, Sirmér Zoltán, Pongó Gábor

A törékenység ereje

Cserepes Gyula táncművész-koreográfussal *Fragile* című táncos monodrámája kapcsán Bakos Petra beszélget

*B. P.: Kérlek, meséld el dióhéjban a táncos pályádat, úgy, ahogyan a *Fragile*-ben is összefoglalod, hogy azok, akik nem látták az előadást, szintén értsék, hogyan jutottál el ehhez a... szólóhoz? Vagy te hogyan sorolnád be műfajilag?*

CS. GY.: Az én szememben a *Fragile* egy prózai előadás, amiben ugyan vannak táncos elemek, de nem a tánc az alapnyelv. Tehát ahogy az előadásban is elhangzik, Óbecséről származom, jelenleg Budapesten élek, táncművész-koreográfus, pillanatnyilag pedig betanított segédmunkás vagyok. A *Fragile*-t 2020-ban mutattam be Budapesten a MU Színházban, és ebben az előadásban, ahogy jelezted, a szakmai pályáimre is reflektálok. Elmondom, hogy Óbecsén az Orion Egyesületben társastáncoltam '99 augusztusáig, amikor a NATO-bombázások után a Somogy megyei Marcaliba költöztünk a családommal. Ott, mert nem volt társastánc, néptáncolni kezdtem, később pedig jelentkeztem a Fóti Népművészeti Szakközépiskolába azzal az elképzeléssel, hogy egy napon majd hivatásos néptáncos leszek. Ekkor még a Magyar Állami Népi Táncgyűttes lebegett a szemeim előtt, de aztán az érettségi évében átmentem a Budapest Kortárstánc Főiskolára, ott érettségiztem, és ott kezdtem el főiskolai tanulmányaimat is. Azóta, tehát lassan két évtizede kortárstáncokkal foglalkozom. A főiskoláról előbb a budapesti Közép-Európa Táncszínházba (KET) kerültem, onnan 2008 elején Ljubljanába Iztok Kovač társulatához, az En-Knaphoz. Velük dolgoztam 2012-ig, azóta szabadúszóként működöm, és eközben fokozatosan eljutottam addig, hogy önállóan hozzak létre előadásokat, performanszokat. Dolgoztam már szlovák-cseh koprodukcióban, illetve ismétlődően dolgozom két svájci társulattal, a genfi Cie József Trefelivel meg a lausanne-i Cie Phi-

lippe Saire-rel. A Trefeli társulatban táncművészként foglalkoztatnak, a Philippe Saire-ben pedig alapvetően performer-táncművészként, bár idén Barcelonában rendezőasszisztens-próbavezetőként is kipróbálhatam magam.

B. P.: Mióta készítesz saját darabokat?

CS. GY.: 2012-ben Belcsényben, a Spitzer-kastélyban volt az első saját bemutatóm. Erre pedig úgy került sor, hogy az újvidéki Kulturanova Egyesület szerette volna ráirányítani a figyelmet a műemlékvédelem alatt álló vajdasági udvarházakra. A szervezet vezetőjével, régi barátommal, Milan Vračarral hosszas ötletelés után arra jutottunk, hogy csinálunk egy performanszt az akkor már évek óta kihasználatlanul álló és állagromlásnak indult Spitzer-kastélyban. Ezzel szeretnénk volna felhívni a helybeliek meg a döntéshozók figyelmét erre az értékes épületre. Kitaláltam egy térspecifikus interaktív koncepciót, amiben én játszottam a valamikori kastélytulajdonos Spitzer szellemét, aki egy éjszakára megnyitja a kastély kapuit a közönség előtt. 10–12 fős csoportokban engedték be a nézőket, akiket fokozatosan végigvezettünk a belső tereken, amelyeket per sze gondosan előkészítettünk, némelyikben installációt helyeztünk el, másutt pedig élő performansz volt látható. Tehát egy estére életre keltettük a kastélyt, hogy az odalátogatók érzékelhessék, milyen is lehetett, amikor még zajlott ott az élet. Az eseménynek nagyon jó visszhangja volt helyben is és a környéken is, van is róla egy rövid videó online.

Amikor eljöttem ez En-Knaptól, erősen élt bennem a vágy, hogy önállóan alkossak, de a kezdeti időkb en ez lassan alakult. A belcsényi performansz után 2013-ban készítettem egy húszperces etűdöt *The Bridge* címmel, amit Brüsszelben mutattam be, aztán játszottam Bécsben, Párizsban, Mexikóban. A következő szólón 2014 tavaszán kezdtem dolgozni, és 2015 során készült el. A *Selfy*-t 2016 elején mutattuk be Ljubljanában, Iztoz színházában. 2017-ben költöztem vissza Budapestre, 2018 óta gyakorlatilag minden évben volt önálló bemutatóm: '18-ban a *Late Night Show*, '19-ben pedig a *Rave* című táncelőadások, '20-ban a *Fragile*. Ezzel párhuzamosan, szintén 2020-ban a KET megrendelésére készítettem egy táncszínházi előadást, a *Bardót*. 2021-ben pedig egy összművészeti előadás keretében egy táncossal meg a szobrász nagybátyámmal

csináltunk egy live act-et *La Pomme de Vie* címmel. Tavaly volt egy hét órán át tartó szólóm, a *sevenTHseven*, meg egy táncszínházi bemutatóm, a *Fonó-Dó* még az év elején.

B. P.: A beszélgetésünk elején azt mondtad, a Fragile-t prózai előadásnak tartod, mert inkább szöveggel dolgozik, mint a táncművészet eszközeivel. Szólaltál már meg korábban is színpadon?

CS. GY.: Általános iskolában nagy kihívás volt számomra verset tanulni, mert mindig átköltöttem a szöveget. Nem szó szerint mondtam vissza, csak kábé. A szótagszám többnyire jó volt, de mások voltak a szavak. Később viszont, középiskolában egyszer rávettek, hogy játsszak szöveges szerepet egy iskolai műsorban, és erre pozitív visszajelzéseket kaptam, de továbbra is bennem volt az, hogy én nem szeretek szöveget tanulni. Úgy-hogy amikor pályát választottam, ugyan felmerült bennem a színészet, de a „nem szeretek szöveget tanulni” leseperte az asztalról. Aztán Szlovéniában az En-Knappal a harmadik előadást, amiben dolgoztam, egy színházi rendező, Bojan Jablanovec (Via Negativa) rendezte, és abban az előadásban nemcsak hogy szöveget tanultunk, hanem nekünk kellett megírnunk a szövegünket. Ott, akkor átmentem a tűzkeresztségen. Aztán még Simone Sandronival is csináltunk előadást, amelyben a szövegemet először angolul tanultam meg, aztán szlovénül és olaszul is meg kellett tanulnom. Szóval még nem játszottam három felvonásos Shakespeare-drámát, és nem tudom, hogy egy ilyen szöveget mekkora munka lenne megtanulni, de kisebb volumenű szöveges szerepeim már voltak.

B. P.: A belcsényi performansz, ahogy mesélted, egy társadalmi tudatosító projekt része volt, és a Fragile is egy politikailag tudatos előadás, amennyiben a férfiaságról alkotott kortárs elképzeléseket, illetve azok személyes vetületeit veszi górcső alá. Már a kezdetektől jellemző ez rád, hogy próbálsz elcsígni azt, ami benne van a levegőben, és összehozni a saját anyagoddal, a saját érdeklődéseddel, vagy fokozatosan találtál rá erre az elegyre?

CS. GY.: Szerintem aki alkotóművészetrel foglalkozik, az valamiféle szűrő vagy csatorna, aki a saját szemüvegén át látja a világot, és aztán erre reflektál. A munkáim között mindenekelőtt én vagyok a kapocs, és hogy az adott korban, az adott társadalmi helyzetben én hogyan élem meg a világot, az csapódik le az előadásokban.

B. P.: Értem, viszont az a tapasztalatom, hogy felénk, értve ez alatt a kelet-közép-európai közeget, egyre erősebb az ellenállás az emancipatorikus mozgalmakkal szemben, mint a nőmozgalom vagy egyéb hatalmi kisebbségi mozgalmak, ami nyilván a populista kormányok hathatós tevékenységének köszönhető, akik erre rádolgoznak, és kiéleltik az emberekben a félelmeket. Ezért volt nekem érdekes, hogy valaki 2020-ban Magyarországon azt mondja, kezdjünk valamit azzal a fogalommal, hogy fehér férfi, és ezt egy egész monodrámán át következetesen és tüzetesen vizsgálja. Hogyan jutottál el ehhez a témához?

CS. GY.: Távolabbról indítanék. Amikor 2019 végén vagy 2020 elején foglalkoztatni kezdett egy prózaíró szólódarab ötlete, láttam, hogy a nemzetközi kortárs előadói közegben népszerű és/vagy fajsúlyos kérdésként az emancipáció, a szexuális másság stb. vetődik fel, de azt is gyorsan beláttam, hogy ezekre én nem tudok autentikusan reflektálni, értsd előadást csinálni, mert ezek engem nem érintenek közvetlenül. Más szóval arra gondoltam, hogy jönnék én hozzá, nem élem át, nem érzem át úgy, ahogy azok, akiket ez ténylegesen érint. Közben meg feltűnt, hogy a képletnek az is a része, hogy az úgynevezett fehér férfi hogyan viszonyul akár ezekhez a mozgalmakhoz, akár a mássághoz, és az volt az érzésem, hogy erről egyáltalán nem beszélünk, mármint az úgynevezett fehér férfi szempontjáról. Ahogy én látom, az emancipatorikus ideológiákban a fehér férfi leginkább bajforrásként tűnik fel, de arról nem nagyon szól a diskurzus, hogy a kizáráson, az eltávolításon kívül mit lehetne vele kezdeni, lehet-e valamire esetleg vele együtt lépni. Innentől kezdett ez a téma érdekelni, mert úgy láttam, hogy mint hetero fehér férfi ezt autentikusan végiggondolhatom, mert ebben érintett vagyok. Érdekel az a kettősség is, hogy mivel vajdasági magyarként én is kisebbségi vagyok, emiatt bizonyos tekintetben tudok azonosulni a hatalomból kizártak perspektívájával. Közben viszont a közeg, amiben felnővekedtem, arra kondicionált, hogy számos férfi előjogot magától értetődőnek tekintsek. Ezzel együtt a hagyományos férfivá nevelésnek is voltak hátulütői. Például a családban az engem nevelő nőtől számtalanszor hallottam azt, hogy „katonadolog”, „ne légy anyámasszony katonája” és így tovább. Ehhez képest bekerültem a kortárástánc közegbe, ahol az elvárások egy férfi

felé nagyon mások, mint amire kondicionálva lettem gyerekként vagy akár a néptáncos éveim során.

B. P.: Tehát te fölvetted ezt a kesztyűt, ahelyett, hogy előjogaid tudatában lesöpörted volna. Azt gondolom, hogy ez azt jelzi, hogy vagy magaddal vagy jóban, vagy a világban elfoglalt helyeddel, mert abból, hogy ezt bevállaltad, arra következtetek, hogy nem érzed magad férfiként veszélyeztetve az emancipatorikus mozgalmak által. Gyakran azt látom, hogy a férfiak veszélyeztetve érzik a pozícióikat, mert ugye jönnek a nők, jönnek a... – ez behelyettesíthető, a fiatalok akár. Neked mégsem nyílt ki a bicska a zsebedben attól, hogy a művészetben a mai mainstream túlnyomórészt azzal foglalkozik, ami te pont nem vagy, amivel kapcsolatban azt mondtad, hogy nem éled át, nem érzed át.

CS. GY.: Abszolút vannak ezzel kapcsolatban indulatok, félelmek bennem, és olykor ezek elő is törnek, de most már tudok róluk, és ez segít. Talán éppen ezért vált fontossá számomra a kérdés, hogy mi az ebben a közegben, amit autentikusan tudok képviselni. Mert azt gondolom, hogy ha valaki valamit hitelesen csinál, az erős alapot teremthet ahhoz, hogy mások érdeklődését is felkeltse. A pozícióföltés kapcsán pedig az jutott eszembe, hogy abban nem nagyon hiszek, hogy a pozícióföltő embereken lehetne változtatni, de egyre inkább érdekel, hogyan kell a kisgyerekeket nevelni ahhoz, hogy felnőttként nyitottabban, elfogadóbban viszonyuljanak a világhoz. Mert amikor a környezetemben lévő nők tőlem elfogadást, nyitottságot várnak, akkor tulajdonképpen azt várják el tőlem, hogy úgy viselkedjek, mintha az engem fölnevelő nők nem arra kondicionáltak volna, amire. Ezzel nem a nőkre akarom tolni a felelősséget, de amíg elsősorban ők a gondozók, a nevelők, rajtuk keresztül csapódik le a gyerekben mindaz, amit a társadalom elvár vagy elképzel.

B. P.: Ennek nagy irodalma van, hogy a patriarchális társadalmakban a nők a gatekeeperek, a nők nevelik az alárendelődő lányokat és a domináló fiúkat, tehát a patriarchális szerepkövetelményeket a nők továbbítják a családokban, miközben a férfiak amolyan ellenőrző feladatkört látnak el. Igen, alapvetően a családban tanuljuk meg, mit jelent nőnek lenni és férfinak lenni, mit jelent nőként férfiakhoz viszonyulni és férfiként nőkhöz viszonyulni, kinek mi „jár”. Például pár éve azon kaptam magam, hogy folyton figyelmeztet

tetem a lányomat, hogy ne beszéljen hangosan, miközben ő csak a természetes hangfekvéseiben beszélt, aztán egyszer csak rájöttem, hogy zsigerileg a nőiséghez a lágyabb, halkabb beszédet kapcsolom, és ennek megfelelően tulajdonképpen idomítom a lányom egy normatív nőiségre. Szóval amire te az elmélkedéseid révén ráfutottál, annak nagy szakirodalma van. Ugyanúgy egyre jelentősebb hangot képvisel a társadalomtudományban az az irányvonal, amelyre szintén ráérezted, hogy ha az elnyomás természetét szeretnénk megérteni, akkor nem elég az elnyomottakat tanulmányozni. Évtizedeken át a kutatások fókuszában a különböző elnyomott, kizsigerelt közösségek álltak, de az elnyomás természetének megértéséhez azokat is meg kell vizsgálni, akik elnyomóként lépnek föl, ahogy azokat is, akik ugyan nem vesznek részt aktívan az elnyomásban, de hasznuk van belőle, éppen ezért érdekeltek a rendszer fenntartásában. Közben pedig az sincs kellően feltárva, népszerűsítve, hogy mit nyerhetnek, mondjuk épp a fehér férfiak, azzal, ha a világ megváltozik, ha a hatalom plurálisabb lesz. Így meg aztán végképp nehéz rávenni az embereket arra, hogy bármit is földájanak.

CS. GY.: Azt gondolom, hogy egy holisztikus megközelítés lenne előremutató, amely vizsgálja az összes szereplőt, de ugyanúgy vizsgálja azt is, hogy köztük mi történik, milyen a viszonyok dinamikája. Ez a fajta megközelítés számomra azért kézenfekvő, mert a népművészeti szakiskolámban négy évig néprajzot tanultam. Azt nem tudom, hogy ez általában igaz a néprajzra, vagy nekem voltak olyan tanáraink, akik arra sarkalltak, hogy ha egy sándorfalvi oláhost tanulunk, akkor megvizsgáljuk, hogy bizony az a tánc nem véletlenül olyan, amilyen, hanem annak a formáját, használatát alakítja a környezete, a vallás, a mindennapok ritmusa. Számomra ez egy nagy felismerés volt, és aztán amikor a Bartók breviáriumban a 1913–14-es gyűjtéseknél ő ugyanezt írja le, akkor az további megerősítést jelentett.

B. P.: Aki közel megy, mint Bartók, az meglátja ezt, csak távolról lehet a dolgokat kvázi tiszta, éles kontúrú kategóriákba sorolni. Az előadásodban azonban mégiscsak mintha feltűnnének ilyen kategóriák, hiszen az életedben fontos szerepeket játszó nőknek, akiket megidézél, ugyanazok a tulajdonságai, ugyanúgy vannak felcímkézve, mind szép, dús hajú stb. és kedves, intelligens. Ez annyira gyakran ismétlődik a darabban, hogy nyilvánvalóan

íroniának hat. Mert azt nem lehet nem észrevenni, hogy a szerelmi kapcsolatok megidézése egy sablon szerint zajlik, miáltal a nők felcserélhetővé válnak egymással. Önmagadon ironizáltál vagy a futószalag férfin, akinek kábé ennyit jelentenek a nők?

CS. GY.: Persze, csomó ironia van benne, nyilván ironizálok azon a húszéveskori énemen, akit elsősorban a mellek foglalkoztattak. De inkább az érdekelt, hogy eljutunk-e oda, hogy felismerjük a mintákat, amelyek szerint élünk, és ha igen, akkor mi történik? Azt hiszem, a mintázatok kérdése kapcsolódik a családban elsajátított szerepekhez is, amiről már szó volt. „Fát lehet hasogatni a hátán.” Na, ez például egy olyan mintázat, amely, mire felszínre jut, mire azonosítódik, addigra nagyon sok torzulás kialakulhat.

B. P.: Megidézted a cseperedő kamaszt, akinek mellfixációja van, aztán azt is megmutatod, ahogy a fiú legénnyé érik és keresi a nagy őt, és meg is találja, hogy aztán még vagy féltucatszor megtalálja. Ugye ez is egy minta, egy filmek és olvasmányok és társadalmi elvárások által fenntartott kulturális kód, miszerint valahol van egy „igazi”, csak el kell hozzá érnünk, mintha valamiféle nyilvánvaló lennének, aminek célba kell találnia. A darabod vége felé aztán még egy további, kissé rezignáltabb, távolságtartóbb férfiminta is felmutatódik, a két vezérszál ugyanis a táncossá válásod és annak stációi, valamint a férfivá válásod és annak stációi, egymástól elválaszthatatlanul. Ez ugye neked a legmagánabb magánszférád, tulajdonképpen. Feltársz olyasmiket, amiket az emberek többsége vagy eltakar, vagy a közösségi média révén lájkolható, népszerűségfokozó cuki narratívákká sterilizál. Ehhez képest te olyan nyers láttelepet adsz magadról, ami akár egyfajta imidzsrombolásnak is tekinthető. Nem volt félelmetes mindezt mások elé tárni? Még hozzá olyan emberek elé, akik ott vannak veled egy térben, akik bámulnak, akik érzik a verejtéked szagát. Mert a Fragile-ban a személyes gyarlóságok és visszásságok felvállalása olyan fokú lemeztelenedést eredményez, hogy amikor a darabban ténylegesen levetkőzöl szinte anyaszült meztelenre, azt jóformán alig észleltem, mert addigra már annyiszor levetkőztél a történeteid révén. A szembenézésnek ez a mélysége, ahogy rámutatsz a mintákra, amiket követtél vagy követsz, nagy önismeretről tanúskodik, miközben egy ilyen feltárulkozás sokakra akár elidegenítőleg is hathat.

CS. GY.: Számomra is vannak olyan dolgok, amiket nem biztos, hogy felvállalnék a nyilvánosság előtt. Másrészt viszont bizonyos kockázati tényezőkre csak utólag gondoltam. Például a nézők kérdezték meg párszor, hogy az, hogy a volt szerelmeimet néven említem, nem kockázatos, nem gáz? Bevallom, csak ekkor tudatosult bennem, hogy előtte ebbe bele se gondoltam. Szerintem karaktergyilkosságot azon lehet elkövetni, akinek van mit rejtegetnie. Zsarolni azt az embert lehet, aki titkol valamit. Minél jobban le tudjuk ezeket bontani, annál kevésbé lehet visszaélni velünk. Számomra ez része az áramlásélmény irányába tett lépéseimnek. Ehhez hozzásegít az is, hogy a Vajdaságban felnőve megtanultam azt, hogy nem érdemes ragaszkodni dolgokhoz, mert bármelyik pillanatban történhet olyasmi, ami teljes mértékben felülírja a meglévő helyzetet. Ezt nyilván fel lehetne fogni veszteségtörténetként is, de azt tanultam egy terapeutától, hogy a veszteségeink számontartása emlékműállítás. Emlékművet állítunk a fájdalmainknak és rendszeresen áldozunk nekik, így aztán nem is tudunk továbblépni.

B. P.: A darabban pont az ilyen mintázatok megfigyelésén, részletező bemutatásán és az ezekre való reflektáláson át jut el lassan a történet a mába. Ez az érkezés a mába felvet jó néhány kérdést. A Fragile egy önéletrajzi előadás, a működés módja viszont más, mint egy memoáré vagy egy önéletrajzi regényé, amit a szerző egy ponton befejez, lead a szerkesztőnek, és onnantól a szerző jelene és jelenléte már nem képezi részét a történetnek. Te viszont továbbra is minden előadás során teljes testi valóddal képviselsz egy történetet, pedig az előadás bemutatása óta nyilván történtek dolgok az életedben, amelyek feltételezhetően változtattak azon, ahogyan afelől érzel, amiket a Fragile-ban elmesélsz. Hogyan viszonyulsz ahhoz, hogy van egy történeted, amelyben magadat reprezentáltad, de most egy olyan ember játssza ezt, aki azóta már változott, akár el is távolodott az ott elhangzottaktól?

CS. GY.: A *Fragile* ugye nem egy megírt szöveg, hanem egy *score*. Ez azt jelenti, hogy előre kijelöltem a pontokat, amelyeket érinteni akarok, de amúgy szabad a pálya. Persze minél többet játszom az előadást, annál több a bejáródott, rögzült szófordulat, mondat vagy szerkezet, de alapvetően mindig a helyszínen alakul a szöveg. Ami rögzített benne, most a felnövésemről és a tanulmányaimról meg a korábbi munkáimról szóló

részekre gondolok, ahhoz egy időbeli távolságból viszonyulok. A vége azonban, amikor a közönséggel kapcsolódom és a jelenemről beszélek, az már képlékeny, ennél fogva ez a rész folyton változott. Például tavaly júniusban Kanizsán a tömörítéssel próbálkoztam, de azelőtt három héttel Besztercebányán hosszan soroltam, mi minden történt még velem az előadás elkészülte óta. Tavaly decemberben aztán úgy gondoltam, hogy nekem ez ennyi volt, én ennyit tudtam kihozni ebből az előadásból.

B. P.: Mi keltette benned azt az érzést, hogy ez kifutott? Hogyan válik le egy ilyen személyes előadás az emberről?

CS. GY.: Egy ponton túlnő az ember a saját, így vagy úgy elmondott történetén. Másrészt meg, eltelt lassan három év a premier óta, valahol máshol tartok az életemben, és felmerült bennem, hogy még hiteles-e a számból, ami a darabban elhangzik, vagy ez kezd most már egy szereppé átalakulni.

B. P.: Mi történt közben ennek a két férfinak a viszonyával? Már mint van ugye egyszer a férfi, akit megjelenítesz, és vagy az a férfi, aki a játszás jelenében vagy, és ahogy mondd, egyre növekedett a távolság köztetek, mert a férfi, akit megjelenítesz bizonyos tekintetben a te lezárt archívumod, vagy az archívumodnak egy lezárt része. Az nyilvánvaló, hogy egy mélyen önreflexív folyamat során készült a darab. Mit jelentett a férfiaság, illetve a saját férfiaságod megvizsgálása számodra alkotóként és/vagy emberileg? Egy Pandora szelencéjét? Vagy terápiát?

CS. GY.: Egy ilyen munkának talán szükségszerűen van terápiás vonulata is. Sokáig félttem is ettől, mert meggyőződésem volt, hogy a terápiát nem kell kirakni a színpadra. Szeretném azt hinni, hogy nem magát a terápiát raktam ki a színpadra, hanem olyan dolgokat, amelyek a terápiás megközelítésnek köszönhetően megjelentek, és ami talán közérdeklődésre is számot tarthat, azaz több mint pusztán privát vinnyogás. 2018-ban volt egy törés az életemben, amikor az utolsó komolyan hitt kapcsolatom véget ért, és az az önreflexív munkafolyamat, amin a *Fragile* készítése során végigmentem, nagyon sokat adott, hogy ez a válság-időszak lecsenghessen. Jelenleg a férfiasággal jóban vagyok, de hogy a nőiséggel milyen a viszonyom, az is relevánssá vált, éppen attól, hogy a férfiaságomat górcső alá vettem. Elfogadtam végre azt,

hogy én egy érzékeny ember vagyok, például a nagyanyámnak az a viszatérő mondata, hogy „ne légy már ilyen túlérzékeny”, ami fél életemben ott csengett a fülemben, végre a helyére került, végre sikerült vele egy viszonyt kialakítanom. Amikor a lezárások után újra játszhattam ezt az előadást, akkor kezdtek igazán sorjázni azok az eredmények – de ez rosszul hangzik, hiszen nem célorientált a dolog –, szóval inkább azok a tapasztalatok, amelyek elkezdtek visszamenőleg is hatni rám emberként és alkotóként. Ennek tudom be azt, hogy egyszer csak életemben először el tudtam fogadni, hogy nem tudom, mi fog velem történni. A felnőtt életemben mindig volt valamilyen viszonyítási pontom: egy következő munka, egy utazás stb. Még a COVID alatt is láttam előre, hogy mi lesz, de tavaly január–februárban volt egy megélesem, ami arra emlékeztetett, amikor a Looney Tunes rajzfilmekben Tapsi Hapsi fut Elmer elöl, és egyszer csak kifut a rajzfilmből, lefuta a rajzolt háttérről. Úgyhogy azóta valahányszor azon stresszelek, hogy úristen, mi lesz, akkor eszembe jut a háttér nélkül futó nyuszi, és ez megnyugtat.

B. P.: Összefoglalólag, az, hogy elkészült ez az előadás, mit tett hozzá ahhoz, ahogyan magadat látod? Az érdekel, hogy a folyamat, amelynek során létrehozta, meg az, hogy játszottad, meg hogy most úgy érzed, hogy túl vagy rajta, hogyan alakítja az énképedet meg a viszonyodat önmagadhoz, illetve a viszonyodat ahhoz, aki voltál ez az életösszefoglaló előtt. Vagy hogyan alakítja a viszonyodat akár a néptáncosi tanulmányaidhoz, vagy Vajdasághoz – bárhonnan indulhatsz.

CS. GY.: Talán még nem elegendő a távolság, hogy fel tudjam mérni, mit mutatott meg önmagamról. Viszont tök jó, hogy szóba hozta a néptáncot meg a Vajdaságot, mert ezekről azonnal eszembe jut egy kifejezés, amely összefoglalja, hogy ez hogyan alakult: integráció. Ugyanis valahogy a *Fragile* készülésével és játszásával párhuzamosan elkezdtek a múltamban meghatározó korszakok és elemek integrálódni a jelenembe. Sokáig úgy éltem, hogy tudat alatt le voltam választódva a vajdasági gyökerekről is meg a néptáncosságomról is. Használtam a néptáncot, de valahogy kerültem azokat az embereket, akik az életemnek ahhoz a korszakához tartoztak. Nem haragudtam rájuk, nem volt semmilyen sérelmem, inkább szégyelltem magam valahogy, valamilyen tisztázatlan

okból. Ez mostanra elmúlt, elkezdtem újra találkozni azokkal az emberekkel, és tök jó élmények értek. Közben meg a korábban emlegetett hétértórás szólóban visszatértem ahhoz, hogyan érzek ma a néptánc felől, és mit tudok vele most kezdeni. A Vajdaságot illetően pedig ősszel volt egy szívemnek nagyon kedves élményem. Október végén az Újvidéki Színházban játszottam a *Fragile*-t. Aztán másnap, vasárnap átmentem Óbecsére, mert úgy voltam vele, ha már ott vagyok, szeretnék otthon is lenni egy kicsit. Megebédeltem Becsén, aztán kigyalogoltam a Schultzhoz, és vele meg a testvérével meg Lukácssal négyesben szépen eltöltöttünk egy vasárnap délutánt. Dolgoztunk a lovakkal, beszélgettünk, ittunk egy kis fröccsöt, Schultz készített valami vacsorát, azt megettük. Ez számomra maga volt a vasárnapi idill: október vége, indián nyár, jó idő, otthon vagyok, ahol születtem, felnőttem... Sőt, ahol Schultzék laknak, az pár száz méterre van attól a háztól, ahol az apai nagymamám élt, szóval még a környék is ismerős volt számomra. Amikor aznap este hazafelé sétáltam azon az utcán, amin egész gyerekkoromban jártam, egyszer csak belém nyilallt az, hogy én most otthon vagyok, és a következő gondolatom mindjárt az volt, hogy tulajdonképpen tizenhárom évesen, amikor elköltöztünk, mi külföldre költöztünk. Ekkor ébredtem rá, hogy én tulajdonképpen huszonhárom éve külföldön élek, és akkor szinte varázsütésre feloldódott a huszonhárom éve tartó identitásválságom: hogy itt vagyok vagy ott vagyok, szerb vagyok vagy magyar vagyok, mindez feloldódott, fellazult. Nem mondom, hogy ne tudnék még ezzel a kérdéssel foglalkozni, de elmúlt az a feszültség vagy nyomás, amit huszonhárom évig éreztem. Erre mondom, hogy integrálódás.

BÍRÓ TÍMEA

A fájdalom jön és megy

először a hasadat kellett megérteni
hogy hirtelen jön az éles fájdalom
de cseppek masszírozás lábtorna
mellett gyorsan szedte is a sátorfáját
közben nőttek a csontok
mint a tésztát nyújtották a tested
és az is annyira fáj
de mindez semmi volt a fogakhoz képest
mert azok sokáig napokon át
hiába rágtad a hideget a keményet a puhát
aztán megérkeztek hozzád a koppanások
a kobakod a csempén a hajópadlón a szőnyegen
mind más-más hangot produkált
az odacsukott kéznek is más kottája volt
közben a nagyobb csontok még jobban fájtak
és a szüleid még hangosabban vigasztaltak
még nagyobb hittel mantrázták
hogy nincs az a fájdalom ami itt marad
mindez csak egy kellemetlen látogatás
egy félresikerült találkozás
a növekedés gyönyörű útján
később már emberek miatt sírtál
a cipőfűző beitta a cipzár összeharapta
a tépőzár magába zárta a könnyeidet
mielőtt hazaindultál
azt a szüleid nem mondták hogy

a testeddel együtt a szív is nő
és a nagyobb szív jobban fáj
abban viszont tényleg igazuk van
hogy a fájdalom jön és megy
bennem otthont nem talál
ha valami rossz történt
kakaót iszok birkózunk apával
anya ölében ülve
a szív mesét inhalál

Még a tenger se

mintha lehullott volna a földre az ég
lustán elnyújtózik alattunk a kék
a fű álmosan a földre hajtja arcát
megáll a növekedésben a kedvünkért

felsorakoztatom a medence falára a gumikacsákat
kettővel kevesebb áll készen az ugrásra
sóhajtunk egy aprót a legnagyobb hiányra
és jó utat kívánunk nekik lengyelországba

ahogy az ujjainkkal pracskálunk
zsonglőrködik velünk a víz
karcsú hullámok mosolya folyik szét
körbefut a nevetés körbefut a játék

a zszibongásban észre se vesszük
hogya kutya kilefetyeli a csészéből a kávéét
szomjas darazsak érkeznek a vízre
belekóstolnak folyékony tükörképünkbe

túlórázik a nyár izzik a délelőtt
az árnyékok összehúzzák magukat a fény előtt
nem tűröd a fejedben elhajítod a kis kalapot
a nap csókokkal borítja a kobakod

hagyjuk aludni a napernyőt a pincében
hadd hunyorogjon a szem a szív
addig kell magunkba szívni
amíg az augusztus szórja a d-vitamint

a szomszéd tyúkjai mint
szélt váró vitorlášhajók irigykedve nézik
hogy dinnyekerek teljesség van
még a tenger se hiányzik

CELLER KISS TAMÁS

Kedvetlen vers

Készítek egy kedvcsináló gépet,
hogy legyen kedvem a házi feladathoz,
csak összehordom hozzá az összes kacatot,
az ollót, amellyel anyu elrontotta a frizurámat,
a hintalót, aminek behorpadt az orra,
a ceruzát, amelyiknek mindig kitörik a hegye,
a sakktáblát, amiből hiányzik néhány bábu,
a kilyukadt focilabdámat és sok-sok ragasztót,
de most, hogy elnézem itt ezt a sok kacatot,
hogy ebből kellene valamit készíteni,
és ha még be is fejezném a kedvcsináló gépet,
akkor sem nézhetnék utána rajzfilmet,
így már el is ment a kedvem az egésztől.

Suli után

Akkor történt, amikor egy délután
lent voltunk a fiúkkal
a focipályán,
négy a négy ellen,
én keresztben átpasszolom
Balázsnak a labdát,
aki azonnal továbbítja Ákosnak,
aki középen mozoghat az üres területbe,
az ellenfél védői vert helyzetben
az oldalvonalnál,
Ákossal szemben egyedül a kapus,
aki határozott mozdulattal
tör előre, és jól zárja a szöveget,
az elrúgás pillanatában koccan egymáshoz
a két láb, kettejük közül Ákos
a balszerencsésebb,
ő arccal előre esik,
és valószínűleg
akkor történt,
hogy estében lenyelte a délutánt,
csak így sötétedhetett be olyan hamar.

KOMÁROMI DÓRA

Gombtalanul

Már két napja csak a diófa szekrény alól figyelte Gomb Geri a nappali eseményeit, történt ugyanis, hogy pontosan ennyi ideje annak, hogy nyomtalanul eltűnt gombtestvére mellől, Zsóka babájának arcáról. Geri fontos feladatot látott el Panna baba arcán, ő volt ugyanis a jobb szem. Társa, Gomb Gabi a bal szem szerepében tündökölt, mint tenger tükrén a napfény.

Gomb Geri, már amikor Zsóka szülei elhozták a nagymamához, érezte, hogy valami nincs rendben a cérnával, de inkább nem törődött vele, hiszen mégis csak a nagymamához mentek, ahol mindig jobban kellett ragyogniuk, így a nagymama elmondhatta Zsókának, hogy a kislánynak van a legszebb babája a Föld kerekén. Geri meg volt róla győződve, hogy ez egész biztosan nekik köszönhető, hiszen testvérelével, Gabival kivételes gombok voltak, amelyet, egy hibákat nem tűrő gépezet készített a gombgyárban. Most viszont minden hiába, hiszen hogyan is lehetne Panni a világ legszebb babája jobb szeme nélkül. Könnyen megeshet persze, hogy nem eshetett volna le róla, ha a nagymamához csak Zsóka ment volna pár napra látogatóba, de ezúttal Zsóka hét- meg nyolcéves unokafivérei is ott voltak, akiket Geri cseppet sem kedvelt. Olyannyira nem kedvelte őket, hogy még a nevüket sem volt hajlandó megjegyezni. A két fiú kegyetlenül bánt némely gombbal, sokszor háborúztak velük, Geri pedig nem értette, hogyan lehet gombot gomb ellen fordítani. A fiúk ilyenkor mindig kipakolták a nagymama gombos ládikáját, amely a varrógép alatt volt, és abból válogattak. Szinte egyetlen gomb sem érezhette teljesen biztonságban magát, bár a nagymama megtiltotta nekik, hogy a díszgombokhoz hozzányúljanak. Egyszer viszont Zsókával együtt szemtanúja volt annak, hogy a fiúk harcba hívják a gombnemes-

séget. Ez annyira felháborított mindenkit, hogy Zsóka egyből ment is a nagyihoz, hogy elmondja, mi történik, és ezzel megmentse a doboz lakosságának egy részét. A fiúknak ez persze nem tetszett, de hát le kellett nyelniük a békát, és visszatérni az egyszerűbb katonákhoz.

Nos, ez a két fiatalember két napja viszont nem a gombkészletet vette célba, hanem Panni babát. Repülőset játszottak vele, pedig Panni semmiképpen sem hasonlított egy repülőre. Sem Geri, sem Gabi nem élvezte a száguldozást, Gabi még mondta is, hogy ha lenne gyomra, egész biztosan felfordulna, de a két gombocska hiába kiabált, hogy tegyék le Panni babát, a fiúk nem értették. Zsóka, amikor visszaért a konyhából, szintén kiabálni kezdett:

– Adjátok vissza, az az enyém!

– Vedd el, ha tudod! – kiáltotta az egyik fiú.

– Úgysem éri el! – pöffeszkedett a másik, és folytatták a dobálózást. Panni baba pedig rongybaba léteire egyeltalán nem díjazta, ha rongyként bánnak vele.

Zsóka macskaként szaladgált a két fiú között, és igyekezett visszaszerezni becses babáját, miközben a nagymamát hívta keservesen. Panni néha leesett a földre, egyedül ekkor volt egy kis esélye Zsókának, hogy esetleg megszerezze, de a fiúk valahogy mindig gyorsabbak voltak. Panni időközben egy csomó bútort eltalált a szobában, a karosszéket, az asztalt, a hintaszéket, Geri pedig minden egyes találatnál egyre kevésbé volt már Panni arcára rögzítve. A végső csapást a szekrény jelentette, ami után ejtőernyősként zuhant a padló felé. A kemény hajópadlón pattant még egyet, egyenesen a pókhálós szekrény alá. A nagymama ezen a ponton érkezett meg a nappaliba Zsóka szüleivel, akik nagyon siettek, mert a család egy esküvőre volt hivatalos. A nappaliban viszont egy akkor már pár perce sírva szaladgáló Zsókát találtak:

– E... el... ellopták a babámat! – mondta a kislány elcsukló hanggal.

A felnőttek kicsit megdorgálták a fiúkat, és miközben magukhoz ölelték Zsókát, elmagyarázták nekik, hogy van elég játék a házban, és hogy ezt a babát igazán békén hagyhatnák. Zsóka apukája összeszedte Pannit, de csak a kocsiban vették észre, hogy időközben a világ legszebb babájának leesett az egyik szeme. És hiába keresték, kutatták az autóban, nem találták meg a gombot.

– Biztos a nagymamánál van valahol, ne sírj, Zsóka! – mondogatta az anyuka.

– Szólunk a nagyinak, hogy keresse meg, addig meg Panni kalóz lesz – nyugtatta az apuka.

Geri mindeközben ott kuksolt a szekrény alatt, és várta, hogy valaki megtalálja.

– Erről is azok a gonosz fiúk tehetnek – dünnyögött Geri. – Ha ők nem játszottak volna repülőset, ilyesmi biztosan nem történhetett volna meg.

– A háborúnak mindig vannak következményei – szólalt meg egy tekintélyt parancsoló hang.

– Ki vagy te? – csodálkozott Geri.

– Tiszteld a felettesed! – mondta a hang. – Az én nevem Goccsinka tizedes. A 3. gombtized parancsnoka vagyok.

– Mi az, hogy gombtized?

– A gombtized, az gombtized. Gondolom te a légierőtől vagy, az alapján, hogy repülve jöttél ide – elemezte a szituációt a tizedes.

– Én ugyan nem vagyok semmilyen erőttől – tiltakozott Geri. – Én a Panni baba jobbik szeme vagyok.

– Értem, tehát civil. A fiúk még nem soroztak be. Hanem mesélj valamit, mi a helyzet a szekrény feletti világban, már legalább hat hete itt vagyok. Nem jött még értem egy mentőalakulat sem.

– Hat hete?

– Azt mondtam, az alapján, hogy milyen sűrűn járnak a nagymamához a fiúk, hat hete lehetett, hogy a legutóbbi ütközetben idepattantam – elemezte tovább a helyzetet a tizedes.

– Hát én nem lehetek itt hat hétig, a világ legszebb babája csak nem élhet a jobb szeme nélkül, nélkülünk nem teljes... – kezdett pánikolni Geri.

– Nem teljes, nem teljes... miket beszélsz... majd találnak másik gombot a helyedre, biztos az én helyemre is kineveztek egy másikat.

– De én különleges vagyok. Kék vagyok, mint a tenger, mint az ég, mint a zafir! – háborodott fel Geri.

– Minden gomb helyettesíthető. Lehet, találnak a helyedre egy másikat, egy kékebbet vagy egy zöldebbet vagy esetleg barnát... Sok szép gomb van a környéken! – magyarázta Goccsinka tizedes.

– De ha egy másik színű gombot találnak, az hogy mutat majd a testvérem mellett?

– A testvéredet is leváltják majd és besorozzák a fiúk gombseregébe.

– Az lehetetlen – magyarázta Geri – mi vagyunk a legszebb gombok, és pontosan ott van a helyünk Panni baba arcán, ahol eddig is.

– De érthetetlen vagy csakugyan...

– Csak el akarsz szomorítani, mert veled nem törődik senki – háborodott fel Geri – ha ilyen vagy, nem is figyelek rád, mondhatsz, amit csak akarsz.

– Te nem tudod, mit beszélsz, kölyök. Én egy erős szürke gomb vagyok, aki kitaróan tartotta a nagytata nadrágját, míg az el nem szakadt, amikor a tata meghízott. Nem tudod, mi az igazi kihívás! – orrolt meg rá a szürke gomb. Ezt követően kerültem a nagymama gombos dobozkájába. Te nem tudod, mikén mentem keresztül a fiúk katonájaként. Harcoltam a könyvek ellen, a nyáron víz alatti bevetésre küldtek a vödörbe... A kutya vacsorája bevetést pedig ne is részletezzem!

És a gombtizedes csak sorolta és sorolta a különböző bevetéseket és kalandokat, Geri esze viszont teljesen máshol járt. Vajon mi lehet Gabival, Panni babával és Zsókával nélküle. Vajon még így is a világ legszebb babája... és mi van, ha a tizedesnek igaza van, és lecserélik egy zöld gombra... és ami még ennél is rosszabb... esetleg még jobban is áll Panni babának a zöld szín? Geri egész este a leváltásán gondolkodott... Bízott benne, hogy valakinek valahol hiányzik, és egyszer majd megtalálják. El sem tudta képzelni a további életét szekrény alatt lakó gombként. Itt nem sütné rá a napfény, nem hasonlítaná senki a tengerhez, és még a gombtizedest is hallgatnia kellene mindennap... Cseppet sem volt szimpatikus számára ez a lét.

– Add fel, kölyök! Még ha meg is találnak, már késő lesz, nem kellesz te már semmire – mondogatta a tizedes egész délelőtt, de Gerit nem érdekelte, alig várta a mentőalakulatot.

– Tudod, hogy mi csak gombok vagyunk. Még ha brossok lennénk, esetleg keresnének minket, de hidd el, hogy nem érdekel senkit, hogy hol vagyunk.

– Nem figyelek rád... Csak azért mondom, mert téged senki nem keresett... Egy szürke gomb vagy, ütött, kopott és keserű... Csak bántani

akarsz... Meglásd, keresnek majd! – mondta reménykedve Geri, és a nappali felé fordult, ahol a nagymama éppen két barátnőjével teázott. A gombfiú felismerte őket, az egyik egyszer a búzavirághoz hasonlította őt és testvérét. Ez a hasonlat is nagyon tetszett neki.

A nénik viszont csak csacsogtak... Beszéltek valami briósreceptről, a szomszéd Misi bácsiról, hogy már megint seprűvel kergeti a fiatalokat, meg persze az unokákról... De elveszett gombokról szó sem esett... Pedig ha ez a három idős hölgy összefogott volna, biztos pikk-pakk megmentették volna, de ezeket a néniket csak a tea meg a pletyka érdekelte...

A második este sem hozott nagyobb változást. Goccsinka a harci sebei-ről beszélt, a legtöbbet senki nem látta, de a lényeg, hogy mindegyikhez tartozott egy történet. A mesét egyedül egy arra járó pók zavarta meg, aki a helyi szövetkezetből igyekezett haza.

– Pókanyó, kedves! – szólította meg Geri. – Segítsen nekem egy kicsit! Lehetne, hogy a fonálával kihúz a csávából? Csak a szekrény alól pár centit, hogy lássa a nagyit, ha legközelebb bejön.

A pók figyelte Gerit, de nem teljesen értette, mit mond, ugyanis gombul csak pár szót beszélt, csak a formáságokat, így hát csak biccentett és továbbállt.

– Egy póktól akartál segítséget kérni? – nevetett a tizedes. Törődj bele, kölyök, hogy itt maradsz velem az idők végezetéig!

Geri már kezdte kicsit elveszíteni a reményt. Gabi biztos aggódik érte. Panni baba nélküle nem az igazi, Zsóka pedig biztosan bánatos emiatt. Hétfő a takarítónap, miután vasárnap mindenki megpihent, mondogatta mindig Zsókanak a nagyit. A nagymama pontban délután kettőkor, ahogy szokta is, elővette a porszívót, és megkezdte a nappali takarítását. A masina hangos és ijesztő volt, mint mindig, ahogy szedte fel a port meg egyéb koszosakat a padlóról. A nagyit aznap nagyon alapos volt, még a fotelt is arrébb tolta, éppen ezért a porszívóval benyúlt a zongora alá, a kanapé alá és még a diófa szekrény alá is.

Geri és a tizedes körül hatalmas tornádó keletkezett. A két gombnak esélye sem volt a földön maradásra, úgy repültek a porszívócsövön, mint akit egyenesen az űrbe készülnek kilőni. Ezt követően a két gomb a tárgyba esett, a porba meg koszba, amit a porszívó felszedett.

– Igaza volt, tizedes! – törődött bele a sorsába Geri. – A szemétben fogunk kikötni mindketten.

– Csak hogy megtanultad, kölyök, mennyit ér egy gomb élete – mondta a tizedes beletörődvén sorsába. – De ne búsulj, ha szerencséd van, a szemétdombon felkap egy sirály, és elvisz majd a tengerig. Úgyis azt mondtad, olyan színű vagy, mint a tenger.

– Talán igen... – mondta Geri a porcicák közt gubbasztva.

A porszívó leállt, nagymama befejezte a takarítást. Geri csendben várta mindennek a végét. A nagy lassan a porszívó zöld tartálya felé nyúlt, lekapszolta, felemelte a fedelét. Geri ismét látta a beszűrődő napfényt a porcicák között. Az idő fél percre megállt. A nagymama nem mozdult, csak a tartályt kémlelte, majd belenyúlt, és lám, a kezébe két gomb került. Megtalálta Gerit és a tizedest. Igazi csoda.

Sem a tizedes, sem Geri nem tudták elhinni, amikor a nagy kivette őket a tartályból, és a kávézóasztalra tette. Ezt követően egyből hívta Zsóka szüleit, akik szintén megörültek a hírnek, át is vitték a kislányt és a babáját, hogy pótolják Panni arcán a hiányosságokat.

– Én mondtam, hogy megmentenek! – örvendezett Geri.

– Mondtad, kicsi gomb, mondtad... Szerencsénk volt, két nap után megmenekültél – tette hozzá a tizedes, akit a nagy vissza is vitt ezek után a gombos dobozba a többiekhez.

– Zsóka, add csak ide Pannikát, mindjárt orvosoljuk a problémáját! – és a nagy fel is varrta keresztöltésekkel a babára a tengerkék gombot.

Geri azóta is ezt a történetet meséli minden gombnak, akivel találkozik, hiszen csoda, hogy csak egy kis karcolással, amit senki sem lát rajta kívül, megúszta a kalandot. A világ legszebb babája pedig továbbra is ott van Zsóka kezében, aki ezután soha el nem engedi őt.

MIRNICS ZSUZSA

Fordított mese

– Marcikám, elugrok a boltba – mondta anyu, és megcsókolta Marci feje búbját. – Fél óra múlva itt vagyok. Addig játssz a számítógépen! Csukódott az ajtó. Csörrent a kulcs.

EszGé ébren volt. Marci leült hozzá.

– Ő a mamám – mutatott az ajtó felé. – A te mamád hol van?

Csend volt, meleg volt. Valahol a közvetlen közelben egy kis ventilátor zümmögött. Marcinak úgy tűnt, EszGéből jönnek a hangok.

– Sehol – felelte EszGé. – Nekem nincs mamám.

– Az nem lehet – mondta Marci.

– Pedig úgy van – válaszolta EszGé, és sebesen pöröggni kezdtek kis agytekervényei a csöppnyi chipjében.

– Mamája mindenkinek van – mondta Marci. – A Karmancsé nálunk lakott, amíg nem lett nagyon harapós. És volt a cicáknak is, de őt is, meg a mamáját is elajándékoztuk. Karmancsot a Mancsi néni vitte el, akinek ismerem a mamáját is, ő az öreg Mancsi mama. A cicáink Julihoz kerültek, mert Juliék nem laknak szűkösen. Julinak is van mamája, Teca néni, és Petinek jázminszagú anyukája van, tüsszögök tőle... És az én mamámnak is van mamája, ő a nagyi, szombaton kalácsot süt és mesél, meg régebben eljött értem az oviba.

– Értem. De nekem ilyenem nincs – szögezte le határozottan EszGé.

– Akkor árva vagy – szontyolodott el Marci. – Mert biztos, hogy neked is volt mamád, csak most éppen nincs. Ó, te szegény kis árva!

– Árva? Árva... Mi az, hogy árva? – kutakodott a lemezén EszGé. – Várj csak, nyitom a keresőprogramom: megvan! Nem vagyok árva! Az nem illik rám – kiáltott EszGé. – Egyszerűen nincs, és nem is volt mamám.

– Az lehetetlen! – ingatta a fejét Marci.

– No, várjunk csak... Tudod, az úgy van... – kezdte volna EszGé, és megpörgette okos lemezét.

– Nahát! – nevetett fel Marci. – Most pont olyan vagy, mint a papám!

– A papád? – hökkent meg EszGé. – Ismerem őt? Ő az az ember, akinek nagy lapátkeze van, s ha hozzám ér, kongok, és fáj tőle a hátlemezem? Ő a te papád?

– Ha pfuj-szaga van, mert cigizik, akkor ő az. Neki van nagy, erős keze. Néha játszik velem, és feldob a plafonig. Egyszer levertük a lámpát. Amikor nem tud valamit, vagy nem akarja megmondani, úgy kezd, mint te az előbb: *No, várjunk csak... Tudod, az úgy van...*

EszGé hallgatott.

– Ez rosszulesett! – szólalt meg később.

– Mi?

– Hogy a papádhoz hasonlítottál. Hogy én ne tudnék valamit? Én mindenre válaszolok! Milliószer többet tudok, mint a te papád! Még a híres elődeimnél is okosabb vagyok. Volt egy óriásösöm, azt mondják, akkora volt, mint egy szoba, és éltek kisebb rokonaim is, nagyeszűek, ám senki se tudott annyit, mint én – persze csak ha a két hibámat nem számítod.

– Nem vagy te egy kicsit beképzelt?

EszGé gondolkodott.

– Mindjárt kikeresem magamból, mi az.

Csend. Aztán mormogás:

– A keresőprogramom szerint: *aki alaptalanul nagyon sokat tart magáról, értékesebbnek vagy jelentékenyebbnek hiszi magát, mint amilyen; öntelt, elbizakodott.* Nem értem... tovább kell keresnem.

– Ne keresd! Nem baj, ha nem érted! Szerintem nagyszerű, ha te sem tudsz mindent! Egyszer a papám, amikor haragudott, mert nem értettem valamit, azt mondta, elhibázott vagyok, a mamám meg azt, hogy nincs igaza, csak egy kicsit fordított vagyok. Amikor kicsi voltam, nappal aludtam, éjjel ettem meg sírtam. Aztán egyszer csak megfordultam. De akkor meg a bal cipőmet húztam a jobb lábamra, kifordítottam a sapkámat, papír helyett az asztalra írtam, tábla helyett a szekrényajtóra rajzol-

tam, nyáron megfáztam és meleg limonádét ittam, télen fagyit ettem, és kutya bajom se volt tőle...

– És már nem vagy fordított?

– Néha. Visszafelé olvasom a könyvemben a mesét. Nagyon muris! Sokkal érdekesebb, mint az előre mese. Mintha trambakity nyelven olvasnék.

– Amikor összeszereltek, rólam azt mondták, hogy elhibázott szuperintelligens vagyok.

– Mi volt a hézag?

– A lassúság. Csak csökkentett üzemmódban tudok ébredni, pedig mindenki a nagyon-nagyon-nagyon gyors PC-t szereti.

– Én is lassú vagyok! Reggel nehezen ébredek, sokáig írom a házit, mert közben sétálok a csillagok között, nem jutok az ebéd végére, mert berepül egy darázs, és azt nézem, a szünetről én érek be utolsónak, mert meglátok egy hangyabolyt. Egyszer a papám, amikor nemcsak cigi, hanem más pfuj-szagú is volt, azt mondta rólam: lusta, kényelmes, tohonya, az ilyenből nem lesz semmi, a mamám meg: ugyan! Csak olyan kis komótos meg alapos. De ha felnő, majd meglátod, milyen érték lesz nála ez az alaposág!

– Én már nem növök, és rajtam nem lehet segíteni. Az a baj nálam, hogy nem tudok zenélni meg énekelni. Pedig igyekeztek belém táplálni. Kipróbáltak rajtam mindenféle áramkört, új chipecet kaptam, tesztelték a merevlemezem, szétszedtek, összeraktak... Végül azt mondták: ennek ennyi, ez egy tré, egy selejt. Pedig különben zseni lenne, de valamit elrontottak benne. Vihetik a roncstelepre. De a főember azt mondta a cigiszagú embernek: vidd haza a fiadnak, csináljon vele, amit akar, szétzedheti, összerakhatja, tanuljon rajta. Ha megunja, akár ki is dobhatja.

– Az a papám volt!

– Te szétszedsz majd és kidobsz, mert nem tudok zenélni meg énekelni?

– Dehogy! Nekem nem fontos, hogy énekelj. Én tudok énekelni helyetted is, meg furulyázni is tanulok. Leginkább akkor énekelek, amikor a papám haragszik. Valami miatt. A mamám meg sír. Valami miatt. Olyankor befogom a fülem és énekelek.

– Az milyen, amikor a papád haragszik?

– Mint amikor te nem engeded, hogy játsszak veled, vagy elvégezzem a programom, torzítod a hangod, foltos a képed, elkékölsz, kidobsz, és könyörögnöm kell, hogy indulj el végre.

– Ő is lefagy? A papád. Kidob a programból?

– A mamám előre tudja, ha a papám dühösen vár bennünket otthon. A suliból nagyon lassan megyünk hazafelé, alig beszélgetünk, mert a mamám nem figyel rám. Pedig nagyon jó, ha útközben elmondhatom, hogy az én rajzom lett a legszebb, és a mamám azt mondja rá, ez igen! Meg elmesélem, hogy a Réka, meg a Domi, meg a tanító néni, meg a papagáj, meg egy nagy dongó, meg a focipálya... És amikor a lakásunk elé, a homokozóhoz érünk, a mamám azt mondja: játsszál itt kinn egy kicsit, lelkecském, én megnézem aput. Majd szólok, ha bejöhetsz. Alig lehet hallani a hangját, de mosolyog, és megcsókolja a kobakom, és azt mondja, nincs semmi baj, igazán, de én tudom, hogy a papám haragszik, és nemcsak cigi, hanem másmilyen pfuj-szaga is van. És kinn maradok a homokozóban.

– Van a könyvtáramban sok klassz homokvárminta, meg mindenféle figura!

– De én nem építék, hanem énekelek. Elsimítom a homokot, és rajzolok egy kutyát, versenyautót, liftet vagy delfint. Csillagot is, a Bikát, a Vízi-kígyót vagy a Szekerest, és nekik énekelek. Legjobban a Rékacsillagot szeretem, az a legfényesebb, és ha éjjel felébredek, őt keresem az égen. A mamám azt mesélte, hogy a Rékacsillagot egy herceg adta a szerelmesének, hogy világítson neki, és a sötétben sose féljen. Ha nagy leszek, biztosan elutazom hozzá.

– Veled mehetek?

– Az nagyon jó lesz! Az úrhajó semmit sem ér számítógép nélkül. Sose találna oda, el se tudna indulni. Te leszel a fő-fő pilóta, én meg navigálok. És ha elfáradsz, majd énekelek neked, hogy el ne aludj.

– Mit fogsz énekelni?

Marci közelebb húzta a székét EszGéhez.

– Figyusz! A nagyitól tanultam, amikor még Picurnak becézett: *tlov reszgye gye ecnemek – tjúbeleb a sík ecneB – somrok tlov a ecnemek – etekef ttel sík ecneB.*

Szép, üde hangja csengett, mint az üvegpohár. EszGé kis ideig csendben maradt.

– Ez nagyon tetszik! – szólalt meg álmosan.

Marci kuncogott.

– Mondtam, hogy így az érdekes, ez a visszája volt! Nagyi nekem mindig a színeről énekelt.

Csörrent a kulcs, nyílt az ajtó.

– Siettem, ahogy csak tudtam – mondta anyu. – Te, Marcikám, miért ülsz sötét monitor előtt? Elromlott a PC? Az előbb mintha énekelni hallottalak volna...

– A kis Bencét énekeltem neki. És elaludt.

– Úgy látom, csak szundikál – mosolygott anyu. – Kapcsold ki! Aludjon igazándiból. Gyere, lelkecském, vacsora, fürdés, aztán neked is alvás. Majd holnap megbeszélitek, mit álmodtatok.

BÓDI PÉTER

A korcs

A Volánbusz-járatom délután négykor indul, de már besötétedett. Sorban állok jegyért, miközben a sárga fémtest oldaláról versenyt futnak a kátrányszínű latyakgleccserek. Késspénzzel fizetek, hátul ülök le, majd egyből a táskámért nyúlok. Kihúzom a cipzárt, és megmarkolom a kalapácsot. Körbenézek, nem lát senki, egyedül ülök a busz egyik hátsó négyesében. Nem veszem ki, csak a táska terében mérem fel a súlyát, újra. Bár masszív, vastag nyele van, a feje meglepően súlyos, nagy lendületet kell majd felvegyek az ütéseknel. Ezredjére is átgondolom, hogy a megfelelő eszközöket választottam-e, bár már mindegy. A késektől, szúrásoktól és vágásoktól undorodom, visszataszítónak tartom őket, és könnyen halálosak is lehetnek, a puszta kezes megoldások kockázatosak, minden más pedig túl kiszámíthatatlan – esetleg boxert vehettem volna még vagy viperát. Valószínűleg a kalapács a legjobb megoldás. Nyomtalan akarok maradni – ehhez senkivel sem kellett egyeztetnem, még a barkácsáruházban is kápéval fizettem, a visszajáróból vettem meg a buszjegyet, nyomtalan vagyok. Kapucni, vastag sál és sapka is van rajtam, alig látszik az arcom. Visszateszem a kalapácsot egy ásványvizes palack és egy szendvics mellé, majd a paprikasprayért nyúlok. Kézbe fogom, újra körbenézek. Senki sem ült a közelemben, mégse veszem elő, kívülről csak egy táskájában turkáló alak vagyok. Olyan kicsi ez a flakon, és mégis mennyi kárt lehet vele okozni. Undorodom a saját gondolataimtól, de túl kell legyek ezen az estén. Hihetetlen, hogy idáig jutottam. A busz elindul, visszateszem a táskát a mellettem lévő ülésre, majd behúzom a cipzárt és egy darabig csak az ablakon bámulok kifelé, hiába nincs ott szinte semmi néhány villódzó fényreklámon kívül. Magamat látom, feketé felületen tükröződöm vissza, és közben az jut eszembe, hogy nem

csak a gondolataimtól, de saját magamtól is undorodom. Mégis úgy érzem, hogy meg kell tennem.

A barátnőmmel havi egy alkalomban állapotunk meg. Már másfél éve jártunk aktívan bulikra, leginkább technóra, és kicsit túltoltuk – minden hétvégén reggel hatig-hétig verettük, volt, hogy egymás után többször is, néha még az aftert sem hagytuk ki, ilyenkor általában másnap ebédeltünk keveredtünk csak vissza az albéretembe, aludtunk néhány órát, majd keltünk, és lényegében azonnal kezdtünk készülni a következő bulira. Az egyetemen halasztanom kellett egy szemesztert, elvettem a pénzem, és már a hétköznapok folyamán is éreztem, hogy valami nincs rendben velünk. Elkezdtünk kiüresedni, a barátnőmet már csak péntek-szombat este láttam mosolyogni, hajnal egy és reggel öt között. Előtte feszült volt, utána fáradt, de ebben a néhány órában még önmaga volt. Aztán egyszer csak besokalltunk. Négy ekit vettünk be, ha nem is egyszerre, de az éjszaka folyamán, és ilyen már előfordult velünk többször is, a probléma nem is ez volt, hanem az, hogy már ennyi sem dobott meg. Illetve alig. Másfél évvel korábban egy ilyen tablettának a felétől is pörögtünk volna néhány órát, szóval be kellett látnunk, hogy olyan mértékű tolerancia alakult ki a szervezetünkben az MDMA iránt, hogy egyszerűen már fölösleges volt bevinnünk a tablettákat. Próbálkoztunk a józan bulizással, ami azt jelentette, hogy bebasztunk és rászívtunk, egy darabig így is el lehetett lenni, aztán kábé egy óra után elfáradtunk, és kattogni kezdtünk, *de jó lenne mégis valami...* úgyhogy végül úgy döntöttünk, hogy egyik hétvégéről a másikra leállunk három hónapig – mert elvileg ennyi kell ahhoz, hogy megszűnjön a tolerancia –, aztán meglátjuk, mi lesz. Két hónapig bírtuk is. Hétvégenként kirándulni jártunk, kocsmázni azokkal a haverokkal, akik nem MDMA-znak vagy csak otthon maradtunk filmezni – olyasmi életet élünk, mint a legtöbb egyetemista. Aztán jött egy olyan buli, amit nem akartunk kihagyni. Én felkerestem az emberem, és csak egyfajta ecstasy volt nála, pajzs formájú, sarló és kalapács mintával. Vettem néhányat, majd mikor hazaértem, Dórizval megesküdtünk egymásnak: havi egy buli, annyi befelér – ez még mindig azt jelenti, hogy úgy általában normális életet élünk. És így a bulikat is jobban kiélvezzük – alaposan utánanézzük a fellépőknek, megválogatjuk, hova

megyünk el, nem csak úgy összevissza, és ha már ott vagyunk valahol, akkor rendszeren ott vagyunk, nem a következő estén fogunk már akkor is pörögni, mint általában. Egy hátránnyal viszont nem számoltunk: így valahogy ösztönösen jobban meg akartuk tolni azt az egyetlen bizonyos estét. Már az elsőt is ez volt. Hat tablettát vettem, én hülye. Egyet-egyet még otthon betoltunk, és mivel egy órával később nem éreztünk még semmit, rávertünk egy másikat is, ami viszont úgy megküldött minket, hogy hajnalban már csak egyet feleztünk el az utolsókból, még mielőtt kiment volna az előző kettő hatása, hogy az utolsó fellépőt még biztosan végig tudjuk pörögni. Végig is pörögtük. Mikor kiléptünk a klubból, már nem is hajnal volt, hanem délelőtt. Sétáltunk hazáig, elszívtunk egy lehozós cigit, és még bőven dolgozott bennünk az MDMA, mikor Dórirá egyszer csak rátört az őszinteségi roham.

Délután háromig nem tudtam elaludni. Egy darabig csak feküdtünk az ágyamban, és Dóri olyan tárgyilagosan mesélt, hogy az már ijesztő volt. Én, fasz, még azt is megkérdeztem tőle, miért hagyta, hogy ez megtörténjen vele. Pedig nem őt akartam hibáztatni, hanem az életet, hogy ez egyáltalán lehetséges. Egy idő után arra kért, hogy ejtsük a témát, és ha lehet, máskor se hozzam fel, egyedül én tudok róla és két barátnője, másnak sosem beszélt róla. Dóri valamivel később elaludt, én meg csak sorra szívtam a cigiket az ablakban, és azon gondolkodtam, vajon mikor fog enyhülni az a harag, amit éppen érzek.

Nem enyhült. Mivel máskor nem hozhattam szóba a témát, abból a homályos emlékgyűjteményből kellett kiindulnom, amit a barátnőm az MDMA-ról való lejövetel közben adott elő nekem. Nem árult el sok részletet, főleg nem a konkrét esetről – vagy inkább esetekről –, és ez azért zavart, mert így folyamatosan különböző változatok cikáztak az agyamban – a legdurvábbtól a még durvábbig –, de közben nyugtatgattam is magam, hogy mi van, ha azért ennyire mégsem. Így nem egy eseménysorozatot kellett feldolgoznom, hanem végtelen számút, és utáltam is magam, hogy ezt érzem fájdalmasnak, miközben Dórinak azt kellett átélnie, amit. Azt nyilván tudtam, melyik kisvárosban nőtt fel, itt azonban a település méreteinek ellenére három általános iskolát is ki-

dobott a kereső. Az Instagramon visszanéztem a sulis időkből származó képeit, és egy ballagási fotón meg volt adva az adott iskola helyszíneként. A honlapjukon komoly képgalériát találtam, hosszú évekig visszamenőt. Mivel tudtam, hogy Dóri mikor ballagott, egyértelmű volt, melyik években kell keresgélnem. Több száz képet néztem végig, majd a fotókat összevetettem a tantestület fényképes névjegyzékével. Ahogy Dóri is mondta, a testneveléstanárt azóta elbocsátották – vagy legalábbis elhagyta az iskolát –, de megvolt a rohadék neve, mert az adott években összesen két tesitanár volt a pedagógusok között, és a másik nő volt, úgyhogy kizárásos alapon megvolt az emberem. Sajnos tucatneve van, de Dóri ismerősei között megtaláltam néhány régi tanárát is, az ő ismerősei között pedig már csak rá kellett keresnem a tornatanár nevére, és meg is volt. Nem osztott meg magáról sok mindent, de azért néhány képet találtam róla. Az egyikén egyedül áll egy cseh kisváros főterén, tipikus turistaként, sportcipőben, vádli közepéig felhúzott fehér zokni-val, sörhassal, nyakában tükörreflexes fényképezőgéppel, baseball-sapkában. Az arcán részeg vigyor ül, és olyan a pofája, pontosan olyan, mint egy olyan embernek, aki ilyen tenne egy – vagy több – tizenhárom éves kislánnyal. Megvolt a rohadék, és pontosan tudtam, hogy valamit kezdenem kell vele.

Dórinak persze semmit sem mondhattam a nyomozásomról, és mással sem beszélhettem róla. Egyszer mégis előtört belőlem, egy új ismeret-ségnek köszönhetően. A partizásról való részleges leállás egyik kiemelt programja ugyanis a sport beemelése volt a hétköznapiakba. Próbálkoztunk együtt, futással és kondizással, de ezek Dórinak nem jöttek be, úgyhogy ő végül a gimis haverjaihoz csatlakozott, akik falat mászni jártak. Egyszer-kétszer én is lenéztem, de az meg engem nem fogott meg, bár lehet, hogy csak azért, mert ekkor már biztos voltam benne, hogy visszamegyek bokszolni. Kamaszkoromban már jártam néhány évig edzeni, nem voltam rossz benne, de egyszer csak abbahagytam, meccseket viszont továbbra is néztem, valahogy mindig érdekelt ez az egész, csak nem láttam értelmét, hogy szétverjem a fejem, túlságosan félttem a sérülésektől; illetve, nem is azoktól, hanem a hosszú éveken át tartó, rendszeresen fejre mért ütésektől – pontosabban ezek későbbi kö-

vetkezményeitől. Egyszer egy tapasztalt bokszedzővel készült interjúban hallottam is, hogy aki parázik ezen, az egyszerűen jobb, ha nem veszi komolyan ezt a sportot, mert ez a fajta rettegés túlságosan megbénít abban, hogy jók legyünk benne. Tinédzserként én a legjobb akartam lenni valamiben, nem a középszer, így egyszerűen elvesztettem a motivációm, hiába nem találtam aztán mást, amiben én lehettem volna a legjobb. Valamivel érettebben viszont már rájöttem, hogy lehet pusztán az élvezet kedvéért is csinálni a szenvedélyünket – csak oda kell figyelni, ésszel. Meccset nem is kell bevállalnom, elég, ha eljárók edzeni. Jó bokszterem viszont nem volt a közelben, csak MMA, amit bár sokan barbár sportnak tartanak, az mindenképp az érdeme, hogy jobban eloszlanak benne a találatok, tehát kevesebb a fejtűtés. Ez jó érv volt, meg amúgy is tetszett az ötlet, gondoltam, nézzük meg. Lementem egy próbaedzésre, és hát, azóta egyetlen alkalmat sem hagytam ki. Itt spanoltam össze Tomival, aki egy amatőr bajnokságra készült, de azért nem vetette meg az italt, olyannyira nem, hogy a pénteki edzéseket követően rendszeresen eljártunk leinni magunkat.

Tom jelenleg építkezéseken dolgozik, de amúgy börtönviselt. Bár őszintén és nyíltan beszél szinte bármiről, erről az időszakáról mégsem merem kérdezni. Még abban sem vagyok biztos, mennyit ült, csakhogy erőszakos bűncselekményért varrták be, és fűvet is találtak nála, nem keveset. Amúgy általában spurizott, metamfetamint szívott fel az orrába, először csak hétvége, majd szinte mindennap. Ettől persze könnyen ingerlékeny és paranoiddá vált, így keveredhetett bele valamibe. De egy-két rosszabb időszakot leszámítva egyikünk sem volt olyan igazán nagy drogos sosem, elvonási tünetekkel meg a többivel, épp csak annyira szálltunk el, hogy az ivás még kijózanodásnak tűnjön utána. Tomival ezenkívül is sok közös volt bennünk: kamaszként ő is boksszal kezdte, és most ő is azért MMA-zik, hogy valami lekösse a figyelmét, hogy valami célt adjon neki. Ő sem készül komoly karrierre, nem hülye, egyszerűen csak szüksége van valamire, ami megadja neki az adrenalinlöketet, valamire, ami néha kicsit több a középszerű, unalmas életüknél, és mégsem az anyagozás. Minden szavával egyetértettem. Aztán valamelyik péntek este egyszer csak kijött belőlem:

- Figyelj már, mit csinálnál, ha valakit el akarnál intézni? – kérdeztem, miután kihoztam egy újabb kör sört, ezúttal felessel kísérve. Néhány másodperc erejéig az értelem áthatolt az alkoholtól fátyolos tekintetén.
- Hogyan elintézni?
- Hát, elintézni.
- Elintézni.
- De mennyire?
- Úgy igazán.
- Hm...
- Mindegy, hagyjuk.
- Megölni? – nevette el magát.
- Nem, csak elintézni.
- Konkrétabban?
- Mondjuk, teszem azt, tudod, hogy valaki kárt okoz másoknak, ráadásul rendszeresen, de nem mehetnél a rendőrségre. Meg persze nem is akarnál – tettem hozzá gyorsan. – De meg szeretnéd oldani, hogy az illető abbahagyja... amit csinál.
- Ezt nem értem – vágta rá, mikor az értelem már nem hatolt át az alkoholtól fátyolos tekintetén.
- Csak elméletileg. Tegyük fel, hogy valaki fiatal lányokat zaklat... valahol. És le akarod állítani.
- Ja. Hát, attól függ.
- Mitől?
- Ismer téged ez a fasz?
- Nem.
- És ismer téged a környéken valaki?
- Hm... mondjuk azt, hogy nem igazán. Mármint ebben az elméletben.
- És, ebben az elméletben, mekkora kárt akarnál tenni abban a beteg geciben?
- Csak akkorát, hogy többet ne tudjon ilyet csinálni.
- Kasztrálni nem akarod, gondolom. Elméletben sem.
- Nem. Az furá lenne.

– Én a térdét verném szét, mondjuk, viperával. Úgy biztos nem rohangál majd a gyerekek után.

Mivel nem mondtam semmit, idővel Tomi folytatta:

– Nézd. Ha nem ismer téged az illető, és nem vagy járatos arrafelé, igazából egyszerű dolgod van. Odamész, elintézed, hogy négyszemközt maradjatok, előkapod a viperát, elvégzed a munkát, majd lelépsz. Nagyon gyorsan nagyon messzire. Ha nagyon óvatos vagy, csinálhatsz magadnak alibit, de ha sehogy sem vagy összeköthető a faszival, nem lehet baj, ő sosem fogja elmondani a rendőröknek, hogy a korábbi áldozatai ismerősei közt kell keresgélni. Arról, gondolom, tudnál, ha lebukott volna. Szóval ennyi. Nyom nélkül kell csinálni, és akkor sosem lehet belőle bajod. Elméletileg sem. Az egyetlen és legfontosabb, hogy ettől a pillanattól kezdve ne beszélj róla senkinek, még nekem sem. Ha szarul sülnék el a dolgok, akkor sem, mindvégig tagadni, bármi történjen is.

– Hm... érdekes – mondtam, hogy mondjak valamit.

– És szabadulj meg aztán a fegyvertől, de ne a közelben.

– Mintha te ezt már egyszer végiggondoltad volna.

– Végig is gondoltam.

Koccintottunk a felessel, lehúztuk, az arcunkra nem ült ki grimasz. Már túl részegek voltunk ahhoz, hogy zavarjon minket az alkohol íze.

– Azért... Dóri jól van? – kérdezte Tomi halkán, miután letette a poharat.

Bár nem rakott ki mindent a kirakatba, azért össze lehetett szedni a szükséges infókat. A cseh sörtúrán kívül összesen két képe volt fent, de biztos voltam benne, hogy az ismerősei többet látnak ennél. Ez így kevés volt, még azt sem tudtam, melyik városban él. Ha a nevére és Dóri szülővárosára egyszerre kerestem rá, semmit sem dobott ki azon kívül, hogy még mikor általános iskolában tanított, kézilabdaedzéseket is tartott helyi fiataloknak. De ez már közel tíz éve volt, tehát valószínűleg elköltözött – vagy nagyon elvonult életet él. A közösségi médián kívül nem volt más kapaszkodóm, de azt legalább tudtam, hogy a generációja csak egy felületet használ. Természetesen Dóri nem volt ott a közös ismerősök között, szóval még az ő profiljából sem lehettem volna okosabb, meg nem is szívesen léptem volna be a Facebookjára a tudta nélkül, úgyhogy csinál-

tam egy kamuprofil kamunévvel, kamuinfókkal, fotó nélkül, bejelöltem a tornatanárt, és vártam, hogy visszaigazol-e. Visszaigazolt, és így egyből a szemem elé került néhány további kép is, azok, amiket nem ő töltött fel, csak bejelölték rajtuk. Az egyiket gratulálnak neki, személyesen neki a remek helyezéért, amit a településének női ifi kézilabdacsapata ért el az országos bajnokságon, alig néhány hete. Rákerestem a sportegyesületre és a rohadék nevére. Siker. El sem hittem, de megtaláltam. Megvolt minden, ami kellett: meccsek, edzések időpontjai, pontos helyszínek, sőt, még egy interjú is – Dóri egykori zaklatója nem csak megbecsült tagja a közösségének mint eredményes kézilabdaedző, de néhány éve a sportegyesület elnökének is megválasztották.

Ezután buszoztam le először a városba. Nem mehettem egyből a szándékkal, hogy elkapom a tesitanárt, először fel kellett mérnem a terepet. Egy esti edzés időpontját választottam, már akkor is korán sötétedett. Az edzés vége előtt érkeztem bő húsz perccel, egy távoli padon ücsörögtem, dideregtem, és marha éhes voltam – úgy stresszeltem egész nap, hogy alig ettem valamit, és ez valamiért pont akkor jött ki. A tesitanár az edzés vége után tizenöt perccel távozott, egyedül. A parkoló kihalt volt, a lányok a másik oldalon lévő kapukon hagyták el az épületet, akikért kocsikkal jöttek, azokra ott vártak. A tanár – vagy most már inkább edző –, egyedül közelítette meg az autóját, egy újnak tűnő bordó Mitsubishi Eclipse Crosst. Ez az egész olyan ideális lett volna, hogy ha nálam van a kalapács, lehet, hogy már akkor elintézem. Mivel biztos voltam benne, hogy soha többé nem lesz ennyire tökéletes a helyzet, megesküdtem magamnak, hogy még egyszer visszatérek, és ha akkor is ennyire ideális lesz minden – de csak akkor –, megteszem, elintézem a rohadékat.

Közben a dühömet egyre inkább átcsatornáztam az MMA-ba, heti négyszer jártam edzeni, és hogy jobban teljesítsek, folytattam a futást is, a bulizást pedig úgy szorítottuk vissza a havi egyre, hogy már inkább szocializálódni jártunk le, mint kilenni, eki nélkül, és általában egy-kettő körül már haza is indultunk. Aztán egyszer csak nem mentünk többet – most, ha jól számolom, lassan két és fél hónapja nem voltunk partizni, és már nem is igazán hiányzik egyikünknek sem. Ha majd fog, lenézünk,

de jelenleg elvagyunk. Dóri a falmászás mellett új hobbit is talált, régóta szeretett volna táncolni járni, ezt is elkezdte, állítása szerint neki a partizásban is ez volt a kedvence; de meg nem mondom így hirtelen, milyen táncra iratkozott be – száználmas, de egyedül az rémlik, hogy nem tangó, samba, salsa vagy valami ilyesmi, hanem valami olyan, amit a lányok többnyire férfiak nélkül csinálnak. Ő táncolni járt és falat mászni, én MMA-zni, és közben szép lassan kiterveltem minden részletet: melyik nap, mikor, hogyan, mennyire. Egyedül a fegyverben nem voltam biztos. Aztán egyszer csak összefutottam azzal a sráccal, akitől a tablettákat szoktam vásárolni, dumáltunk néhány percet, majd mikor elköszöntünk, odavetette, hogy ha úgy van, keressem nyugodtan, van megint abból a *komcsiból*. Milyen *komcsiból*, kérdeztem vissza, mire rávágta, hogy a sarló és kalapácsosból. Akkor egyből beugrott, hogy a kalapács lesz a legjobb fegyver. Lenyomozhatatlan, olcsó, ugyanakkor elég kemény szerszám, és lehet úgy használni, hogy ne öljünk vele embert – a fejére kell viggázni, be ne verje, mikor elesik. Már csak meg kellett várni a megfelelő hétvégét: amikor Dóri hazalátogat a családjához.

Ugyanazon a padon várok, mint korábban, mikor egyszer csak rám tör, mekkora baromságot csinálok. Hónapok óta tudatosan tervezem, hogy ide buszozom, majd egy kalapáccsal szétverem a barátnőm gyerekkori zaklatójának a térdét, ráadásul mindezt Dóri tudta nélkül. Még szendvics-et is hoztam magammal – elvégre a múltkor éhes voltam. Ezen elnevetem magam. Mintha az elmúlt néhány hónapban nem is én irányítottam volna magam, legalábbis az énem azon részét, amelyik idáig jutott ebben az ügyben, mintha csak egy sorozatot néztem volna, közepes lelkesedéssel, de annak tudatában, hogy be is fogom fejezni. És mégsem akarok meghátrálni, egyszerűen képtelen lennék rá, nem hagyhatom, hogy ez a beteg fasz tovább csinálja azt, amit. Hiába tudom, hogy ez nem megoldás, nem tehetek mást. Dóri nem akart és nem is akar a hatóságokhoz fordulni, más áldozatot nyilván nem ismerek, de ha ismernék is, az se segítene sokat. Tiszteletben kell tartanom a barátnőm akaratát, de közben meg az elveim azt mondják, hogy emellett nem mehetek el szó nélkül. Bármi más mellett igen, de emellett nem. Még ha rosszul is

alakulnak a dolgok, el sem tudom elképzelni, hogy ezt megbánjam valamikor. El kell intézni a rohadékot – ilyen egyszerű. Ránézek az órára, már két perce vége az edzésnek. Izgulok. Izgulok és félek, remeg a kezem. Kiszáradt a szám. Kinyitom a táskám, meghúzóom a vizet. A perifériás látómezőmben mozgást érzékelek balról, odakapom a tekintetem. Csak egy kutya az. Átlagos termetű, félhosszú, szürke szőrű keverék. Ugyanolyan közepszerű élőlény, mint amilyen én vagyok. Ő is le van fogva, és ha lehet ilyen kutyára mondani: táskásak a szemei. Nincs bilétája vagy nyakörve, és úgy is néz ki, mint aki az utcán él egy ideje. Néhány másodpercig szemezünk, majd odébb sétál.

Mikor meglátom az edzőt a sportcsarnok hátsó kijáratánál, nincs egyedül. Egyből megkönnyebbülök. Három tinédzserlány kíséri, rövid, a comb felső harmadát fedő tréningnadrágban és egyenpulcsiban, a város sportegyesületének címerével. Ketten egy nagyobb dobozt cipelnek, de a harmadiknak is jutott egy kisebb – nem tűnnek nehéznek, inkább csak méretesek, mintha ruha lenne bennük. Az edző két hatalmas szatyrot szorongat, miközben a zsebében keresgél. Büntudatom van a megkönnyebbüléstől. Gyenge vagyok és gyáva – attól érzem magam jobban, amiért ezt a rohadékot három potenciális áldozatának a társasága védi. Egyszer csak meghallom az ajtónyitás sípoló hangját, majd a Mitsubishi csomagtartója felemelkedik. A lányok berakják a dobozokat, majd netvetgélve, az edzőnek integetve visszaindulnak a csarnokba. Figyelem a faszit, mennyire nézi meg a lányokat, de meglepő módon egyből a telefonját kezdi el bámulni, még a csomagtartót is csak később csapja le. Ismét kettesben maradunk. Sehol egy járókelő, és az a néhány ablak, ahonnan láthatóak lennénk, a korai sötétedés miatt órák óta be lett spallettázva – ahol pedig mégsem, ott a bent égő fények miatt nem látni ki ide. Egyedül a zajokra kell figyelnem. Nem gondolkodom. Mármint tényleg nem, ezt még edzésen tanultam. Nem az a lényeg, hogy ismerjünk egy technikát, hanem az, hogy olyan szinten ismerjük, hogy beépüljön az izommemóriába, hogy szinte magától jöjjön elő, mikor szükség van rá. Valami ilyesmi fut át az agyamon, miközben a lábam magától egyenesedik ki és indul meg az edző felé. A hátizsákom a kezemben tartom, a balban, a cipzár félig kihúzva. Benyúlok, a remegő kezem megragadja a

paprikasprayt. Ezt zsebre teszem. A következő mozdulat már a kalapács nyelét célozza meg. Miközben az autójához közeledem, az edző elteszi a telefonját. Rám sem néz, megindul előre, kezében a kulcsát lógatja. Oda szólok, és közben a táskát leejtem a földre, majd benyúlok a zsebembe. A bal kezemben a kalapács, a jobban a spray. Az arcom sál takarja, a sapkám a homlokomról a szemembe lóg, napszemüveg csak azért nincs rajtam, mert olyan sötét van a parkolóban, hogy akkor semmit sem látnék. – Ha nekiállsz ordibálni vagy sikoltozni, ezzel a kalapáccsal foglak agyonütni – mondom meglepően higgadt hangon, pedig a hormonok pontosan úgy cikáznak a testemben, mint mikor először üt be az MDMA.

Rám mered a tekintete, az a gusztustalan, pedofil pofája.

– És ez ezután is érvényes lesz – ahogy ezt kimondom, a szeme közé köpök egy adag paprikaoldatot.

Vinnyogva esik össze, az arcát markolva. Bár hangosabb, mint szeretném, még nem vészes.

A terv szerint most jönne a térde, legalább az egyik.

– Mi... mi... miért? A picsába... mi ez? – kérdi, miközben a taknya-nyála összefolyik.

– Tudom, mit csinálsz, ember. Egyszerűen nem tudok mást tenni, el kell intéztelek.

– Pénz kell? Pénz?

– Komolyan? Komolyan ezzel próbálsz? – kérdem kissé ingerültebben. Hallgat, illetve: tovább vinnyog, de már nem remeg úgy, mint egy termőföldből frissen kikapart hernyó. A telefonja ott van mellette a betonon, felveszem, elhajítom. Közben ő is felül, az egyik hunyorgó szemével a dobás irányába néz. A másikat még nem tudja kinyitni.

– Utálom magam ezért, de azért is, amiért büntudatot érzek – szalad ki belőlem egy meglepően őszinte gondolat. Kínozni viszont nem akarom ezt a rohadékot, nem lenne értelme. Egyszerűen hatástalanítanom kell. Közelebb lépek, felemelem a kalapácsot. Az egyik lába nyújtva, ez a térdkalács tökéletes lesz.

– Várj! – kérlel kissé túl hangosan.

– Mondtam, hogy csöndben! – vágom rá azzal a hanggal, mint amikor hangosan suttogunk.

– Csak várj, várj egy kicsit! – nyugtatgat, miközben a jobb kezével a szemét dörzsöli, a ballal meg egyenesen felém mutat, nyitott tenyérrel, mint valami történelmi festményen. Nem tudok mit csinálni, megállok, a kalapácsot félig lendületben tartva. Már megint megkönnyebbültem. Megkönnyebbültem, mert talán felajánl valami kiutat. De azt ő is tudja, hogy nincs sok ideje. Folytatja: – Még ma este visszacsinálok mindent. Csak, kérlek, tedd el azt a kalapácsot, mert még szívinfarktust kapok.

– Te normális vagy? Ezt nem lehet visszacsinálni!

A kalapács újabb lendületet nyer. A fejét védi, eszébe sem jut, hogy a térdét is célba vehetem.

– Oké, oké, oké – nyüszíti, mire megint megáll a kalapács a levegőben. Bár, ha őszinte akarok lenni: van rá kábé hatvan százalék esély, hogy amúgy is megállt volna. – Megértettem. Új vagyok itt, alig néhány éve költöztem a városba, ez nem az én területem.

Erre egyszerűen nem tudok mit mondani.

– Holnap bemegyek a rendőrségre tanúvallomást tenni. Kicsit elszálltam az elnöki pozíciótól, azt hittem, már megtehetem.

– Hát, kurvára nem, ember. Ilyet egyszerűen nem teszünk.

– Értettem. Vállalom a következményeket. Így rendben? Ezt akarjátok?

Nekem megfelelne. Ösztönösen tenném fel a kérdést, hogy *erről mégis hogyan bizonyosodjak meg*, de szerencsére beugrik, hogy ezzel el is árulnám magam: képtelen vagyok betartatni vele a szavát – és nem tudom, hogy ezt ő tudja-e. A kalapácsot továbbra is a magasban tartom, és nem is tervezem leengedni, nehogy úgy érezze, már megszűnt a fenyegetés. Gyorsan körbenézek, továbbra sem lát senki. Legalábbis remélem. Ekkor hirtelen eszembe jut valami, amivel talán végleg elterelhetem magamról a gyanút:

– Ebben a városban nem tűrjük az ilyesmit. Itt nem.

Ezen mintha meglepődne.

– Rendben. Hibáztam.

– Csak egyszer?

– Nem. Nem egyszer. Kétszer. De ennyi volt, többször nem akartam. Az Istenre esküszöm.

A hangja már szinte nyugodt. Teljesen biztos benne, hogy nem akarom elintézni, és nem tudom, hogy ez jó vagy rossz-e. Ez a rohadt pedofil el sem tudja képzelni, hogy tényleg szétverhetem a képét egy kalapáccsal. És az a baj, hogy igaza is van.

– Ha nem mész el legkésőbb holnap reggel a rendőrségre, vissza fogok jönni – hazudom, de olyan magabiztosan, hogy én simán elhinném magamnak. Az edző most mindkét kezét felemeli, a nyakát behúzza, jelezvén, hisz nekem. De nem fél eléggé. Meglendítem a kalapácsot, és épp a füle mellett van, mikor hirtelen elrántom. Siker: ismét vinnyogni kezd, remegő végtagokkal hadonászik, és hihetetlen, de összevizezi magát. Hagyok neki néhány másodpercet, majd folytatom:

– Vissza fogok jönni, és egyenként verem szét az ízületeid, pontosan ezzel a kalapáccsal. És utána, de csakis utána, a koponyád következik majd. – Jó, jó, jó – nyögi, miközben még mindig oldalra görnyedve, kezével az arcát védve ül.

Nem futhatok el. Azzal elárulnám, hogy félek. Fogom a sprayt, befújok a fedezéke közé, mire persze ismét prüszkölni és nyöszörögni kezd. Gyors tempóban elsétálok a táskámig, majd, mikor már nem hallhat, rohanni kezdek.

A külvárosban, egy híd lábánál, a folyóparton állok. A távolban szirénákat hallok, de nem zavar, valamiért biztonságban érzem magam. A kalapácsvetés művészetét gyakorlom: behajlítom a támasztó térdem, a jobb karommal követem a mozdulatot, kézfejemben a kalapács nyelével. A másik karommal a lendületet segítem elő, majd dobok. A kalapács szaltókat hányva, hatalmas ívben közelíti meg a vizet. Halk placcsanás, és már el is tűnt. Leülök a kövekre, a sapkámat és a sálamat magam mellé dobom, majd kivesszek a táskámból egy másik sapkát, élénkebb színűt, ezt veszem fel. Ekkor a perifériás látómezőmben mozgást fedezek fel, egy pillanatra megjijedek, de megint csak a kutya az.

– Hát idáig követtél? – kérdem.

Válasz gyanánt belebámul az arcomba. Ránézek a táskámra, meglátom benne a szendvicset. Nyilván nem vagyok éhes. Zavarba ejt a hideg racionalitás, amivel bepakoltam. Kibontom a szendvicset, majd a kutya felé nyújtom.

– Gyere! Egyél! – mondom. – Szalámis, ízleni fog – teszem hozzá mosolygva.

A kutya továbbra is csak bámul, nem lép közelebb. Nem úgy néz ki, mint aki fél tőlem, inkább úgy, mint aki nem akar leereszkedni hozzám.

– Azt ne mondd már, hogy nem vagy éhes – nevetem el magam.

Egy darabig még nézi, ahogy próbálkozom, majd oldalra kapja a tekintetét, és egy macska közönyével távozik.

Nem mentem egyből haza, mert attól tartottam, hogy esetleg átkutatják a városból távozó járműveket, ha netán az edző kihívná a rendőröket. De szerintem nem hívja. Valamiért érzem, hogy tényleg fel fogja adni magát. Talán büntudata van, talán egy csipetnyi méltósága. Megtette, amit megtett, és azóta, mint egy pap, úgy próbálja magában tartani a vágyait. De büntudata van, és ez felemésztette. A munkájába temetkezhet. Rosszul vagyok magamtól, most épp azért, mert az együttérzés egy egészen apró töredékét érzem iránta, pedig nem érdemli meg ez a rohadék. De nem tehet róla, nem tehet a beteges vágyairól. És mégis meg kell állítanunk. A kés sem tehet róla, ha egy ártatlan testébe hatol, mégis ki kell kapni a támadó kezéből, ha lehetőségünk van rá. Csütörtök este van, a kollégisták holnap utaznak haza – ez az egyetemisták bulis estéje. Előveszem a telefonom, és felhívom egy régi gimis osztálytársamat. Igen, itt vagyok a városban, letudtam a munkát, amiért jöttem. Elmondja, merre vannak, majd átsétálok a hídon, és tíz perccel később már egy diákoktól zsúfolt kocsmában iszom a csapolt Borsodit.

Egy idegen srác albérletének nappalijában kelek, harmadmagammal, rettentően másnaposan. Még mielőtt a többiek felkelhetnének, távozzom. Hazafelé a buszon, meglepően jólesik a szalámis szendvics.

A barátnőm csak másnap este ér vissza Budapestre, addigra nagyjából összekapom magam, és nem foglalkozom már az edzővel sem, nem keresgélek rá a hírekben meg semmi ilyesmi. Ahogy Tomi tanácsolta: akármilyen történik, úgy teszek, mintha semmi sem történt volna. Meglepően könnyen megy, nincs büntudatom. Kicsit olyan, mint mikor egy nehéz vizsgán megyek át: nem érdekel az érdemjegy, és bár korábban hiába tette ki szinte minden időmet a készülés, a nagy pillanat után egy-

ből elkezdek felejteni, és még csak az sem érdekel, hogy más érintettek megbuktak-e. Megkönnyebbültem tehát – még a legrosszabb esetben is megleckéztettem ezt a rohadékot. Legközelebb kétszer is meggon-
dolja, mikor megtetszik neki egy diáklány.

Dóri este átjön filmezni. Vacsorát készítek neki, az egyik kedvencét: bo-
lognait, hús helyett vöröslencsével, sok olívabogyóval, fokhagymával és
zöldfűszerrel – ha jó minőségű sűrített paradicsomot használok, egészen
olyan az íze, mint az igazinak. Bár nem vagyunk vegetáriánusok, Dóri rit-
kán eszik húst, és szereti, ha ilyesmit csinálok neki. Nekem meg elmegy.
Valami hiányzik, lemegyek egy üveg borért és egy parmezánért. Gyertyát
azért nem gyújtok, de odateszem magam. Mikor a barátnőm megérke-
zik, mégsem kezd el hálálkodni. Épp a buszon olvasott egy hírt, a régi, ál-
talanos iskolai osztálytársai küldözgetik egymásnak, hiába nem beszéltek
egymással hosszú évek óta – az ilyesmi összetarja az embereket.

– Mi történt? – kérdem, és bár nem vagyok jó színész, Dórinak nincs oka
kételkedni abban, hogy semmit sem tudok.

– Az egyik tanár a suliból, még általánosból, egyszerűen besétált a ren-
dőrségre, és feladta magát, mert elvileg sikkasztott az új munkahelye
számlájáról. És nem is keveset.

– Mi? – az arcomra őszinte érdeklődés ül ki. – Milyen tanár?

– Az egyik tesitanár. Engem sajnos nem ő tanított, Laci bácsit mindenki
bírt.

– Akkor...

– Jajj nem – Dóri úgy neveti el magát, hogy ebbe a mechanikus, ösztönös
nevetésbe keserűség is kerül, mint mikor valaki veszélyben érzi magát, és
mégis előszalad belőle egy kétségbeesett nevetés. – Nem, az nem Laci
bácsi volt. – Hatalmas sóhajtás. – Két tesitanár is volt a suliban. Laci bá-
csi meg egy tornatanárnő. De mindegy, hagyjuk. Mindenesetre ezt nem
néztem volna ki Laci bácsiból. Mármint, érted, sikkasztás? Nem csoda, ha
büntudata volt, mindig olyan volt a gyerekekkel, mint egy nagy macsó.
Faarccal nézek, valamit mondanom kell.

– Hát, igen. Nem semmi.

– Na mindegy. Mit főztél? Finom illat van.

FEHÉR MIKLÓS

A fekete aktatáska

Apámnak van egy fekete aktatáskája.

Apámról elsősorban azt kell tudni, hogy üzletember. Sokat dolgozik. Szinte reggeltől estig. Amikor anya felébredt, apa már a konyhában ül. Ilyenkor még szürke, kopottas fürdőköpeny van rajta. A mamámtól kapta. Apa anyjától. A mama már nem él. Apa ebben a fürdőköpenyben olvassa a *Magyar Szót*. Hajnalban már a postaládánkban van az újság, s apa első dolga mindig az, hogy a hálósobától az udvaron keresztül el-sétáljon a bejárati kapuig, és kivegye a ládából a napilapot. Aztán a konyhába érve felteszi forralni a vizet, megfőzi a török kávé anyának és saját magának is. Anya két pirítóst készít nekem, amit én tejföllel vagy margarinnal kenek meg. Én a kávé helyett teát kapok. Apa és anya nem reggeliznek, csak kávéznak. A legtöbbször szótlánul ülünk. Nagyon korán van, keveset alszunk és fáradtak vagyunk. Ahogy fogy előttem a pirítás és a tea, apa meg anya előtt meg a kávé, úgy lesz egyre jobb kedvünk. Váltunk pár szót egymással: kinek mi a terve mára, mi a feladata, mi a kö-telessége. Rám még ezt követően vár a fogmosás, az öltözködés, a cipő felhúzása, a hátizsák, de apa ettől jóval gyorsabb. Hétfőtől péntekig – de az is előfordul, hogy még szombaton is – nadrágot és inget, öltönyt ölt magára. Barna vagy fekete elegáns cipővel és az ehhez illő nadrágszíjjal. Mindennap másik ruha, egyedül az ezüst karórája marad ugyanaz. És a fekete aktatáska.

A fekete aktatáskát nagy becsben tartja. Még anyának sem engedi, hogy belekukkantson. A közelébe mehet, a kezében foghatja, de kinyitni nem szabad! Mondjuk, nem is tudná se anya, se én, mert zárva van. Van rajta egy számos lakat, aminek a kódját csak apa tudja. A kód négy számból áll. Sokszor gondolkodtam már azon, vajon mi lehet ez a négy szám? Egy

születési év? Egy hónap és egy nap kombinációja? A kedvenc száma? Az ábécé valamely betűjének számbeli megfelelője? Anyát zaklattam ezzel kapcsolatban, de mindig kitérő válaszokat kaptam: hogy ez apa titka, a felnőttek dolgába ne szóljak bele, ő sem tudja, de nem is kell. Ami viszont még ennél is jobban érdekelt, az az, hogy mit rejthet az aktatáska. Persze, én nem félek apától sem, tőle is megkérdeztem ezeket, de a legtöbbször mindössze sejtelmesen mosolygott. Őszintén, nem értem, miért kell titkolózni. Egy komoly üzletembernek unalmas papírok lapulnak a cókókjában. Vonalas füzetek, kék, piros és zöld írónok, ceruzák, filctollak vagy egyéb szövegkiemelők, vonalzó, esetleg egy-egy kisebb naptár, számlák, számológép, régi, már elfelejtett dokumentumok, talán zsebkendő meg megymás. Igazi talány, hogy ezt én miért nem láthatom, s egyáltalán, miért nem tudhatok róla. Egyszer azonban apa a mosoly helyett annyit mondott: ha eljön az idő, a fekete aktatáska az enyém lesz. És egy kis szünet után még azt is hozzátette, hogy minden kérdésemre választ kapok, a táskában pedig olyasmi lapul, amire soha nem is gondolnék.

Amikor délelőtti váltásban járok az iskolába, előfordul, hogy délután, a fociedzést követően a Tisza-parton sétálok. Van ott a régi, romos dokk mögött egy különös, szűk bejárat a folyó melletti erdőbe. Ha sötét van, egészen kísérteties, hiszen ahogy haladok előre rajta, úgy lesz egyre több fa és gaz körülöttem, de egyre kevesebb a kitaposott út. Szereitek itt sétálni. Olvastam, hogy egy túra az erdőben jó hatással van az egészségre. Ezért sokat túrázok. Először megnézem a töltést, majd a strand mellett elhaladva a farengetegbe vetem magam. Nem sietek. Néha gyorsabban lépkedek, de sosem annyira gyorsan, hogy ne tudjam élvezni a tájat körülöttem. Titokzatos hely. Legalább annyira titokzatos, mint apa fekete aktatáskája. A videojátékokban – ha a szereplő eljut egy adott szintig – mindig létezik egy mentés funkció. A való életben nekem ez a hely ebben az erdőben van, méghozzá egy farakás mellett. Alig pár méterre a Tiszától, az erdő szélén, a sok-sok fa között ott van egy bunker. A nagy fadarabok függőlegesen állnak, a tető és a falak alján pedig kisebb ágakból a talapzat teremt biztos alapot. Amikor elrontok valamit, mondjuk, rossz jegyet kapok az iskolában, vagy rosszul focizok egy meccs-

csen, ide jövök. Igaz, az időben nem tudok visszautazni, hogy kijavítsam a hibáimat, de amikor bebújok a fadarabok alá, akkor megnyugszom. Mély levegőt veszek. És ez a levegő itt sokkal tisztább, az erdőben, mint a városban vagy a világ bármely pontján máshol. Mint a számítógépen, úgy érzem, elém tárul egy-egy mentődoboz, feltöltöm magam, és amikor legközelebb felelek, vagy a zöld gyepszőnyegen a kapussal nézek farkasszemet, jobban döntök: a jó választ adom és a legjobb mozdulattal rúgom el a labdát a hálóig.

Most is, amikor már igazán kifáradtam a naphosszat tartó gondolkodásban, itt vagyok, az én rejtekhelyemen. S ekkor a legkülönlegesebb történik velem. Felidézni sem tudom, hányszor jártam már itt, de ahogy a lábam alá tekintek, észreveszem, hogy az ágak hálózata nem fed be mindent. Amit pedig a föld alatt látok, egyszerre megrémiszt és elkápráztat. Tiszta erőből dobbantok, a faágak recsegve törnek szét, én pedig egy aprót zuhanok. Hiába vagyok feltehetően valahol a föld alatt, mindent látok. Szinte vakító a világosság. Apa fekete aktatáskáját látom. De nem egyet. Rengeteget! Mintha az erdőben, amelyben most vagyok, lenne még egy erdő, ami csakis fekete aktatáskából áll. Egyik sem pont ugyanolyan, mint a másik, de nagyon hasonlítanak. Van, amelyik kerek, van, amelyik téglalap alakú, de olyan is akad, amelyen csak két számot kell megadni a zárnál, és még olyat is találok, ami kulccsal nyílik. A táskák fényesek. Csöndesek. Ők maguk nem beszélnek, de érzékelik, hogy itt vagyok. Mintha rám figyelnének. Nem ijedtem meg tőlük. Barátságosak. Eldöntöm, hogy jobban szétnézek. Hátha én is találok egy nekem valótlót. A föld alatt komoly alagútrendszer rejtőzik. Ide-oda kanyarog, de a tájékozódás könnyű: mindenhol útjelző táblák segítenek. Az EXIT, azaz a KIJÁRAT felirat mindenhol látható. Nem lehet eltévedni. Van még FŐ UTCA, TÓPART, TÁSKÁK SÉTÁNYA és számozott utak is. Ám amitől eláll még a lélegzetem is: APA FEKETE AKTATÁSKÁJA. Alig hiszem el! Ezúttal nem várok semmit, nem figyelem a tájat magam körül. Futok.

Egy térre érek. A zöld pázsittal övezett terület közepén a napfény egyetlen táskára mutat. Ez apáé. Biztos vagyok benne. Az eredeti. Ahogy közelebb lépek hozzá, a többi táska körém gyűlik. Feszülten figyelnek. Végigsimítom az ujjam apa fekete aktatáskáján. Életemben először te-

hetem ezt. Magamhoz ölelem, és védem minden bajtól. Arra gondolok, hogy eljött az idő. Apa talán erre a pillanatra utalt, amikor azt mondta, egyszer minden kérdésre választ kapok. A zár alaphelyzetében áll: 0-0-0-0. Ahogy a kezemet a táskára teszem, már tudom, mit kell tennem. Az első két helyen semmit sem változtatok. A harmadik számot a négyesre tekerem, a negyedik számot pedig a kettesre. Tudom, hogy ez a válasz. A fekete aktatáska kinyílik.

És te tudod, mi volt benne?

MOLNÁR DÁVID

Pillangó

Péter hallgatta Katát, s megint csak úgy volt türelme végig ott maradni előtte, amíg az beszélt és beszélt, hogy a pillangóra gondolt, arra a csodaszép szárnyú pillangóra, amely ott lakik a lány üres koponyájában, és verdesésével irányítja annak mozdulatait. Persze Kata mozdulatai nem olyanok, mint egy lepke finom szárnycsapásai, hanem esetlenek, tunyák és darabosak; de nincs mit tenni, roppant nehéz lepkeszárnyakkal egy emberi testet (na meg pláne egy ilyen nagyobbacskát) elvezetni. Már-már művészet! Csoda, hogy nem esik össze, meg bír állni a két lábán, s nem törik szilánkokra a kezében a pohár, amikor megfogja, a száját is eltalálja vele, és nem a vállára önti a tartalmát. Na meg a nyelés, persze. Nagy visszataszító kortyokban issza Kata a baracklevet, de hát ugye lenyeli, nem fullad bele, nem is köpi vissza. A lepke fantasztikus ügyessége kell ehhez. Kata leteszi a poharat. Beszél tovább. A mimikája egyáltalán nem változatos. Péter még soha nem látta ezt az arcot ilyennek vagy amolyannak, csakis egyfélének: érdektelen faarcnak; de a nyelve mozog a szájában, hol a szápadlásához ér, hol eltávolodik onnét, átáll, átsiklik egyik hang képzéséről a másikéra, a szárnyak bámulatra méltó ko-reográfiája által, az ajkak széthúzódnak, kerekednek vagy éppen szétpat-tanva válnak el egymástól. Összeállnak az értelmes szavak, az értelmes mondatok; persze a szöveg semmitmondó, unalmas, téves és nyilván totál fölösleges, de megmutatkozik benne ama elképesztő pillangó léte-zése. Ez pedig Pétert lenyűgözi, miközben Kata mondandójának lényegét – mivelhogy nincs neki – elengedi a füle mellett. Bólogat, hallgat, s büszke rá, hogy nem tartozik azok közé, akik Kata háta mögött a lány butaságát igazoló beszámolókkal szórakoztatják egymást. Ő tud a nagy-szerű lenyről, aki a lány fejében jóllakott, bebábozódott, és aztán nem talált kiutat a sötétségből. Verdes gyönyörű, mintás szárnyaival.

FEKETE I. ALFONZ

Az elsüllyedt világom IV.

O-nak

A nagy pók országa

Nem tudom felidézni, hogyan és mikor utaztunk oda. Ami biztos, hogy a Stojadinnal mentünk. Egyedül voltunk-e, vagy többen jöttek velünk, ezt sem tudnám megmondani. Megérkeztünk a pulai placra. Apa teniszezett. A szilueteknek nincs arca vagy hangja. Mozogtak a fényben, ide-oda ugráltak, követték a labdát. A fenyőfák alatt Anyával sétáltunk. A meredély széléről lenéztem, ott a tenger.

A béke váltságdíja

Volt Topolyán egy bolt, ahová Apa rendszeresen elvitt. A Kuckóban játékokat árultak. Unos-untalan oda akartam menni. Ha féltem, ha jól éreztem magamat, vagy ha korainak gondoltam még a hazamenetelt, akkor *Apa, menjünk a Kuckóba*. Sötét bejárat ásított az utcára, azonban mindig bemerészkedtem.

A mélység háromszöge

A fürdőszoba az első szinten van. A szobám és Anyáék szobája közt. A nappali pedig a másodikon. Kilenc óra után el kellett mennem aludni. Felemeltek és levittek az elsőre. Magasba tartottak, hogy a padlásfeljárat alatti üvegcsengőket meg tudjam bökni a fejemmel. *Megbuccoljuk a csengőket*, enélkül nem lehet belecsusszanni a kádba, vizet engedni bele és fürdeni.

Albert bácsi

Svájcban voltunk Nagypapával és Nanival. Elszakadt a nadrág a térdemen. Nani énekelt nekem: *Kilyukadt a bársonynadrág és nagyra nőtt a luk, luk, luk*. De nem volt mivel befoltozni, és a stopfája is Szabadkán maradt. Zsiki segített, elővarázsolt valahonnan egy takarófoltot, amin három medve ácsorgott. Nagypapa nézte, ahogy Nani ráölti a mackókat a szakadásra, én mellette üldögéltem, figyeltem a nagyanyámat. Amikor készen lett, felhúztam és megmutattam mindenkinek, akit csak érdekelt. Ez ekkor egyedül Nagypapát jelentette. *Fáni, Popi és Dagi*, sorolta nekem a neveket, amiket aztán újságolhattam a hazaérteknek.

Shag Shag rémálma

Előfordult, hogy egyedül kellett hazamennem az óvodából. Ilyenkor megvártam, míg minden autó elmegy a kövesúton, és akkor szaladtam át egyik oldalról a másikra. Aznap azonban Józsikával mentünk haza. Néhány lépés megtétele után egy magas fiú fordult be a sarkon, felénk futott. Grabancon ragadott mindkettőnket, és nekilökött a falnak. A majicánk elejét szorította, kiabált velünk. Nem tudom, mit mondott. El akartunk volna szökni, el előle. Józsika bátyja farolt a BMX-szel és elzavarta. Szaladtam, nem tudom, hogyan kerültem haza. Arra sem, miként emlékezhetek minderre.

A barkari testvérek

Naninál szerettem a konyhában, jobbára láb alatt, lenni. Nani ilyenkor előkotorta a konyhaszekrény hátsó részéből a Miki-födőt. Fehér, a közepén nagy fekete fogóval. A lábos ugyanolyan színű. Lehetséges, hogy megvan még, nem tudom. Mindenesetre Nani a kezembe nyomott egy fakanalat, kért, főztek. Kalimpáltam az üres edényben, zörögtem, csatogtam, de nem zavartam őt a főzésben.

Nyarálási láz

Nagymamával sokat voltunk náluk. A kertben lehetett humócskázni vagy szaladozni. Ha előbbit játszottuk, és sehogyan sem sikerült megtalálnia, akkor elkezdett olyan hangokat kiadni, mint a galambok. Halk

burukkolást hallatott és közben keresett, kutatott, merre lehetek, hol vagyok. Huhú, huhú. Ez jobbra nem bizonyult elégnek, akkor felvett dócsiba, majd fennhangon hirdette, *Paaaprikát vegyenek!*

A dodó

Van valahol egy videófelvétel. Egy VHS, ami valamikor a nyolcvanas évek végén készült Svájcban. A család és néhány rokon látható rajta. Én, *Andreas*. Ahogy felemelem a mutatóujjamat, amikor németül megszólítanak. Bólogatok és kimasírozom a nappaliból a kertbe. Következő jelenetben a kerti úton pedálozok az apró biciklin, hátul kuporog Sabine egy kezeslábasban. Vagy fordítva, igen, azt hiszem, nem úgy van, ahogy leírtam az előbb, hanem én ültem hátul, ki is estem onnan, majd gyorsan felkeltem és indián kiáltásokkal beiramodtam a kert zöldebbik felébe.

A Sagma árnyéka

A házunk előtt állt egy hatalmas feketicsi meggyet termő fa. Anya igyekezett rendszeresen szüretelni, Mackó állandó érdeklődéssel figyelte, amikor a létrát nekitámasztotta a fának és felkapaszkodott, hogy a már érett gyümölcsöket leszedje. Én jobbra a napon megaszalódott, félig összenyomott, megmosásra nem érdemes, úgy melegében megehető darabokat mustrálgattam a földön vagy a fűvön. Anya leadta a vödört, kifújta magát, és egy másikat vitt fel magával a magasba. Mackó addig sündörgött, míg dézsmálni kezdte a leszedett meggyet. Anya először nem vette észre, egy idő után gyanús lett neki, hogy akárhogy is töltené a vödört, az sosem akar tele lenni.

A Kondor temploma

Nanival sokat jártunk a parkba. Elköszöntem Nagyapától, *Ne sírjál, jövőnk vissza!*, és már úton is voltunk. Hajtottam a biciklimet a fagyöke-
rek által dimbes-dombossá varázsolt JNA-n. A járdaszegély sárga kövei bemattultak, okkerré váltak már ekkorra. Talán a háború miatt, nem tudom. A fák alatt erre-arra mentünk, közben arról meséltem Naninak, mit fogok enni a vendéglőben. Megérkeztünk, a padra telepedtünk. Bármit kértem, hozták. Többnyire bécsit. Nani nem rendelt, nézte, ahogy az

unokája átálmodja magát máshová. Szóval tartotta, hogy higgye, amit képzelt.

Thot mama

Nagymama kézen fogott és annyit mondott, most meglátogatjuk a Csörét meg a sógort. Nem laktak messze, két utcányira. Valószínűleg vittünk nekik ebédet is. Nagymama mesélte, hogy a Csöre még nyolcvanöt évesen is felszaladt a fára, hogy leszedje a gyümölcsöt, a sógorról viszont ilyen történet nem keringett. Egy töpörödött asszony kendővel bekötött fejére emlékszem, a góréfeljáró girbegurba fekete lépcsőjére és a sógor kucsmájára.

A hajnal kapuja

Ha mentünk haza Szabadkáról, igyekeztem megpillantani a fehér lovat. Egyszer Apa említette, azóta lesem. Be sem értünk még Topolyára, de ott volt: a hozzá vezető hosszú út térré terebélyesedett. Középen egy talapzaton a szobor. Nem láttam közelről egyszer sem. Ahogy mostanában már én megyek el arrafelé kocsival, benézek, ott van-e, megvan-e még.

A fény útja

Amikor elkezdtem ezeket a szövegkavicsokat kirakosgatni, nem futottam végig azon gondolatban, mi is a célom mindezzel. Egyszerűen el akartam mondani, leírni, meglegyen. Noha ezzel együtt az is időszerűvé válik, hogy el lehet felejteni, hisz már le van írva, meg van őrizve. Mi maradhat meg egy árkádai család emlékhalmazából, önnarratívájából? Ráfogható-e az, amit aztán az első szó leírása után nem sokkal gondoltam, *vajdasági család hagiográfiája*? És megfelelő-e, hogy ezt szántam alcímnek vagy mintegy műfajmegjelölő kitételnek egy meg nem írt, el nem készült kötet elejére? Tekinthesek-e az előző generációk belemeredve a családtörténet gyantájába ilyen nagy hatással bíró személyeknek? Hiteles tanúja lehet-e egy gyerek az ilyen kis- és nagytörténeti folyamatoknak? Adódhat az a képzelettársítás, ha valaki így kiszórja maga felé az utat, mi a célja ezzel. Jancsi és Juliska csak haza akart térni. Annyit tudok felelni, ez vagyok én, és az volt ott az otthonom.

Máshová és a holnapba

Ez és sok más egyéb, amiről nem beszéltem, írtam sehol sem, valószínű, majd fogok, de nem most, habarék az, ami a mélyben felépít. Az alapozás áll, legyen rajta most már ház!

MÉSZÁROS ANIKÓ

J&S

Szereplők

Petőfi Sándor

Szendrey Júlia

Első jelenet

A színpadon Júlia áll egyszerű, egyszínű ruhában. Arcát fekete fátyol takarja, melyet lassan leemel magáról, és a földre engedi a ruhadarabot.

Aláfestésként vers hangzik fel:

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörteni véle könnyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!

Második jelenet

A színpadon megjelenik Petőfi, maga felé fordítja a már fátyol nélküli Júliát, és táncba kezdenek. Korabeli báli zene szól. Vidék.

PETŐFI Ugye tudja, hogy végzetes hiba volt nekem ígérni ezt a táncot?

JÚLIA (*kacérkodva*) Mégis miért?

PETŐFI Ezentúl mással sem akar majd táncolni, csak velem.

JÚLIA Mindig ilyen magabiztos?

PETŐFI Csak reményteli.

JÚLIA Még ha szeretném sem tölthetném az egész estét magával. Amennyiben nem tudná, miattam van ez az egész bálnak nevezett felhajtás, úgy illik, hogy minden vendégnek bemutassanak, és a kedvére tegyek a társaságnak.

PETŐFI És maga mindig azt csinálja, amit illik?

JÚLIA Mindig.

PETŐFI Egyszer sem...?

JÚLIA Még mit nem...

PETŐFI Pedig a tekintete másról árulkodik. A szemek csillogása mindent elárul.

JÚLIA Minden bizonnyal egy amatőr csillagással járom ezt a keringőt.

PETŐFI Nem egészen.

JÚLIA Akkor bizonyosan tudós ember.

PETŐFI Annak sem mondanám magam.

JÚLIA De mindenképpen a szavak embere.

A táncnak vége, halk zene maradhat.

PETŐFI Ki vagyok én? nem mondom meg;

Ha megmondom: rám ismernek.

Pedig ha rám ismernének?

Legalább is felkötnének.

JÚLIA Ismerősek ezek a sorok. Nem talán költő?

PETŐFI Azt hittem, a hírem megelőzött.

JÚLIA Az bizony előbb ideért, mint maga. Hallottam, hogy itt vendégeskedik a közelben, de hogy megtiszteli a bál népét a jelenlétével, arról álmodni sem mertem volna. Petőfi Sándorról eddig csak a lapokban olvastam.

PETŐFI Hát most állok szolgálatára teljes valómban.

JÚLIA Nem ilyennek képzeltem.

PETŐFI Hát milyennek?

JÚLIA Másfélének. Rejtélyesebbnek, titokzatosabbnak. Számomra a költők mind megfoghatatlannak tűntek eddig.

PETŐFI Látja, a költő is hús-vér ember.

JÚLIA De hát annyi mindent olvasni magáról a lapokban.

PETŐFI Hadd hallom, mit írnak rólam az újságok?

JÚLIA Hogy... jobb, ha el sem mondom.

PETŐFI Ugyan, ne butáskodjon. Mondja el bátran. Nekem úgy sincs időm arra, hogy magamról olvasgassak, most legalább lehull a lepel.

JÚLIA Ha valóban tudni akarja, azt írják, hogy merész, hogy nem ismer lehetetlent, és hogy a művei felkavarják az irodalom állóvizét.

PETŐFI Úgy hiszem, ezek vállalható jellemzők. Maga is ilyennek lát engem?

JÚLIA Hiszen még nem is ismerem.

PETŐFI Valamelyik kötetemmel csak találkozott, ha már felismeri a soraimat.

JÚLIA Mindegyikhez volt szerencsém.

PETŐFI Tehát a kisasszony szereti a költeményeket.

JÚLIA Csak a kiváló verseket kedvelem.

PETŐFI Látom, szakértővel van dolgom.

JÚLIA A leányintézetben alapos képzést kaptunk az ókori irodalomból, a középkori és a reneszánsz művészetből, a...

PETŐFI És a Petőfi-féle irományokból?

JÚLIA Ki is zártak volna, ha megtudják, hogy efféle könyveket tanulmányozok.

PETŐFI Akkor is eltiltották volna, ha kiderül, hogy egy, hogy is mondta, vakmerő, félelmet nem ismerő költővel udvaroltat magának?

JÚLIA Hogy merészeli? Egy tisztességes úrilány erre sosem vetemedne.

PETŐFI Mégis velem táncolja már a harmadik táncot.

JÚLIA Igaza van a szóbeszédnek. Maga valóban pimasz és kötekedő.

PETŐFI Úgy? Egy magamfajta költőnek nincs is más választása. Bennünket nem oltalmaz senki.

JÚLIA Jobb, ha vigyáz magára. Édesapám árgus szemekkel lesi minden mozdulatát.

PETŐFI Jól is teszi. Egy ilyen szép kisasszonyra úgy kell vigyázni, mint a legnagyobb kincsre.

JÚLIA Nem a szépség a legnagyobb kincs a világon. A világ megismerésénél, a tehetségénél, a művészeteknél nincs nagyobb érték a szememben.

PETŐFI Milyen nemes lélek maga.

JÚLIA Ne gúnyolódjon.

PETŐFI Távol álljon tőlem. Hasonlóan vélekedek én is.

JÚLIA Könnyű magának... mindez megadatott.

PETŐFI Ne kívánja ezt az életet.

JÚLIA Hát nem felemelő érzés azt csinálni, amihez kedve szottyan, oda repülni, ahová épp a szíve vágzik?

PETŐFI Higgye el, nem mindig a felhők felett száll, aki erre az útra tér. Bejártam már fél országot, voltam diák, segéd, vándorszínész. Verseltem a betevőért, takarítottam kenyérért, s bár kétségkívül megvan a maga bája, nem kisasszonyoknak való hivatás ez.

JÚLIA Olyan sok mindenről van tudomása!

PETŐFI Egy dolgról azonban egészen biztosan nincs még tapasztalatom.

JÚLIA Mi lenne az?

PETŐFI Vajon a tisztességes úrilányok bele tudnak-e szeretni egy vándorművészbe?

Petőfi megcsókolja Júliát, mire a lány elszalad.

Harmadik jelenet

Júlia levelet ír a szobájában.

JÚLIA Drága Marim, egyetlen hű bizalmasom és barátnőm, ezúttal még előtted is nehéz színt vallanom. Te ismered a legjobban érzéseimet és gondolataimat, talán még nálam is nagyobb tudója vagy szívem rejtett titkainak. Együtt álmodoztunk arról, hogyan zajlik majd életem első igazi bálja, ahol bemutatnak majd a társaságnak. Közösén tervezgettük az ünnepi ruházatomat, gyakoroltad velem a keringőt, és még a cipődet is

kölcsön adtad erre a jeles alkalomra, melyen sajnálatomra nem lehettél jelen, így kénytelen vagyok levélben beszámolni az események soráról. Engedd meg, hogy egyből a közepébe vágjak. Ezen a jelentős estélyen, mint az várható volt, megjelent a környék színe-java. Apám feltett szándéka, hogy még a nyáron férjhez ad, így a családi barátokon, a rokono-
kon és a közeli ismerősökön túl meghívta az összes valamire való köz-
tisztületben álló fiatalembert, akit ismer. Jaj, mennyi unalmas bankár és
megannyi fakó ember tette tiszteletét nálunk. Ám az egyik társasággal
egy figyelemreméltó alak érkezett, aki fittyet hányva az előre megterve-
zett táncrendemre egyenesen felém tartott, és a következő pillanatban
már a táncterem közepén találtam magam erős karjai között. Minden
megszűnt körülöttünk létezni, átbeszélggettük az egész éjszakát. S hogy
ki ő? Magamban nem tarthatom! A hírhedt költő, a nép poétája, Petőfi
maga. Azóta majd' mindennap találkozunk. Különböző ürügyekre hivat-
kozva fel-felbukkan a birtokon. Ha tudnád, mi mindenről beszélgetünk!
Ó, édes Marim... még magamnak is félek bevallani, amit most neked
leírni készülök...

Negyedik jelenet

Júlia a levelet be nem fejezheti, Petőfi jelenik meg az ablak alatt.

PETŐFI Kegyed titokban írózó talán?

JÚLIA Hogy kerül maga ide?

PETŐFI Gondoltam, sétálhatnánk egyet, gyönyörű az éjszaka. Mit ír?

JÚLIA Azt hittem, már rég visszautazott a városba.

PETŐFI Hogy is mehettem volna el búcsú nélkül? Na, jöjjön!

JÚLIA Nem szabad.

PETŐFI Miért?

JÚLIA Látja, hogy dolgom van.

PETŐFI Nem halaszthatná későbbre ezt a fontos teendőt?

JÚLIA Szigorú rend szerint élek.

PETŐFI Ne legyen ilyen kevély! Egy fél óra szünet senkinek sem ártott
még meg.

JÚLIA Édesapám sem örülne, tudja, mennyire félt engem.

PETŐFI Ha rajtakap bennünket, vállalom a felelősséget! Vagy talán nem akarja hallani a legújabb versemet?

JÚLIA Na jól van hát, de tényleg csak egy fél órára.

A kertben.

PETŐFI Milyen nyugodt itt maguknál.

JÚLIA Úgy találja? Én inkább unalmasnak mondanám.

PETŐFI Untatja a vidéki táj szépsége, a madarak csicsergése, a kastélybeli bálók forгатaga?

JÚLIA A táj ellen nincs kifogásom. De a társas összejövetelek... nem különösebben vonzanak. Üresfejű kisasszonyok, szürke urak, semmitmondó fecsegés. Olyan rövid az élet, kár elfecsérelni az időt. Egy nő többre hivatott, mint hogy áttáncolja a fiatalságát. Élni, alkotni, világot látni, ennek van értelme. Miért nem szól rám, hogy sokat beszélék?

PETŐFI Mikor oly örömmel hallgatom.

JÚLIA Verset ígért, halljam hát.

PETŐFI Először árulja el, mit írt, mikor megzavartam?

JÚLIA Előbb a költemény.

PETŐFI Csak egy strófát rögtönöztem.

JÚLIA Meddig nógassam még...

PETŐFI De ígérje meg, hogy nem fog megharagudni.

Reszket a bokor, mert

Madárka szállott rá.

Reszket a lelkem, mert

Eszembe jutottál,

Eszembe jutottál,

Kicsiny kis leányka,

Te a nagy világnak

Legnagyobb gyémántja!

JÚLIA Ezek a sorok nem magára vallanak. Legalább is a *Pesti Napló* másféle műveket közölt Petőfi Sándor név alatt...

PETŐFI Hát nem is haragszik?

JÚLIA Miért haragudnék?

PETŐFI Most már el kell árulnia, mit vetett papírra.

JÚLIA Ha ennyire tudni akarja, levelet írtam.

PETŐFI Miféle levelet?

JÚLIA Hallja, maga nagyon kíváncsi!

PETŐFI Mindent tudni akarok magáról!

JÚLIA Mindent azért mégsem árulhat el egy magára valamit is adó úrilány.

PETŐFI Tudni akarom, mivel foglalatoskodik, mi a szenvedélye, mitől boldog és mi teszi nyugtalanná. Mást is szokott írni?

JÚLIA Magának ahhoz semmi köze.

PETŐFI Na látja, mégis tud maga haragudni. Minden bizonnal naplót is írogat, melyben felfedi finom kis érzéseit.

JÚLIA Ez már mindennek a teteje!

PETŐFI Szóval igazam van. Na és verset? Rímeiket faragott-e már?

JÚLIA Nem oly módon, mint a hírhedt költő.

PETŐFI Tudja, hogy miért jöttem ma el magához?

JÚLIA Megtudom, ha elárulja.

PETŐFI Nem is sejti? Hamarosan el kell utaznom, bármennyire is élveztem az ittlétet. De anélkül nem mehetek el, hogy meg ne tudjam, mit érez irántam. Hogy ki ne derítsem, viszontláthatom-e még? (*maga felé fordítja a lányt*) Mondja, remélhetek?

JÚLIA A remény hal meg utoljára.

PETŐFI Ne tréfálkozzon velem, Júlia.

JÚLIA Isten ments! A férfiszív nem játékszer.

PETŐFI Hát akkor ki vele! Hajlandó lenne velem jönni?

JÚLIA Azt kéri tőlem, hogy hagyjak itt mindent?

PETŐFI Hát nem azt mondta, hogy csábítja az ismeretlen? Hogy az életet élni kell? Azt kérem magától, hogy legyen a feleségem.

JÚLIA Na de Sándor...

PETŐFI Képzelve csak el, micsoda kalandok várnának ránk együtt Pesten! Minden, amiről álmodozott, csak egy karnyújtásnyira lenne, pezsgő nagyvárosi forgatag, irodalmárok, új ismeretségek, boldog, szerelmes órák.

JÚLIA Nem tehetem, Sándor.

PETŐFI Tehát nemmel válaszol? Minden csak félreértés volt csupán? S maga nem ábrándozik a szerelmes jövőről, a közös, szétválaszthatatlan sorsunkról?

JÚLIA A szüleim sosem egyeznének bele.

PETŐFI Engem aztán nem rettenthet el semmi az elhatározásomtól. Reggel azonnal az apja színe elé járulok, és egyenesen tőle kérem meg a kezét.

JÚLIA Csak azt ne! Mindkettőnkre lesújtana gögös haragja.

PETŐFI Akkor mondja meg, mit tegyek, és úgy cselekszem.

JÚLIA Adjon egy kis időt. Bízunk a jövőre végzetünket. Ha el kell mennie, hát menjen, s ha szerelme elég erős, térjen vissza néhány hónap múlva, egyebet nem ígérhetek, mint hogy meggondolom a dolgot.

PETŐFI Jöjjön velem!

JÚLIA Nem lehet! Az Isten áldja!

Júlia el.

Ötödik jelenet

JÚLIA Édes Marim! Már három hónapja, hogy P. elment. És azóta is csak róla álmodom. Magam sem értem, miért utasítottam vissza őt ily kegyetlenül, hiszen más vágyam sincs, mint vele lenni, őt hallgatni, verssorai-ban lubickolni. Én konok, hát miért tettem ezt? Se éjjelem, se nappalom, minden reggel azon az ösvényen teszek sétát, melyen megannyiszor kettesben andalogtunk. Mindhiába. Olybá tűnik, nem jön vissza már. Pedig ő, ha csak még egyszer megkérdezném, „Júlia, velem tart az ismeretlenbe?“, boldogan nyújtánám kezem. Már nem számítana, mit gondolna apám, s hogy szájára vesz a balga nép.

PETŐFI Szép vidéknek szépséges leánya!

Eszem azt a gyönyörű szemed –

Gyönyörű? nem! csak azért sem az, mert

Hazugságban hagyta engemet.

Hányszor mondtam, hányszor irtam én meg,
Hogy már láttam tiszta kék eget!
S ez hazugság, mert nem láttam addig,
Míg nem láttam a te szemedet.

Vetted észre? mily hosszan merengtem
S milyen áhitattal szemeden?
Áhitattal függtem rajta, mint a
Haldokló szent a feszületen.

S te valóban megváltóm lehetnél,
Mindazáltal nem halnál te meg:
Holt, hideg fán nem függnél... ölelned
Kéne élő, égő keblemet...

Mit beszélek? mit mondtam?... szerelmet
Tőled én nem, oh, nem várhatok!
Szerellemmel a szegény költőre
Áldást hozni melyik lányka fog?

Mert szegénynek alkotá az isten
A költőt, s tán rendén is van ez:
Tarka, pompás toll nem ékesíti
A madárt sem, amely zengedez.

Így a költő egyszerűségében
Képes-e lányt meghódítani?
Tündökölni vágnak a leányok,
S méltán... ők a föld csillagjai.

Te, lányka, az én csillagom vagy,
S tőlem senki nem tilthatja meg:
Ha keblemre nem tűzhetlek is, hogy
Szemeimmel ne kísérjelek.

Fog kísérni szemeim világa,
Fog kísérni vándorútamon.
A távolból ha nem melegítesz:
Legalább nézz rám, szép csillagom!

JÚLIA Nagy az én bánatom, kedves barátnőm! Mindenféle híreket hoznak állítólagos jóakaróim Pestről. Elhallgattam előled, hogy nemrégiben levelet írtam neki. A férfinak, kiről ébren is álmodom, hadd ne mondjam ki a nevét, hisz úgy is tudod... Állítólag irományomat, bár szépen kértem a diszkrécióra, barátai körében olvasta fel. Elsüllyedek. Mégis hogyan bízhatnám rá legféltettebb titkaim, hogyan nyithatnám meg előtte életem könyvét, ha ily könnyedén elárul engem? De ami ennél is alávalóbb... már másnak udvarol. Sőt mi több, lelkem sajdul bele csak a gondolatába is, eljegyzett egy primadonnát! Hát ezek a legújabb nagyvárosi hírek, Mari. Milyen csalafinta játékot űz velünk olykor az élet. Te jó vagy, és sosem vetnéd szememre, hogy mindennek okozója én vagyok, de magamnak szabadon szemrehányást tehetek. Aki sokat hezitál, későn veszi észre, hogy elsuhan mellette a szerencse, ami talán sosem talál vissza már hozzá. De hogy is lehetnék biztos abban, hogy ő az, akit mellém rendelt a sors? Hogyan ismeri fel az ember lánya, hogy az igaz szerelem érkezett hozzá látogatóba? Mindegy már, kár is a szóért. Idővel a végzet igazolja majd önmagát. Apám hamarosan újabb összejövetelet rendez nálunk, remélem, ezúttal te is velünk tartasz, hogy megismerhesd az általa újonnan szerzett vőlegényjelöltet.

PETŐFI Reszket a bokor, mert
Madárka szállott rá.
Reszket a lelkem, mert
Eszembe jutottál,
Eszembe jutottál,
Kicsiny kis leányka,
Te a nagy világnak
Legnagyobb gyémántja!

JÚLIA Mari, te drága, minden megváltozott egy csapásra. Megérkezett a *Pesti Divatlap* legfrissebb száma az én költőm versével a címlapon.

PETŐFI Teli van a Duna,
Tán még ki is szalad.
Szivemben is alig
Fér meg az indulat.
Szeretsz, rózsaszálam?
Én ugyan szeretlek,
Apád-anyád nálam
Jobban nem szerethet.

Mikor együtt voltunk,
Tudom, hogy szerettél.
Akkor meleg nyár volt,
Most tél van, hideg tél.
Hogyha már nem szeretsz,
Az isten áldjon meg,
De ha még szeretsz, úgy
Ezerszer áldjon meg!
JÚLIA Ezerszer!

Hatodik jelenet

JÚLIA Hát visszajött?

PETŐFI Hiszen ezerszer üzent értem.

JÚLIA És a primadonna?

PETŐFI Félreértés csupán. Olvasta a versemet, ami viszont félreérthetetlen.

JÚLIA Beszél már a szüleimmal?

PETŐFI Amint megérkeztem, hozzájuk vezetett az utam.

JÚLIA Anyám hogyan fogadta?

PETŐFI Kedvesen köszöntött, majd miután előadtam beszédemet, hallgatásba burkolózott.

JÚLIA Édesapám?

PETŐFI Éktelen haragra gerjedt, és megtagadta kérésemet. Nem egyezik bele, hogy nőül vegyem magát.

JÚLIA Márpedig nem őt kérte feleségül, hanem engem.
PETŐFI És ha újból feltenném a kérdést, melyet legutóbbi találkozásunkkor visszautasított, most mi lenne a válasza?
JÚLIA Kérdés nélkül nehéz válaszolnom.
PETŐFI Hajlandó lenne egy szegény költő felesége lenni?
JÚLIA Ezerszer, ezerszer, ezerszer igen.
PETŐFI A szülői áldást nélkülözve?
JÚLIA Akár úgy is.
PETŐFI Szökjünk meg, és menjünk egybe Pesten.
JÚLIA Az nem helyénvaló. Nem vagyunk sem rablók, sem bűnözők.
PETŐFI És ha megpróbálják lebeszélni rólam?
JÚLIA Nem engedem, nem engedhetem magam. Ha mint Petőfiné leszek boldogtalan, lesz erőm eltűnni mindent, mit rám mér a sors, de ha elszakítanak magától, vagy ha nem is láthatom, úgy veszve lesz minden számomra.
PETŐFI Boldog vagyok, s magát is azzá teszem.
JÚLIA Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
Harmat leszek, ha te napsugár vagy...
Csak, hogy lényünk egyesüljenek.
PETŐFI Ha, leányka, te vagy a mennyország:
Akkor én csillagá változom.
Ha, leányka, te vagy a pokol: (hogyan)
Egyesüljünk) én elkárhozom.

Hetedik jelenet

Pest, szegényes szoba. Júlia levelet ír.

JÚLIA Kedves Marikám! Amint Pestre érkeztünk, első dolgom volt, hogy beszámoljak neked sorsom alakulásáról. Miután Sándorommal hűséget esküdtünk egymásnak, egyből elhagytam a szülői házat, mely tetteimet apám képtelen megbocsátani. A szertartáson sem jelent meg, őt ismerve, átkot szórt az egész házasságra. Én viszont roppant elégedett

vagyok. Egy kétszobás lakást bérlünk Jókai Mórral és feleségével. Szerényen élünk, de nem szenvedünk hiányt semmiben. Hogy ez a Pest milyen nyüzsgő! Folyton színházba járunk, el sem hinnéd, mennyi jó darabot láttam mostanában. Feltétlen látogass meg bennünket, ha erre jársz!
Ölel, Júlia

Petőfi be.

PETŐFI Már megint az íróasztalnál talállak.

JÚLIA Végre megjöttél! És meghoztad a friss lapokat! Úgy élvezem, hogy nem kell hónapokat várni arra, hogy kezembe vehessem a legújabb példányt.

PETŐFI Lapozz egyből az ötödik oldalra.

JÚLIA Miért, mit találok ott?

PETŐFI Lapozz már!

Olvassa.

JÚLIA „A nő, ha nem ismeri a szerelmet, méltán kérheti a végzettől: mért teremtettél engem? A nő élete csak szeretet által lehet becses; csak a szerelem adhatja meg őneki azon dicső kört, melyben élnie boldogság és öröm legyen.” Sándor... „Ha szerelem nem léteznék a földön, úgy a vadaknál rettentőbbek lennének az emberek érzéketlenségükben; nem hinnének se mennyet, se poklot. De így, mit nem vagyunk képesek fölfogni és érteni, azt mind a szerelemben találjuk meg.” Sándor, mit jelentsen ez?

PETŐFI Ugye örülsz?

JÚLIA De hiszen ez az én írásom! Hogy kerül ez az újságba? Felelj, de rögtön!

PETŐFI Remek, igaz?

JÚLIA Menten elájulok! Minden sor a féltve őrzött naplóból való. Hogyan jutottak hozzá?

PETŐFI Lehet, hogy valaki a figyelmükbe ajánlotta ezeket a prima kis lejegyzéseket, de ez most igazán másodlagos.

JÚLIA Még hogy másodlagos! Tudni akarom az igazságot!
PETŐFI Az igazságot akarod tudni? Hát tudd meg, hogy imádják! A szerkesztők, az olvasók, a kollégák, mind-mind szuperlatívuszokban beszéltek erről az új írói hangról.
JÚLIA Sándor...! Valóban?
PETŐFI Nem tudnak betelni velem, egyenesen követelik a folytatást!
JÚLIA Követelik?
PETŐFI Még hogy követelik, már-már esedeznek érte.
JÚLIA Gondolod, hogy valóban van hozzá tehetségem?
PETŐFI Ha nem lenne, nem buzdítanálak.
JÚLIA Mit tanácsolsz hát?
PETŐFI Heti egy cikkecske megírását az *Életképek*be.
JÚLIA Erre képtelen lennék.
PETŐFI Ugyan, nem olyan nagy ördögösség. Nézd meg ezt a részt (*felüti Júlia naplóját, Júlia sértődve kiveszi a kezéből*), ha ezt a leírást megkuráltjuk, itt meg egy kicsit hozzátoldunk...

Zene, lázas munkába kezdenek mindketten, hol leülnek, hol felállnak, tanácskoznak stb.

JÚLIA Egymás melletti oldalon jelentünk meg a lapban.
PETŐFI Az író házaspár, sokan már így emlegetnek bennünket.
JÚLIA A forradalmi költő és a mesélő mátkája?
PETŐFI A nép szónoka és hű társa.
JÚLIA Olvastad Gyulai kritikáját?
PETŐFI Olvastam.
JÚLIA Azt, amiben arról ír, hogy a nő maradjon a saját hivatásánál?
PETŐFI Azt.
JÚLIA Felhőborító!
PETŐFI Ne is törődj velem.
JÚLIA Lehetetlenség elengedni a fülem mellett. Hallgasd csak: „A nők oly körre szorítkoznak, mely természetükhöz, tehetségükhöz legillőbb, hivatásukkal, kötelességeikkel leginkább megegyeztethető, mert egészen megegyező soha sem lehet. [...] Az eszes és művelt anya bizonyosan

több tapasztalatot tesz gyermekei, s általában a gyermekek körül, mint az apa, és mégis a nevelésről a nő legkevésbé képes valódi jó munkát írni. Ide absztrakció, filozófiai természet és műveltség szükséges, amivel a nő nem bír, s amelyet meg nem szerezhet. [...] Azonban helyzeténél, hajlamainál, kedélyénél fogva igen alkalmas meséket, beszélykéket írni gyermekek, kivált fiatal lányok számára...“Vérlázító!

PETŐFI Hát cáfold meg ezt a gőgös kinyilatkoztatást.

JÚLIA – A nő szerény virág legyen,

Szűk völgy ölén, árnyas helyen.

Hol a szellő csak enyeleg,

S csak átvonul a fergeteg,

Hol nyugalom,

Hol csend vagyton,

Mert boldog csupán ott lehet. –

De mit tegyen, kit végzete

Kopár sziklára helyezze,

Hol perzselő a napsugár,

Hol a vihar pusztítva jár? ...

Mit tehet a szegény levél,

Mit fájáról letép a szél,

S hervadtan is ragad tova,

Ki tudhatná: merre? hova?

Nyolcadik jelenet

Ugyancsak a pesti albérletben.

JÚLIA Drága Mari! Egyre ritkábban tudok tollat ragadni, lekötnek a mindennapi teendők, a háztartás, az írás és az olvasás. Bár írói tehetségem igen kétséges, bizonytalan, talán hasznomra se válik, ám legalább mint nő és leendő anya, hivatásomat teljesítve, tisztaságot, rendet, jólétet teremthetek házam népe körül. Sokszor gondolkodok az írás értelmén. Úgy gondolom, nem szabad azt csupán könnyelműen szórakoztató időtöltésként, vagy ami még rosszabb, jövedelmező mesterségként úzni.

Lelkiismeretes dolog ez, melynél mindig másokra kell gondolnunk, soha magunkra, mert minden gondolatért felelősek vagyunk, amik so-
rainkból fakadhatnak, ezért a munka gyümölcsének sohasem a hasznot
vagy a dicsőséget kell tekintenünk, hanem egyedül a jót, mely belőle
csírázhat. A színházat könyvekre cseréltük Sándorommal. Sokat olvasunk
a szabadság eszméjéről, a francia forradalmak történetéről, és álmodo-
zunk egy új, szabad, egyenlő életről.

Petőfi beront a szobába.

JÚLIA Merre jártál? Mi hírt hozol?

PETŐFI Bécset is elérte a forradalom! Becsapódott a lángja, és felgyúj-
totta azt!

JÚLIA De hiszen ez nagyszerű! És most mit fogunk tenni?

PETŐFI Csatlakozunk! Az esti gyűlésen megfogalmaztuk a követelése-
inket.

JÚLIA Add ide, hadd olvassam.

PETŐFI De ez még nem elég, minden oldalról támadást kell indítani.

JÚLIA Vacsoráztál már?

PETŐFI Ki tud ilyenkor az ételre gondolni?

JÚLIA Miben segítszek?

PETŐFI Valamit tenni kell, lehetőleg holnap, holnapután már lehet, hogy
késő lesz.

JÚLIA Min gondolkodsz?

PETŐFI Úgy vélem, a forradalom legelső lépése és egyszersmind fő kö-
telessége szabaddá tenni a sajtót... Azt fogjuk tenni! A többit istenre
bírom és azokra, akik arra vannak rendelve, hogy a kezdeteket folytassák.
Én csak arra vagyok hivatva, hogy az első lökést megtegyem.

JÚLIA Úgy van!

PETŐFI Holnap ki kell vívnunk a sajtószabadságot!

JÚLIA És ha lelőnek?

PETŐFI Isten neki, ki várhat ennél szebb halált?

Ha férfi vagy, légy férfi,

S ne szád hirdesse ezt,

Minden Demosthenesnél
Szebben beszél a tett.
Építs vagy ronts, mint a vihar,
S hallgass, ha műved kész,
Mint a vihar, ha megtevé
Munkáját, elenyész.

Ha férfi vagy, légy férfi,
Legyen elved, hited,
És ezt kimondd, ha mindjárt
Véreddel fizeted.
Százszorta inkább éltedet
Tagadd meg, mint magad;
Hadd vesszen el az élet, ha
A becsület marad.

Ha férfi vagy, légy férfi,
Függetlenségedet
A nagyvilág kincséért
Árúba ne ereszd.
Vesd meg, kik egy jobb falatért
Eladják magokat.
„Koldusbot és függetlenség!”
Ez légyen jelszavad.

Ha férfi vagy, légy férfi,
Erős, bátor, szilárd.
Akkor, hidd, hogy sem ember
Sem sors könnyen nem árt.
Légy tölgyfa, mit a fergeteg
Ki képes dönteni,
De méltóságos derekát
Meg nem görbítheti.

Kilencedik jelenet

JÚLIA Édes Mari! Lehet, hogy utolsó levelem olvasod. A szabadságért vívott harcnak nagy ára van. Sándoromat egyre többen vádolják néplázitónak titulált versei miatt. A fővárosból vidékre költöztünk, az én jó uram félti egészségem, bár én állapotosságom ellenére hűen követném őt bárhová. Nagy változások elé nézünk, ó én kedves barátom. Ki így, ki úgy, de megvívja a maga csatáit. Csak mióta asszony vagyok, ismerem az élet legédesebb örömeit és legkeserűbb bánatát. Azóta értem tökéletesen, mi az: boldognak lenni, s csak ezóta foghatom fel az élet legszebb, legistenibb oldalát. Én szeretek, s mikor látom, hogy szerelmemmel boldogíthatom férjemet, nem jut eszembe aggódni a jövőn, bizonyosnak hiszem egész életünk boldogságát. Gondolj rám mindörökké szeretettel. Júliád.

PETŐFI Hová merült el szép szemed világa?

JÚLIA Azon gondolkodom, milyen keserves is az asszonyi sors. Míg a férfiak harcba indulnak, mi mást csinálhat egy nő? Varrogat, gyereket nevel, rántást kavar. Valamennyien nemesebb célokkal születünk a világra. PETŐFI Épp eleget tettél már a hazáért és értem. Hajnalig hímzed a zászlókat, buzdító beszédekkel öntesz lelket nőtársaidba, tanácsokkal látod el gyenge férjed.

JÚLIA Újabb leveled érkezett. Ki az, mit ír?

PETŐFI Bem üzent értem. Megint.

JÚLIA Magához hívat?

PETŐFI Mint fiát kérlel, hogy csatlakozzak táborához.

JÚLIA Szüksége van rád.

PETŐFI Ahogy a feleségemnek és a születendő gyermekemnek is.

JÚLIA Csak annyira, mint a seregnek.

PETŐFI Egész világ a harcmezőn,

Csak én nem vagyok ottan,

Ki harci vágyat annyiszor,

Éreztem és daloltam!

PETŐFI Nos, Juliskám, mit szólsz ehhez, menjek?

JÚLIA Amerre a sorsod visz, követlek.

Júlia megint fekete fátyollal az arcán áll a színpadon, mint a darab elején.

PETŐFI Háborúval álmodám az éjjel,
Háborúba hitták a magyart;
Fölvívó jelül, mint hajdanában,
Országszerte járt a véres kard.

S fölriadt a véres kard láttára,
Akinek csak egy csepp vére volt.
A szabadság drága koszorúja,
Nem hitvány pénz volt a harci zsold.

Épen e nap volt menyegzőnk napja,
Az enyém, leányka, s a tiéd;
S én, hogy haljak a honért, elhagytam
Házasságunk első éjjelét.

Úgye, lyányka, a menyegző napján
Menni és meghalni, szörnyü vég?
És mégis, ha rákerülne a sor,
Ugy tennék, mint álmomban tevék.

Tizedik jelenet

JÚLIA Apám azt mondta, hogy én boldogtalan leszek melletted.

PETŐFI És valóban boldogtalan voltál?

JÚLIA Asszonynak még nem adatott olyan boldogság, mint amit én
éreztem, mikor együtt voltunk.

PETŐFI Királynőm voltál, imádtál engem és én imádtalak téged.

JÚLIA Mi voltunk a legboldogabb emberpár a világon.

PETŐFI Ha a végzet közbe nem szól, ma is azok volnánk.

JÚLIA Most is azok vagyunk.

PETŐFI Ne hagyj fel az írással.

JÚLIA Merre keresselek?

PETŐFI Bemmel Berecken találkoztam. Megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő odapillantott, megismert, elkiáltotta magát, és kinyújtotta felém karjait. Én fölugrottam, nyakába borultam, összeöleltük és -csókoltuk egymást.

JÚLIA Mindig fiaként tekintett rád. Hol jársz?

PETŐFI Csíkszeredának és Kézdivásárhelynek gyönyörű vidéke van. Sepsiszentgyörgyé talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék...

JÚLIA Nemsokára el fogom hagyni gyermekünket, hogy sorsod megtudhassam. Életben vagy. Életben kell lenned.

PETŐFI Szopik-e még a fiam? Válasszátok el minél előbb, s tanítsd beszélni, hogy megleljen.

JÚLIA Még csak az sem bizonyos, hogy életben találjak. Ha így van, mi lesz énbőlöm? Ezerszerte inkább osztanám meg veled a sírt, mint gyermekemmel az életet.

PETŐFI Jött a halál, hogy elsöpörjön minket

A föld színéről, jött a döghalál,

Reánk lehelte rothadó lelkéből

Azt sátándühhel a gonosz király.

Tombolt a vész irtóztató erővel

A végítélet végórájaként,

És ím mi élünk még és nem halánk meg,

Csak meghajoltunk, de el nem törénk!

JÚLIA Hogyan tudnék elérni szerelem nélkül? Kiváltképp olyan szerelem nélkül, mint amilyen a te szerelmed volt?

PETŐFI Te vagy az összes magyar írók feleségeinek koronája. George Sand esze és Shakespeare Júliájának szíve egyesült tebenned.

JÚLIA Hát szép az ilyen vég a regényekben? Kinek érző szíve van, ezt kerülni fogja a valóságban, mert érezi, hogy örültté tenné.

De kijutott nekem

Ezen a világon;

Csak már vége lenne,

Egyre azt kívánom.

Mit annak az élet,
Kinek nincs jövője,
Kinek a jelen csak
A mult szemfedője!

Szegény virágok, mik
Holttestet takarnak:
Szegény örömeim,
Koporsóra hullnak!

Mult idő! oh, miért nem
Tudlak elfeledni,
Mért jársz egyre vissza
Engem kísérteni?

Hogyha már tudtalak
Koporsóba tenni,
Mért nem tudlak immár
Végkép eltemetni!...

Azon pillanatban,
Melyben felednék,
Utánad repülve
Hagyna el a lélek;

Veled temetném el
Hozzád forrott éltem,
Sirodon halna el
Végső lélekzéselem!

PETŐFI Légy nyugodt és béketűrő, amennyire lehetsz. Higgy! Remélj!
Szeress!

ÁBRAHÁM MÁTÉ

Népművészeti áthallások

Lúdas Matyi (r.: Hernyák György, Gyermekszínház, Szabadka, 2022)

„Senki se túlságosan nagy arra, hogy kicsinyeknek írjon, sőt igyekeznie kell, hogy elég nagy legyen rá” – vallotta Kodály Zoltán. A művészet nyelvén gyerekekhez szólani mindig nehéz. A gyerekközönség a legkritikusabb. De miért is? Mert ösztönösen értelmez, őszintén reagál. Ha te, kedves olvasó, a szívedre helyezed a kezed, vajon ki tudod-e mondani, hogy felnőttként soha nem mászott a füledbe egy gyerekdal sem? Én biztosan nem. Hiszen a jó gyerekdalok minden felesleges sallangtól mentesek, egyszerűek, a tartalmuk világos és könnyen értelmezhető, ugyanakkor lényegretörőek és intenzív hangulatokkal operálnak. Mi, felnőttek már elszoktunk ettől. Igényeljük a rejtett utalásokat, hogy a szerző lassan térjen rá a lényegre. Egy-egy zeneműben várjuk a visszacsatolást, a váltásokat, a tartalom lassú, de dinamikus kibontakozását. Ennek ellenére a gyerekeknek szánt zene akarva-akaratlanul is hatással van ránk. Talán arra a gyerekekre, melyet már évekkel ezelőtt eltemettünk magunkban.

A *Lúdas Matyi* eredete elég kétes, és sok vitát generált az elmúlt két évszázadban. Tény, hogy Fazekas Mihály jegyezte le,¹ de az ördög a részletekben lakozik. Történelmi bizonyítékunk nincs rá, hogy ez valóban az ő szerzeménye-e, vagy esetleg egy gyűjtés alkalmával lejegyzett népköltemény. Mindenesetre ahhoz nem fér kétség, hogy erősen népies hangulatú. Ez a folklór-áthallás a színdarab zenéjében is erősen megmutatkozik, és ezt a lehető legpozitívabb értelemben írom.

A *Lúdas Matyi* zenéjének szerzője Bakos Árpád, a csantavéri trubadúr, aki népzenei jártasságát már sok gyerekelőadásban és -koncerten bizonyította. Számos hangszeren játszik, és a népi, illetve világi zene berkeiben is otthonosan mozog.

¹ MEK.OSZK.HU

A zeneszerző mesteri vonásokkal egyesítette a populáris gyerekdalok és a népzene elemeit. Sokszor egy-egy kísérőzenének olyan hatása van, mintha egy már valamikor régen hallott népdal motívumai jelennének meg előttünk, de valahogy mégsem jut eszünkbe, melyik népdal is az... Matyi visszatérő dallama végigkíséri a darabot, ám minden fejezetben kicsit másképpen jelentkezik. Ez a zene egy könnyen értelmezhető, tartalmas és expresszív tétel. Pontosan olyan, mint egy gyerekdal a fentebb említett szempontok szerint, hangulatában és ritmusában viszont teljesen azonosul a legényes tánc karakterisztikájával.

A darab zenei világa azonban nem korlátozódik pusztán a magyar népzeneire. Megjelennek olyan, a reneszánsz muzsikából ismeretes hangszerek, mint az ud vagy a hárfa, természetesen a saját zenei közegükben. Különféle páratlan ritmikájú balkáni táncmotívumok kísérik a sűrűbb cselekményeket, és ami külön érdekesség, hogy Döbrögi egyik zenei témája blues stílusban elevenedik meg, mint a gonoszság kísérője. Ez egy meglehetősen merész kísérlet, hiszen a blues zenéről nem a gonoszság az első dolog, ami eszünkbe jut, ennek ellenére azonban a színpadi játékkal elegyítve szerves részévé válik az antagonisztikus hangulat megteremtésének. A lassabb, nyugodtabb jelenetek alkalmával egy nagyon egyszerű, letisztult, meditatív dallam csendült fel citera, brácsa és tuba tolmácsolásában. Ez egy igen szokatlan hangszerösszeállítás, pláne a nyugodtság érzékeltetésére, ennek ellenére teljes mértékben megteremti a kívánt atomszférát. A citera a népies hangulatot hozza, a brácsa egy statikus zenei állapotot, a tuba pedig ebben az esetben egyfajta humoros tunyaságot.

A zeneszerző sokat kísérletezik a darab zenéjében. Bakos Árpádról pedig könnyű elképzelni, hogy azok a törekvések, amelyek egy képzett zenész számára akár kísérletinek is tűnhetnek, számára már kipróbált mozzanatok. A több évtizedes világzenei tapasztalat említésre méltó, hiszen ebbe a műfajba sok minden belefér. Sok stílus és még több hangszer található, és ebből az olvasztótégelyből nagyon érdekes és értékes dolgok kerülnek ki. A színdarab zenéi felvételtől szólnak meg, melynek elkészítéséért és megelevenítéséért kiemelendő ifj. Kucsera Géza és Bardak Stevan munkája.

Az előadás szerves része a zene. A történet hangulatát és a színészek színpadi jelenlétét is nagyban meghatározza, érthető és szerethető módon kíséri végig Lúdas Matyi kalandjait. Felnőttek és gyermekek számára egyaránt nagy élmény, erről a különböző méretű kezek különböző hangszínű tapsolása is tanúskodott a záró akkordok felcsendülése után.

TÓTH TAMARA

Gyermekkor, oktatás, filozófia

„A gondolkodás nagyon különös és néha nagyon nehéz dolog. A különös az, hogy néha meg sem lehet vele feladatokat oldani. Például a paradoxonokat sem tudtuk megválaszolni, csak a hibáját felismerni.”

„A gondolkodás egy olyan dolog, amit életünk 60%-ában végzünk. És ez szinte már állandósult a fejünkben, észre sem vesszük. Ez egy behatárolhatatlan és korlátozhatatlan dolog, amelyet nem szabhat meg senki, hogy én mit gondolok. Úgyhogy a tanárok akárminth csinálhatnak, én akkor is órán a lovakról fogok gondolkodni. Van, amikor matekról gondolkodunk, és azt mondjuk, fárasztó, és amikor a filozófiából nehezebb feladatokat oldunk meg, akkor azt mondjuk, ez pihentető. A gondolatokat össze lehet kapcsolni. A gondolkodás egyfajta művészet, úgy mint a festészet, szobrászat. És inkább csak a filozófia a fő művészet, hiszen minden erre alapul.”

„A gondolkodás egyfajta bizsergető, furcsa érzést vált ki bennem.”

Jean Piaget közismert kognitív tanuláselmélete szerint a gyerekek 11–12 éves koruk előtt nem képesek filozófiai gondolkodásra, mivel állítása szerint ebben a korban még nincsenek birtokában azoknak a metaszintű képességeknek, amelyek lehetővé tennék számukra a „gondolkodásról való gondolkodást”, vagyis azokat a mentális készségeket, amelyeket a filozófiai elmélkedés megkíván. A fenti idézetek 9–11 éves gyerekektől származnak, akik egy gyermekfilozófiai programban (SZEKSZÁRDI 1997: 119) vettek részt Magyarországon. Ezek a foglalkozások a gyermekfilozófia, vagy másnéven PFC/P4C (*Philosophy for Children*) módszertanát

vették alapul. A foglalkozásokon tematizált filozófiai kérdéseket maguk a gyerekek alakították ki, a beszélgetések olyan problémakörök mentén haladtak, mint: van-e igazság a Földön? Miért vannak szegény emberek? Ki vagyok én? Miért tud az ember gondolkodni és beszélni? Gondolatok a gondolkodásról (SZIRTES 1997). Piaget koncepciója, habár sokat tematizált az oktatáskutatás területén, valamint meghatározó erejű a tanulásemélet tárgykörének alakulásában, ma már számtalan kutatás bizonyította, hogy a pszichológus mélyen alábecsülte a gyermekek kognitív képességeit – és egyúttal jogát a filozófiához.

A gyerekkor, az oktatás és a filozófia kapcsolatának genealógiáját követve bonyolult, messzire visszanyúló, szerteágazó vonalakat találunk, amelyek egészen ellentétes gondolati pályákra vezetnek. A gyerekkor és a filozófia összehangolása számtalan dimenzió felől megközelíthető, mint élet- és létforma, tapasztalati minőség, ismeretelméleti nézőpont, pszichobiológiai állapot, kapcsolódási forma, cselekvési helyzet és hajtóerő, növekedési és fejlődési képesség. A gyermekfilozófia gyakran egy leértékelt, alábecsült minőségként jelenik meg a „felnőttfilozófiával” való relációs kapcsolatrendszerben, kompromisszumként, amelyben a gyermeki állapotot valamilyen hiányok, negatív attribútumok vagy rejtett potencialitások jellemzik. E megközelítés mögött néhány egyértelmű karakterisztika húzódik meg: az idő folyamatos, nem-reverzibilis koncepciója, a fejlődés szekvenciális és progresszív felfogása, amelyben az emberi élet szakaszokra, és ezekhez tartozó szükségszerű, kizárólagos sajátosságokra bontott egységként értendő (KENNEDY–KOHAN 2017: 48).

Jelen tanulmányban a gyermekfilozófia programját, kialakulásának történetét mutatom be gyakorlati példákon keresztül, így nem célom a gyermekfilozófiát érintő nézetrendszerek kapcsolati hálóját feltérképezni, de azt érdemes megjegyezni, hogy a gyermekfilozófia mint nevelési program, különösen a kezdeti indulását tekintve, osztotta – még ha csak implicit módon is – az életciklus efféle kronologikus értelmezését. Ez a megközelítés azóta már szélesíthető a fenomenológia és pszichoanalízis sugallta meglátásokkal, amelyek alkalmassá tették a gyermekfilozófiáról szóló diskurzust és nyelvet arra, hogy a gyerekkor, az oktatás és a filozófia metszéspontjairól kevésbé konvencionális szemléletmódban is

gondolkodjunk. Jelen helyen mindez csak kitekintő gondolat marad, a továbbiakban a gyermekfilozófia mint nevelési program kialakulásáról, inventív jelentőségéről és a program nyomán végzett kutatások reveláló eredményeiről igyekszem áttekintő betekintést nyújtani.

Matthew Lipman, a PFC alapítója a gyermekkor és filozófia kapcsolatának vizsgálatával és oktatási programjának megteremtésével megkérdőjelezte a gyermekek képességeire vonatkozó tanuláselméleti, tudományszemléleti hiányosságokat, amelyek áthatották a mainstream oktatást, és teret nyitott a felnőttek-gyermekek párbeszédén alapuló oktatási-nevelési formának, a gyerekfilozófiának. Lipman több tényezőről is ír, amelyek a filozófiai program kidolgozására készítették, gyakran citálják ehhez anekdotikus történeteit is:

„Mikor érezted – kérdeztem magamtól –, hogy [a gyerekeknek] van képességük a filozófiához? Eszembe jutott egy esemény, amit megemlíthetek. A kétéves fiam fürdés után azt kérdezte tőlem: »apa, ideadnád a pizsamámat?« Mondtam neki, hogy »persze«, és ahogy ezt tettem, nem vettem észre, hogy a ruhát kifordítva nyújtottam felé. Elvette tőlem, majd csillogó szemekkel és ravasz vigyorral azt mondta: »haha, zsipama!«. Számomra talán ez volt a fordulópont. Évek óta érdekelt a gyermekek művészete, és úgy gondoltam, hogy itt van a gyermekkori erőnek és kreatitásnak a dimenziója, amelyet teljesen figyelmen kívül hagynak azok az emberek, akik azt hiszik, hogy a gyermekkort intellektuális gyengeség jellemzi” (LIPMAN 1991: 17–18).

A „hivatalosabb” alakulástörténet szerint Lipman gyermekfilozófiai programja tulajdonképp egy kudarcélményből született: több helyen eredezteti a módszerhez vezető ötletét az 1968-as diáklázadásokat pályakezdő filozófianárként átélt élményeihez. Az események során azt tapasztalta, hogy a diákok nehézkesen tudták megfogalmazni érdekeiket és elveiket, emiatt követeléseiket sem sikerült eredményesen képviselniük a nyilvános politikai színtéren. Ezután dolgozta ki gyermekfilozófiai pedagógiai programját, amely jelentős oktatási és filozófiai mozgalommá vált az 1970-es évektől kezdődően.

Lipman számára a filozófia számtalan potenciállal bír az oktatás területén, elméleti munkáinak központi témája, hogy a gyermekeknek mit nyújthat ez a diszciplína: a filozófiai beszélgetések, történetek nem csak a komplex gondolkodás fejlesztéséhez járulnak hozzá, de az autonómia, az ítélőképesség kialakulását segítik (LIPMAN 2000: 62), miközben fogódzót adnak az olyan absztrakt fogalmakról és folyamatokról való gondolkodáshoz és megértéshez, mint az igazságosság, szabadság, egyenlőtlenség. Lipman módszere az osztályteremben a kérdező közösség (LIPMAN 1981: 4–7) kialakítása, amelyben a gyerekek a dialogikus módszer, a vitázás, a kérdezés és vizsgálódás folyamatán keresztül olyan készségeiket gyakorolják, mint az együttműködés, nézetkülönbségek elfogadása, felelősség, racionális gondolkodás és érvelés (LIPMAN 2000: 63). A gyermekek és a filozófia találkozása Lipman gondolatmenete szerint számos pozitív társadalmi (és politikai) következményekkel is járhat, hiszen mérsékelheti „a felnőttek között uralkodó tudatlanságot, felelőtleniséget és középszerűséget” (LIPMAN 1988: 144). Ahogy írja, „a gyermekek emberként való kezelése alacsony ár rövid távon, hosszú távon azonban jelentős társadalmi eredményekkel jár” (LIPMAN 1988: 144). Lipman pragmatikus érvei és állításai szerint, a filozófiát szerves részévé kell tennünk az oktatásnak, hiszen az nemcsak a gyermekeknek, de magának a filozófiának és a szélesebb szociális közösségnek is az előnyére válik.

Mindez talán utópisztikusnak tűnhet – a racionális, döntéseiben és ítéletalkotásában tudatos, demokratikus polgárság kinevelése a gyermekfilozófián keresztül –, hiszen Lipman érvelése a jövőbeni társadalmi következményekre apellál, amely akkor állja meg a helyét, ha többé-kevésbé megbízható prognózissal tudunk szolgálni arra vonatkozóan, hogy az adott osztályokban alkalmazott módszer milyen hatással lesz a diákok jövőbeni viselkedésére. Mindazonáltal ennek a problémakörnek bizonyos részei kutatható (és kutatandó) empirikus kérdések, amelyre már az oktatáskutatók is felfigyeltek, és jelentős munkát végeztek a gyermekfilozófiai programot alkalmazó osztályok, csoportok utókövetésében, ahol leginkább a diákok készségfejlődését vizsgálták. A nemzetközi felmérések eredményei szerint a kérdező közösség és a gyermekfilozófia mód-

szertana szerint tanuló gyerekeknek a matematikai eredményei 33%-kal, az anyanyelvi és irodalmi eredményeik pedig 66%-kal jobbak, mint a kontrollcsoportoké (N. SZ. 1998: 115). Mindez persze a teljes folyamatnak egy kis részéről mond el valamit, és azoknak a sarkos kijelentéseknek és következtetéseknek alátámasztásához, amelyek felé Lipman tereli érveit, még sok a kutatókérdés és feladat, több empirikus adattal kell rendelkezünk, hogy ezekre megalapozottabb válaszokat adjunk. Mindazonáltal nem szükséges ilyen távoli következményekre hivatkoznunk ahhoz, hogy a gyermekfilozófia módszertanát és jogosultságát igazoljuk. A későbbiekben egy példa bemutatásán keresztül azt illusztrálom, hogy a gyermekfilozófiai módszertan alkalmazása, a filozófiai történetek, gondolat kísérletek, logikai fejtörők, hogyan segíthetnek kapaszkodót adni a gyermekeknek az absztrakt fogalmaink megértéséhez, valamint az elvont társadalmi, erkölcsi elveink és bírálataink tartalmának értelmezéséhez, kibontásához.

Gyermekfilozófiai történetek

A *Jó Pajtás* gyerekeknek szóló hetilap már két éve ad teret egy gyermekfilozófiai kísérletnek, az *Eztfilózdki!* rovatomnak. A vállalkozás célja, hogy olyan meséket, rövid történeteket, gondolkodásra készítő gondolat kísérleteket tárjon a gyerekek (és pedagógusok) elé, amelyek vitára ösztönöznek, vagyis alapanyagai lehetnek filozófiai beszélgetéseknek. A kitalált történetek többsége mindennapi helyzeteken alapszik, amelyekben a szereplő, vagy a megszólított olvasó egy jól körülhatárolható szituációba, döntési helyzetbe kerül, vagy szembesül valamilyen kiélezett problémával, dilemmával: hazudni szükségszerűen rossz? Mindig felelősséget kell vállalnom a tetteimért? Minden kulturális érték egyformán jó? Miért vannak háborúk? Ki mondja meg, hogy mi az igazságos? Milyen lenne egy ideális iskola?

A gyermekfilozófiai történetek a társadalmi, természeti folyamatok, és az ember helyzetének (rendeltetésének, környezetének stb.) vizsgálatát, értelmezését segíthetik, amelyben a vizsgálódás értelmezhetőségének problematikussága és a magyarázatok többféleségének felmutatása

a folyamat szerves része, feladata. Efelől nézve azonban az *Eztfilózdk!* rovat vállalkozása (természetét, lehetőségeit tekintve) *féloldalas*, hiszen csak az alapanyagot nyújthatja a gyerekeknek, szülőknek, pedagógusoknak a további beszélgetésekhez, kérdések megfogalmazásához, amelyek a tényleges filozófiai gondolkodást, és a gyermekfilozófiai módszer működtetését jelentik. A szövegek célja nem az, hogy kizárólagos válaszokat adjon a tematizált helyzetekre, problémákra, inkább az, hogy segítsen továbbgondolni és megérteni, milyen erkölcsi, racionális lehetőségek, megfontolások állnak előttünk, és hogy ezeket hogyan kezeljük, értékeljük kritikusan.

A történetek tehát kiindulópontot nyújtanak a bennük szereplő filozófiai problémák párbeszédese felismerésére, kifejtésére, amelyben az olvasóközönségre van hárítva az a *felelősség*, hogy a történeteket gondolják végig elfogulatlanul, töprengjenek el azokon az értékeken, elveken és gyakorlaton, amelyek az életük kereteit adják.

Felelősség és a morális szerencse jelensége

A felelősség kérdésköre különösen izgalmas témakör gyermekfilozófiai nézőpontból, hiszen a gyerekkort a filozófiai elméletek (és persze egyéb területek, például a jogi gyakorlatok) kivonják a felelősségtulajdonítás alól. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ki kellene őket zárunk a felelősségdiskurzusból is, vagyis a felelősséget érintő erkölcsi beszélgetésekből, sőt, a szülők, gondviselők, tanárok fontos feladata és mindennapi gyakorlata, hogy morális kérdésekről beszélgessenek a gyerekekkel, és felelősségvállalásra neveljék, buzdítsák őket. A gyermekfilozófiai szöveggyűjtemények, kézikönyvek szinte mindegyike nagy hangsúlyt fektet a felelősség témakörére.

Amikor felelősségről beszélünk (filozófiai és köznapi értelemben is), akkor arra gondolunk, hogy felelősek és számonkérhetőek vagyunk azért, amit tettünk: például egy sértő vagy igazságtalan cselekedetünkért. A filozófiai felelősségelméletek általánosságban arra keresik a választ, hogy mi ez a speciális viszony, amely „az embereket (és csakis az embereket a Földön élő állatok közül) összeköti bizonyos cselekedeteikkel

(de nem az összessel) – ami miatt ezen cselekedetek alapján helyénvaló őket erkölcsileg felelősségre vonni” (RÉZ 2011: 27). Ebből következőleg az elméletek számot vetnek a kontrollnak és a befolyásnak valamilyen fogalmával, és bevezetik az elemzésükbe: ha valaki nem tudja megfelelőképp kontrollálni a cselekedetét (például mert mentálisan sérült, vagy manipuláció alatt áll), akkor őt nem vonhatjuk felelősségre az elkövetett morális normasértésért, hiszen nem rendelkezett az erkölcsi értelemben vett felelős cselekvéshez szükséges képességgel, tudással, lehetőséggel. A nyolcvanas–kilencvenes években egy meghatározó filozófiai vita bontakozott ki a felelősségelméletek kapcsán, a morális szerencse jelenőségéről, ami később kiterjedt a jogfilozófia és a politikai filozófia egyes területeire is. A vita Bernard Williams és Thomas Nagel között zajlott arról, hogy miként számoljunk el a szerencsével, ha a morális ítéleteinkről és megítélésünkről van szó. Hiszen mindannyian tapasztaljuk, hogy a szerencse mélyen meghatározza az életünket: egyesek jómódú családba születnek, míg mások könyörtelen körülmények közé, néhányan kicsattanó egészségben, míg mások betegségekkel küszködve élnek az életüket. A hétköznapi gondolkodásunk azt sugallja, hogy még ha a világ ilyen kegyetlenül igazságtalan is, van az életünknek egy területe, ami nem a szerencse forgandóságától függ: a morális értékünk. Azért a tetteinkért vagyunk hibáztathatók és számonkérhetőek, amik felett befolyásunk van, a morális megítélésünk attól függ, hogy ezekben a helyzetekben *jól* vagy *rosszul* cselekedtünk-e. Mélyen hisszük, hogy a morális értékünk nem függhet rajtunk kívül álló okoktól. A két filozófus ezt a meggyőződésünket kérdőjelezi meg, Williams és Nagel ezt a hétköznapi felfogásunkat szembesíti olyan helyzetekkel, amelyekben nagyon is úgy tűnik, hogy morális sikerességünk nagyban függ a szerencsétől. Habár rendkívül izgalmas a morális szerencséről szóló filozófiai vita, jelen szövegben nem célom részleteiben ezzel foglalkozni. Sokkal inkább azt szeretném megmutatni, hogyan beszélgethetünk gyermekekkel a felelősség témaköréről árnyaltan, a felelősségre vonás körülményeiről és a morális szerencséről.

Tématerv: Mindig felelősek vagyunk a tetteinkért?

Ajánlott korosztály: 8. osztály

Témakör: Mindig felelősek vagyunk a tetteinkért?

Témaindító kérdések:

1. Néha, amikor a macskánkról mesélünk másoknak, azt mondjuk: „Történt egy kis szerencsétlen baleset a háló szőnyegén.” Vajon mit értünk ezen?
2. Az állatokat felelősségre vonjuk a tetteikért? Szerinted az állatok követnek el véletlenül dolgokat?
3. Az emberek tesznek bármit is véletlenül?
4. Az emberek mindent szándékosan tesznek?
5. A szerencse hogyan befolyásolja az életünket?
6. A szerencse hogyan befolyásolja a tetteinket?

Kulcsfogalom: felelősség

1. Mi a felelősség? Hogyan definiálnád?
2. Te miért vagy felelős?
3. Hogyan vállalsz felelősséget a tetteidért?
4. Mindig felelősséget kell vállalnunk a tetteinkért?
5. Hogyan vonunk felelősségre valakit?
6. Előfordul, hogy valaki azzal véd meg egy másik embert: „De ezért ő nem lehet felelős! Nem rajta múlt!” Mire gondolhat vajon?
7. Vontak már felelősségre olyan helyzetben, amikor nem volt lehetőség máshogy cselekedni?
8. Elképzelhető-e, hogy valaki sosem felelős a tetteiért?
9. Elképzelhető-e, hogy valaki néha nem felelős a tetteiért?

Történet:

A történet alkalmas a felelősség kérdéskörének osztálytermi bevezetéséhez és megvitatásához, amelyben körbejárhatjuk a felelősség, a szerencse, a körülmények és a tettek hatásának, következményeinek témáit. A szöveget felolvashatjuk és megvitathatjuk a diákokkal két részletben is.

„1.

Nyilvánvalónak tűnik, hogy a tetteinkért akkor vagyunk felelősségre vonhatók, amennyiben hatással vagyunk rájuk. Ami rajtunk kívül áll, azért nem hibáztathatnak minket.

Mondjuk, utazol egy tömött buszon, majd a sofőr egy piros lámpa miatt hirtelen befékez. Többen tehetetlenül elesnek, te éppen egy nénire zuhansz, aki beüti a fejét az ablakba. Elég erős ütés érte, felduzzad és vérzik a homloka. Sajnálod, és nagyon rosszul érzed magad a történetek miatt, de teljesen jogosan gondolod, hogy »nem tehetsz róla«. Hiszen csak ott álltál, nem gonoszságból, előre megfontoltan rontottál a nénire, csak a szerencsétlen körülmények miatt okoztál sérülést. Mindez a balszerencse műve, nem erkölcsi vétek.

Ha az erkölcsi megítélésünket a körülmények, a szerencse forgandósága befolyásolná, az azt jelentené, hogy nem kizárólag rajtunk áll, hogy jó emberek leszünk-e, vagy rosszak.

2.

Csakhogy néhány esetben a fenti gondolatmenet mégis csődöt mond.

Vegyük Thomas és Bernard történetét, akik két szomszédos lakóépületben élnek. Egyik reggel Bernard egyetemi órájára készülődik, sietve issza meg kávéját, majd biciklire ül, rég el kellett volna indulnia. Thomas a másik lakásban zabkását melegített a reggelijéhez, de ő is késésben volt már a munkából, futva indult a buszra. Mindketten elfelejtették elzárni a gáztűzhelyet indulás előtt. Bernardnak szerencséje volt, a láng kialudt, nem történt semmi baj. Thomas lakásában azonban az átforrósodott gáztűzhely robbanást okozott, még 6 lakás leégett az épületben, hatalmas kárt és égési sérüléseket okozva több embernek.

Mindketten figyelmetlenek voltak, ugyanakkor egyikőjük sem akart kárt, bántalmat okozni senkinek. Thomast mégis börtönbüntetésre ítélik

gondatlanságáért, pedig nem tett rosszabbat Bernardnál, csak szerencsétlenebb volt.

Te mit gondolsz? Nem igazságtalanság ez?”

Kérdések a történet megvitatásához:

1. rész

1. Szerinted helyes a szöveg következtetése, nem vagy felelős a néni sérüléséért?

2. Milyen érzések merülhetnek fel benned egy ilyen helyzetben?

3. Érezhetjük magunkat rosszul, ha tudjuk, hogy nem vagyunk felelősek a dolgokért, amik rosszul sülték el?

4. Szerinted van felelőse a történetben a néni sérülésének?

5. Mit teszünk azokban az esetekben, ha valakinek bántódása esik, de senki nem vonható felelősségre?

2. rész

1. Szerinted igazságos, hogy Thomast elítélték, Bernardot pedig nem?

2. Szerinted a következmények mondják meg, hogy Thomas és Bernard cselekedetét hogyan ítéljük meg?

3. Hibásan gondoljuk azt, hogy csak azért tartozunk felelősséggel, ami a hatalmunkban áll?

4. Mit gondolsz Thomas és Bernard szándékáról? Szerepet játszott a szándékuk a történetben? És a megítélésükben?

IRODALOM

KENNEDY, David–KOHAN, Walter Omar 2017. Childhood, Education and Philosophy. In *The Routledge International Handbook of Philosophy for Children*, szerk. Maughn ROLLINS GREGORY, Johanna HAYNES, Karin MURRIS. NY, Routledge

LIPMAN, Matthew 1981. Developing Philosophies of Childhood, Thinking. *The Journal of Philosophy for Children*

LIPMAN, Matthew 1991. *Dinner Remarks, Conference Report, Victorian Philosophy for Children Association*

LIPMAN, Matthew 1998. *Philosophy Goes to School*. Philadelphia, Temple University Press

LIPMAN, Matthew 2000. Filozófia gyermekeknek: A kritikai gondolkodás (ford. Falus Katalin). In *Gyermekfilozófia Szöveggyűjtemény II.*, szerk. FALUS Katalin. Budapest, Korona Nova Kiadó

N. SZ. Julina 1998. Hogyan tanítsunk ésszerűsége és demokráciára: a „Gyermekfilozófia” stratégiája. In *Gyermekfilozófia Szöveggyűjtemény II.*, szerk. FALUS Katalin. Budapest, Korona Nova Kiadó

RÉZ Anna 2011. Makacs érzelmek és morális felelősség. *Magyar Filozófiai Szemle*, 55/1.

SZEKSZÁRDI Júlia 1997. „A gondolkodás egyfajta bizsergető, furcsa érzést vált ki bennem”. *Új Pedagógiai Szemle*, 1997/47.

SZIRTES László 1997. Válogatás gyermekek írásaiból. In *Gyermekfilozófia Szöveggyűjtemény II.*, szerk. FALUS Katalin. Budapest, Korona Nova Kiadó

JEGYZETEK

¹ Janet Wilde ASTINGTON: *The Child's Discovery of the Mind*. Cambridge, Harvard University Press, 1994.; *The Scientist in the Crib: What Early Learning Tells us About the Mind*. Szerk. Alison GOPNIK, Patricia K. KUHL, Andrew M. MELTZOFF, New York, Perennial Books, 1999.; Alison GOPNIK, *The Philosophical Baby: What Children's Minds Tell us About Truth, Love, and the Meaning of Life*, New York, Picador 2009.

² Például: Matthew LIPMAN: *Liza: Beszélgetések az erkölcsről*. Bp., Országos Közoktatási Intézet, 2005.; LÁNYI András, JAKAB György: *Erkölcsei esettanulmányok*. Független Pedagógiai Intézet, Szeged, 2009.

³ A szöveg megjelent a *Jó Pajtás* 74. évf. 7. számában.

BENEDEK MIKLÓS

Egy indiánregény két arca

***Az utolsó mohikán* történetének két magyar kiadásáról**

Talán nem túlzás az az állítás, hogy Magyarországon, illetve magyar nyelvterületen generációk nőttek fel James Fenimore Cooper indiánregényeit olvasva. A szerző legismertebb regényei az úgynevezett Bőrharisnya-történetek, amelynek darabjai összegyűjtve *Nagy indiánkönyv* címen jelentek meg, és amelyek főszereplője az indiánok közt nevelkedett fehér bőrű felderítő, Natty Bumpo. A sorozat darabjait a magyar olvasók a legelső fordítások megjelenése óta (a 19. század közepe) csupán átdolgozásokban olvashatták. 2019 óta azonban a Park Könyvkiadónak, illetve a fordítónak, Gy. Horváth Lászlónak köszönhetően *Az utolsó mohikán* című regény teljes szövegét új fordításban olvashatjuk.

Az utolsó mohikán a Bőrharisnya-történetek legismertebb darabja, amiből egy sikeres film is készült. A történetet a magyar olvasók a Móra Könyvkiadó kiadásában Réz Ádám fordításában és átdolgozásában ismerhették meg. Az átdolgozásnak köszönhetően a regény, amelynek szerzőjét az amerikai próza első jelentős képviselőjének, klasszikusának tartják, ifjúsági regénnyé, és a fiatal (tizenéves) olvasók kedvencévé vált egy olyan korszakban, amikor az indiánregények nagy népszerűségnek örvendtek. Jelen írásunk *Az utolsó mohikán* Park Könyvkiadó által megjelentetett teljes kiadás szövegét hasonlítja össze a Móra Könyvkiadó által 1976-ban kiadott (negyedik kiadás) *Nagy indiánkönyv*ben olvasható szövegváltozattal.

A sztori

A történet 1757-ben játszódik a gyarmati háborúk alatt. A kanadaiakkal szövetséges irokézek (huronok) elrabolják egy angol tiszt lányait. Natty Bumpo, akit ezúttal Sólóyszemnek szólítanak indián társaival, Chingach-

gookkal (Csingacsgukkal) és annak fiával, Uncassal (Unkasszal), valamint az angol tiszttel és az egyik lány kőrőjével a nyomukba ered. Az üldözés során több kalandban lesz részük, több kisebb csetepatéban vesznek részt, és végül megtalálják a lányokat. A happy end azonban elmarad, a történet az utolsó mohikán és a tiszt egyik lányának halálával ér véget.

Első ránézésre

A két szöveg összehasonlítását a szerkezeti eltérésekkel kezdhetjük. A teljes változat szövege hosszabb, és 33 cím nélkül álló fejezetre oszlik, míg az átdolgozás 15 címmel ellátott fejezetre. Az előbbinél viszont minden fejezet egy mottóval kezdődik, amely mottók többek között Shakespeare műveiből származnak, és direkt módon (talán mondhatjuk, fantáziátlanul) utalnak a fejezet tartalmára.

Ami már az első felületes olvasásnál feltűnik, hogy a két mohikán neve az ifjúságnak szánt változatban fonetikus átírással szerepel, illetve az is szembetűnik, hogy a párbeszédetek esetében nagyobb tér jut a közvetlenebb tegeződésnek. A teljes változatban az időnként felbukkanó francia mondatok, párbeszédetek az eredeti nyelven szerepelnek, amelyeknek fordítása a lábjegyzetben olvasható, addig az átdolgozásban (a nevek kivételével) mindezeket magyarul olvashatjuk, és a fordító legfeljebb csak a szövegben utal arra, hogy ezúttal franciául folyt a beszélgetés.

A teljes változat alcímmel jelent meg: *Elbeszélés 1757-ből*. Az ifjúság számára készült feldolgozásból viszont ez teljesen hiányzik, azonban a regény első mondatában (amely eltér a teljes változatétól), igyekszik időben behatárolni a történeteket: „Mintegy kétszáz évvel ezelőtt” (COOPER 1976: 171). Ez a meghatározás azonban kevésbé pontos, ráadásul az olvasó időben elfoglalt helyének függvényében változó időpontra utal.

Szoros olvasás

A két szövegváltozatot párhuzamosan olvasva olyan általános megállapításokat tehetünk, mint hogy az ifjúsági változat készítője egyszerűsít,

egyértelműsít, magyaráz, de mindenekelőtt rövidít. Ez utóbbi különösen a tájleíró részeknél szembeűnő.

EGYSZERŰSÍT:

Cooper, és ezáltal legújabb magyar fordítója is, gyakran él a körülírás módszerével, ami olykor valóban megnehezíti az értelmezést. Réz Ádám átdolgozásában azonban, hiszen mégiscsak ifjúsági regényt szeretett volna varázsolni a műből, ezek leegyszerűsödnek.

A mohikánok éles szeme azonnal észrevette, amint lába sötét vonala óvatlanul kirajzolódott a ritkás lombban, néhány hüvelyknyire a fa törzsétől. (COOPER 2019: 93)

A két mohikán éles szeme azonban észrevette az irokéz megmozduló lábát. (COOPER 1976: 217)

A folyó úgy lekoptatta a puha sziklát, hogy első lejtője nem volt olyan merdek és függélyes, mint amilyenek általában a zuhatagok. (COOPER 2019: 86)

A sziget csücskén a víz úgy koptatta le a sziklát, hogy itt elég könnyű volt felkapaszkodni rá. (COOPER 1976: 212)

– Talán háború volt, amikor a fáradt indián a cukorfának dőlve ette kukoricáját? Ki rakta tele a bozótot ólálkodó ellenségeivel? Ki húzta elő a kését, kinek a nyelve hazudott békét, miközben a szívét vér festette be? Mondta Magua, hogy a csatabárd ki van ásva, és hogy kinek a keze ásta ki? (COOPER 2019: 111)

– Igen, ha mi indítunk háborút, nem törődünk a sebekkel! De vajon mi ástuk-e ki a csatabárdot? Nem szedtek-e rá bennünket a fehérek, akik színből békét kötöttek velünk, de szívük mélyén véres harcokról álmodoztak? (COOPER 1976: 226)

EGYÉRTELMŰSÍT:

Cooper elsősorban az amerikai olvasóknak írta művét, olyanoknak, akik jártasak az észak-amerikai kontinens történelmében, földrajzában.

Az európai olvasóknak azonban egy-egy helyszín, esemény, személy megemlítése nem jelent semmit, különösen nem a fiatal olvasóknak. Így egyértelműsíteni kell, hogy adott földrajzi név, történelmi jelenség valójában mit takar.

... *visszakergetné az arcátlan franciát a Champlainen az odújába.* (COOPER 2019: 45) (A Champlain-tó az Egyesült Államok hatodik legnagyobb tava, aminek északi csücske már Kanadához tartozik.)

... *ahelyett, hogy a franciák elé vonulna, és visszakergetné őket Kanadába.* (COOPER 1976: 189)

– *Felkészülni, vitéz hatvanasaim!* (COOPER 2019: 177) (Az Amerikában tanuló angol királyi hatvanadik gyalogezred, amelynek tisztje a regény egyik főszereplője. Ez utóbbi tény a tiszt bemutatkozásánál mindkét szövegváltozatban megjelenik, azonban az ifjúságnak szánt átdolgozásban a továbbiakban nem szerepel.)

– *Puskát vállalhoz, angol fiúk!* (COOPER 1976: 261)

MAGYARÁZ:

Korábban említettük, hogy a szerző igen gyakran körülír bizonyos dolgokat, amik bizony néha csak akkor válnak érthetővé a fiatal olvasó előtt, ha azt valamilyen úton-módon megmagyarázzuk számukra. Első példánk esetében Cooper is magyarázatra kényszerült, és ezen magyarázat azután beépült az ifjúsági változat szövegébe.

Felszerelésének részét képezte még a puszkagolyókat tartó bőrzacskó és lőporos szaru, bár hosszú csövű puskája, amely a leleményesebb fehér emberek szerint a legveszedelmesebb tűzfegyver, egy közeli facsemetének volt támasztva. A vadász vagy felderítő... (COOPER 2019: 36) (Jelen szövegrészhez Cooper az első európai kiadásban egy megjegyzést fűzött: *A katonai puska rövid, de a vadászoké mindig hosszú csövű.*)

Felszerelését egy lőporos szaru és egy puszkagolyóknak való bőrzacskó egészítette ki; maga a fegyver valamivel távolabb volt, egy fának támasztva. Ez a puska azonnal elárulta, hogy tulajdonosa vadász, és nem katona: a va-

dászkok ugyanis hosszú puskát használnak, míg a hadsereg tagjai rövidet. (COOPER 1976: 184)

Ott azután minden konyhaművészeti rafinéria nélkül hozzálátott társaival a tápláló eledel felfalásához. (COOPER 2019: 122)

Most társaival együtt nekilátott, s mellőzve a konyhaművészet minden vívmányát, amúgy nyersen rágcsálni kezdték a húst. (COOPER 1976: 234)

... mások két facsemetét hajtottak a földre, hogy azok visszacsapó sudarához kössék Heyward két karját. (COOPER 2019: 132)

Ketten megragadták egy-egy fiatal facsemete ágait, s a rugalmas törzseket ív alakban egészen a földre hajlították. Az volt a tervük, hogy ehhez a két fához kötik majd hozzá Heywardot; a fiatalemberre iszonyatos kínok várnak, amikor a két rugalmas fatörzs visszapattanva kiegyenesedik. (COOPER 1976: 239) (Láthatjuk, hogy a magyarázat miatt jelen szövegrész hosszabb, mint a teljes kiadásban, vagyis az alább említendő rövidítések ellentétére is van példa.)

RÖVIDÍT:

A rövidítés ábrázolására álljon itt egy hosszabb idézet, amelyből amellett, hogy megfigyelhetjük, Réz Ádám hogyan rövidítette le a terjengős szövegrészt, az is kitűnik, hogy Cooper ízig-vérig romantikus szerző, aki örömet leli a jelzős szerkezetek használatában, ugyanakkor élvezettel zsonglörködik a horrorisztikus elemek ábrázolásával.

Ijesztő változáson ment át az évszak is. A nap áthatolhatatlan páratömeg mögé rejtette melegét, és a vad augusztusi hőségben megfeketedett emberi testek számai torz formákba merevedtek a novembert előrevetítő hideg szélrohamokban. A fodrozódó, makulátlan köd, amely korábban észak felé vitorlázott a hegyek fölött, most végeérhetetlen, sötét lepelként tért vissza a viharral. A Horikán sok mindent tükröző felszíne tovatűnt; haragos zöld hullámok korbácsolták a partot, mintha felháborodásukban vissza akarnák okádni a bemocskolt part szennyét, s még ha nem hanykolódott is a tiszta forrás, akkor is csak a sötét ég boruját tudta visszaverni. A párás, idilli légkör,

mely rendszerint e látványt ékesítette, elfedve nyersességét, oda lett; északi lég zúdult végig a vízi pusztaság felett, oly nyersen és egyöntetűen, hogy nem maradt semmi, amit szem odaképzeltetne, játszi kedv felidézhetne.

A brutális elem letarolta a síkság zöldjét, mintha csak villám futott volna át rajta. Itt-ott azonban sötétzöld fűcsomók sarjadtak a kietlen síkon: első gyümölcsei a földnek, amelyet embervér öntözött. Az egész táj, amely a kedvező fényben, balzsamos melegben oly megkapó volt, most az élet allegóriájának tetszett, amelyben a tárgyak legnyersebb, igaz színezetüket ötlík, és semmit sem enyhít az árnyék.

A magányos, szikkadt fűszálak egyenként álltak fel a szélrohamok után, a magas, sziklás hegyek természetlenül meredeztek, s a szem akkor sem talált megkönnyebbülést, ha az ég határtalan pusztáján próbált áthatolni, mert elzárta előle a rongyosan kavargó, sötét páratömeg.

A szél hol erről, hol arról fúj; néha a földön zúgott végig, mintha a halottak hideg fülébe akarná súgni nyöszörgését, máskor élesen, gyászos hangon füttyülve berohant az erdőbe, és megtépázta az ágakat, lombokat. E természetellenes zivatar közepette néhány éhes holló küszködött a viharral, de amint elsimult alattuk az erdő zöld tengere, boldogan buktak alá visszata-szító lakomájukhoz. (COOPER 2019: 220–221)

De megváltozott az időjárás is. A nap sűrű párafelhők mögé bújt, s az a sok száz ember, aki nemrég az augusztusi hőségben izzadt, most novemberi hűvösséget érzett volna, ha még él, s nem fekszik holtan az erdő szélén. A hegyek gomolygó fehér párája most sötét viharfelhők formájában tért vissza. A Horikán-tó már nem hasonlított tükörhöz: tőzöld hullámai dühösen csapkodták a partokat, mintha tiltakoznának az ellen, hogy az emberek bemocskolták őket. A szél váltakozva fúj, minden irányból: néha egészen alacsonyan süvített, mintha gyászéneket akarna suttozni a halottak fülébe, máskor nagyokat füttyentett, felszállt a magas fák közül, és megtépte lombjukat. A szél hátán hollók úsztak, de amikor elérték az erdő szélét, nyomban leszálltak lakmározni a halottak testéből. (COOPER 1976: 285)

És az erőszak?

Az utolsó mohikán új, teljes kiadását a megjelenése alkalmával több helyen is úgy hirdették be, mint olyan fordítást, amely megmutatja a történet véres oldalát is, ami az ifjúságnak szánt átdolgozásból hiányzik. Ez felkeltette jelen sorok szerzőjének figyelmét is, így az erőszak ábrázolása talán megérdemli, hogy külön fejezetet szenteljünk neki.

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy a regény legdurvább jelenete, amikor a huron indián egy sziklához csapva öl meg egy csecsemőt, mindkét szövegváltozatban szerepel, vagyis ettől Réz Ádám sem kíméli meg olvasóit. Ezesetben, illetve máshol is azt látjuk, hogy egy-egy erőszakos jelenet az ifjúsági változatban rövidebben, kevésbé részletesen szerepel, vagy az erőszakos cselekedet más formában történik meg.

...hirtelen kés villant előtte egy sötét marokban, az indián szorítása elernyed, amint vér lövellt fel csuklója átvágott inaiból, Uncas keze hátrarántotta Heywardot, s ő megbabonázva nézte ellensége tüzes, csalódott ábrázatát: az irokéz lezuhant a szikláról, és eltűnt a feneketlen üregben. (COOPER 2019: 89)

...éppen idejében ért oda a birkozókhoz, hogy késének egyetlen döfésével a másvilágra küldje az irokézt. Míg Duncan feltápáskodott, Unkasz lehengerítette az ellenség holttestét a folyóba. (COOPER 1976: 215)

Kétezernél is több tájtétköz vadember zúdult elő a fák közül, s száguldott át a síkon. Aratott a halál, a legfélelmetesebb, legvisszataszítóbb formájában. Az ellenállás csak feltüzeltte a gyilkosokat, akik még akkor is csépeltek tomahawkjaikkal áldozataikat, amikor azok már mozdulni sem tudtak. Patakokban áradt a vér, s a bennszülöttek annyira belelovalták magukat az őrijöngésbe, hogy sokan térdre estek, és diadalmasan, pokolian szüröcsölték a földről a bíborpiros folyadékot. (COOPER 2019: 214–215)

Nem akarjuk részletezni, hogy milyen szörnyűségek következtek ezután. Tombolt a halál, méghozzá a legborzasztóbb és legkegyetlenebb formájában. Ha valaki ellenállt, csak még jobban felingerelte a gyilkosokat. Az irokézek sokszor észre sem vették, hogy áldozatuk már meghalt, és további csapásokat mértek rá a tomahawkjukkal. (COOPER 1976: 282)

A teljes kiadáshoz képest az ifjúsági változathoz két olyan erőszakos jelenet hiányzik, amely a „jók” kegyetlenkedéseit ábrázolja.

... egymás után odalépett a halottakhoz, és beledöfte hosszú kését a mellükbe, olyan szenvtelenül, mintha csak állati tetemek volnának. Ám az idősebbik mohikán megelőzte: sorra lerántotta a skalpokat a semmi ellenállást nem tanúsító elesettek fejéről. (COOPER 2019: 140)

Körbejárta a csatateret, és megvizsgálta, hogy valóban halott-e minden elenségük. Már egyiket sem találta életben. (COOPER 1976: 243)

... hangos, elnyújtott nyögést hallottak a kis víztükről felől, mintha valóban a holtak szellemei bolyonganának vízi temetőjük körül. [...] Újabb, ezúttal halkabb nyögés követte az elsőt, valami csobbant a vízben, majd ismét akkora csend támadt, mintha a sivár kis tó a teremtés kezdete óta nem rezzenett volna fel álmából. Még mindig tanácstalankodtak, amikor az indián alakja előbukkant a sűrűből. Egyik kezével a boldogtalan ifjú francia skalpját akasztotta az övére, másikkal a kését és a tomahawkját tűzte vissza, majd a jól végzett munka elégedettségével elfoglalta helyét a sorban. (COOPER 2019: 167–168) (A jelenet azután következik be, hogy a francia őrszem továbbengedte hőseinket útjukon.)

Ami kimaradt

Az *utolsó mohikán* egy újra és újra visszatérő szereplője a szoltárénekes, akinek szerepeltetése csak a történet végén válik indokolttá. Ám Cooper éppen őt használja fel arra, hogy a Súlyomszemmel folytatott eszmecsere során erkölcsi, vallási és filozófiai gondolatokat ütköztessen. Mindezek a cselekmény szempontjából valóban lényegtelen elemek az ifjúságnak szánt változathoz hiányoznak, vagy a minimálisra rövidülnek, ami jótékonyan hat a történet tempójára.

A kisebb-nagyobb kihagyások közül mindenféleképpen szót kell ejteni arról a néhány soros bekezdésről, amelyben a regény főbb szereplőinek utóéletéről tudhatunk meg többet. Súlyomszemmel és Chingachgook-

kal ugye találkozhatunk a *Nagy indiánkönyv* időrendben következő darabjaiban is, azonban az „angolok” további sorsáról az ifjúsági változat olvasói nem tudhatnak meg semmit.

És végül...

Gy. Horváth László egy ízig-vérig romantikus kalandregényt tett elénk, míg Réz Ádám egy könnyed kalandregényt. Más-más célközönségnek más-más művet. A történet az ifjúsági átdolgozással sem veszített erejéből, sőt a szövegnek helyenként kifejezetten jót tett a rövidítés és egyszerűsítés – hisz (tegyük a kezünket a szívünkre) ma már nem szívesen olvasunk hosszadalmas tájleírásokkal elnyújtott műveket, és egy mai szerkesztő bizony a kezünkre csapna, ha egy-egy erdő szépségeit háromnál több mondatban próbálnánk körülírni.

P. S.:

Jelen írás célja az volt, hogy felmutasson néhány olyan eltérést, amely rámutat Cooper legnépszerűbb regénye két magyar változatának bizonyos különbségeire. Egy alaposabb dolgozat a fentiekén kívül számos egyéb eltéréstípust tudna felvázolni. Ugyanakkor a Park Kiadó által megjelentetett teljes kiadás újabb nézőpontok beemelését is szükségessé teszi: például beszélhetnénk a műről ökológiai szempontok szerint (különösen az olyan mondatok figyelembevételével, mint: „Az ember, amint a markába kaparintja, rögtön ki is facsarja a természetet” (COOPER 2019: 148), vagy Natty Bumppo kettős identitását és annak megjelenési formáit szem előtt tartva, esetleg a rasszizmus jelenlétét vizsgálva.

P. S. 2:

Gy. Horváth László egyik nyilatkozatában elmondta, hogy az újrafordítás kezdeményezője a Park Könyvkiadó korábbi igazgatója, Rochlitz András volt, aki azonban azóta nyugdíjba vonult, így féltő, hogy a Bórháris-nyá-történetek további darabjainak teljes szövegét sajnos belátható időn belül nem olvashatjuk magyarul.

KIADÁSOK

COOPER, Fenimore James 2019. *Az utolsó mohikán – Elbeszélés 1757-ből.* Park Könyvkiadó, Budapest

COOPER, Fenimore James 1976. *Nagy indiánkönyv.* Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest

DOMONKOS ÁDÁM

Vajdaság – a múlt felől nézve

**Berényi Emőke–Herédi Károly (szerk.): *Vajdasági ládafia. Segéd-
tankönyv az általános iskolák 5–8. osztálya számára.* Forum–MNT,
Újvidék–Szabadka, 2021**

*„Miféle szellemi élet alakult ki akkor gazdag földeden. Úgy lettél híressé, hogy
földed és néped verejtéke millióknak adott kenyeret [...] ... Istenem, ki érti ma már
mindezt?!“*

(Herceg János: *Változó világban*)

A Forum Könyvkiadó és a Magyar Nemzeti Tanács közös kiadásában a 2021-ben megjelent, található a *Vajdasági ládafia* címet viselő kötet szerzői és szerkesztői komoly kutatómunkát és fáradságot igénylő, és több tekintetben is hiánypótlónak számító munkát állítottak össze. Munkájuk számos értéket, voltaképp indentitásképző tudásanyagot foglal magába. Műfaját tekintve a kötet a vajdasági általános iskolák felsős magyar nyelvű tagozatai számára összeállított segédtankönyv, ugyanakkor mindenképp fontos jelezni, hogy bármely korosztály érdeklődését, tudásvágyát messzemenően képes kielégíteni. A munka szerkezeti felépítését a regionális tematizálás jellemzi, a tartalomjegyzékben a történelmi egységeket pedig kronologikus sorrendbe szedték, ennél fogva gyorsan fellelhető az olvasó által kiszemelt korszak, annak helyi kapcsolódási pontjaival.

Küldetését tekintve a *Vajdasági ládafia* – miként ezt a szerkesztők a használati utasításban is rögzítik – nem egy hagyományos útra invitálja az olvasóközönséget, annál ugyanis sokkalta komplexebb, az élet számos területének megismerését igyekszik elősegíteni. Garmadával bukkannak

fel a kötetben a feledés homályába merült vagy emléküket elevenen magtartó, sőt ma is élő, akár fiatal, helyi kötődésű kiválóságok a különféle sportolóktól kezdve a művészetek képviselőin (zenészeken, színészeken, festőkön, írókon, költőkön) át egészen a tudósokig és egyházi személyekig, de még a vajdasági természeti környezet és legfőképp a térség¹ (Délvidék/Vajdaság) történelme kapcsán is útbaigazítást kaphat az érdeklődő olvasó. Mindenekelőtt azonban a kötetben a történelmi egységek túlsúlya érvényesül, a helytörténeti értékek felfedezése áll előtérben, következőképp rendkívül eredményesen felhasználható taneszköz lehet többek közt a történelemórákon. A témakörök egészen az őskortól a délszláv háborúig, sőt napjainkig ívelnek.

Eleve optimizmusra okot adó fejlemény, hogy a szerzők általában véve igen bőséges forrásanyagot emeltek be, a tankönyvben több alkalommal is közölnek a történelmi megismeréshez adekvát forrásokat (például levél, szociográfia, emlékirat, sajtó) – illeszkedve a mai történelemtanítás általános trendjéhez, nevezetesen a forrásalapú történelemtanítás módszereihez (noha az irodalmi szövegrészletek megjelenítése jóval hangsúlyosabb). Adott esetben bizonyos történészek (többek között Romsics Ignác, Dévavári Zoltán) munkái felé is irányítanak. Ezekből az aspektusokból nézve kimondottan hiánypótló jellegű, tudniillik már régóta szükség mutatkozik egy, a helyi vonatkozásokat taglaló forrásgyűjteményre, amelyek révén közelebb kerülhetünk a múlt valóságához, életszerűségéhez. Úgy gondolom, hogy e tekintetben komoly segítséget tud nyújtani a pedagógustársadalom számára.

Szintén alapvető fontosságú, hogy a kíváncsibb, kutató szellemű olvasók a különféle forrásközlők, adatbázisok, folyóiratok elérhetőségeit megismerhetik. A szerzők a forrásokat helyénvalón kezelik, hivatkoznak olyan, még a professzionális írók, történészek, néprajzkutatók, irodalmárok és más kutatók számára is megkerülhetetlennek számító folyóiratokra, mint az 1995 óta évente négyszer megjelenő *Bácsország*, a társadalmi, tudományos és kulturális kérdésköröket körbejáró *Létünk*, az 1934-ben alapított *Híd* és a délvidéki magyarság közéletével foglalkozó *Aracs*, de például az *Életjel* miniatűrök sorozata is ide tartozik. A kötet szerzők munkáját dicséri továbbá az is, hogy – élve az audiovizualitás kínálta

lehetőségekkel – a QR-kódok segítségével hiteles dokumentumfilmeket és egyéb online tartalmakat is megtekinthetnek az érdeklődők. A sort bővíthetnénk tovább a YUHAR (Jugoszláviai Magyar Archívum), a rendkívül sok értékes helyi tartalomhoz hozzáférést nyújtó VAMADIA, illetve a Magyar Elektronikus Könyvtár vagy az Arcanum adatbázisokkal. Hovatovább, ösztönző hatású az is, amikor az egyes helytörténészekkel, múltfeltárókkal, munkáikkal ismerkedhetünk meg a könyvet fellapozva. Meglátásom szerint mindenképp a kútfők sorába kívánkozhatnának még például a 2010 óta folyamatosan megjelenő Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság évkönyvei, a helyi, akár monografikus igényvel íródó kiadványok, történelmi munkák vagy a Szegeden megjelenő, de kimondottan délvidéki/vajdasági történelmi vonatkozásokat feltáró *Délvidéki Szemle*, amelyek a tankönyvben nem szerepelnek, jóllehet ezek elsősorban a kutatók, nem pedig a felsős tagozatok tudásvágyát célozzák. A tanulók az interaktív feladványok, kihívások, kutatási tippek, útmutatók révén – akár a szülőket, közeli családtagokat bevonva – is közelebb kerülhetnek a letűnt korok valóságához, erősödhet kötődésük szülővárosukhoz, és ugyanezt a célt szolgálják a páros, illetve csoportos munkaként elvégzendő feladatok. A kötet erényei közé tartozik tehát, hogy bevezet a történelemtanulmányozás rejtelseibe, arról is beszámol – megcélozva a diákok önállóságának, kreativitásának fejlesztését –, hogy ennek során milyen nehézségekbe, buktatókba ütközhetnek a múlt bűvárai. Sok tanulóban merül fel ugyanis a kérdés, hogy a történelem eseményeit hol vagy honnan lehet megismerni, kutatni. Ezt a nagyon is létező igényt elégíti ki a legfontosabb vajdasági levéltárak, könyvtárak és múzeumok felsorolása. Külön érdem, hogy a térség történelmét az egyetemes magyar és a vonatkozó szerb, illetve jugoszláv politika-, társadalom- és művészettörténet folyamataiba beágyazva ábrázolják.

Továbbá kiemelendő és az alkotók lényeglátását bizonyítja, hogy tudatosan és szisztematikusan ügyeltek arra, hogy lehetőleg mindvégig kiütközzön a Vajdaság sajátos arculata, a maga megannyi regionális (Tisza-mente, Dél-Bácska, Szerémség, Nyugat-Bácska, Észak-Bácska, Bánát) jellegzetességével, amely mintegy elválaszthatatlanul kapcsolódik a vajdasági magyarság identitásképzéséhez. Ilyen például a Rózsa Sán-

dor-kultusz Dél-Bánátban, a bácskai por és sár mint elementum, az igazi vízi városok, mint Palics vagy Szabadka, a kastélyok világa Bánátban és még folytathatnánk a sort. Fontos tehát jelezni, hogy ilyen és hasonló elemekkel tulajdonképpen azt a helyénvaló állásfoglalást szilárdítják meg, hogy a térség igenis egyedi vonásokkal bír, amelyek a történelem során formálódtak. A kultúra művelői ugyan nevezték már a Délvidéket/Vajdaságot többek közt mulató, duhaj, mesebeli vármegyének vagy éppen séggel búzatermő Kánaánnak,² amelyekhez persze a tékozló dzsentroid réteg és nábobok képzete automatikusan társult, de a provincializmus megannyi jelentéstartamával is jogosan illették már, mégsem rajzolódtott ki teljes egészében a régió valódi mibenléte, jellege. Az egyébként közvetlen hangnemben íródott tankönyv nagy érdeme, hogy – ábrázolva a történelmi valóság komplexitását – árnyalja, adott esetben tisztázza ezt a bonyolult kérdéskört, valamint ráhagyja az olvasóra, döntse el ő, mit gondol egyes vonatkozó, identitásbeli dilemmák kapcsán.

A tüzetesen összegyűjtött értékek és sajátosságok mellett eltörpülnek az esetlegesen kimaradt részletek, a hiányosságok. Meglátásom szerint ugyanis esetenként tovább taglalható egy-egy témakör. Ugyan a tankönyv terjedelmesen mutatja be az alföldi tanyarendszert általában véve, mégis, ha fellapozzuk a kötetben többször is idézett Herceg János egyéb szociográfiai írásait,³ nyomban világossá válik, hogy a szállás, a tanya, a puszta egyedülállóan sajátos tartalommal telítődött meg ebben a térségben, eltérve az anyaországitól, s hogy a vidéki (ha úgy tetszik: provinciális) élet valamennyi eleme is új értelmezést nyert (például a dzsentroid rétegek helyzete). Továbbá a kimondottan vízi városként meghatározott települések sorába kívánkozna Magyarkanizsa is a Tisza, a gyógyfürdő, az egykori Kőrös-ér, ártézi kutak és a Csodakút okán. A potenciálisan felmerülő, apróbb elmulasztott helyi vonatkozások dacára azonban egy rendkívül gondosan összeállított, kitűnő lényeglátásról és szintetizáló képességről árulkodó munkát forgathat kezében az olvasó.

Növeli a kötet értékét, hogy törekedve az egyetemes magyar és az újkori/jelenkori szerb, illetve jugoszláv történelem összefoglalására, átfogó ábrázolására, kidomborítja a főbb délvidéki/vajdasági mozzanatok a

meghatározó történelmi folyamatok metahorizontján. Erre számos alkalom kínálkozott, amelyet a szerzők kihasználtak. Kitűnő példát szolgáltatott erre a szűkebb értelemben vett Délvidékhez szorosan kötődő négy aradi vértanú, Sinkó Ervin kalandos életútja vagy éppenséggel Rákosi Mátyás országos politikájában való tevékenysége, de a bácsi vártól kezdődően a „Duna Gibraltárján”-át egészen a zentai csatáig mind ezt a kapcsolatot erősítik – megszámlálhatatlan szálon fonódtak össze tehát a térség történései. Ugyanakkor az egyetemes magyar történelem egyes vonatkozásainál bizonyos esetekben kisebb helyreigazítás szükségeltetik. Ezen részletkérdések egyike az egyébként már a 12. századtól szokásban lévő ősiség törvénye, amelyről a tankönyv ugyan helyesen állapítja meg, hogy „a nemesek nem rendelkezettek szabadon ősi (vagyis örökölt) földjeikkel”,⁴ korrigálásra szorul viszont az az állítás, hogy nem adhatták el azokat. A törvény értelmében persze valóban nem, azonban ettől függetlenül létezett ingatlanforgalom a középkori Magyarországon, tudniillik kijátszották a törvényt, zálogszerződések formájában. A következő észrevétel az egyébként rendkívül hasznos történelmi és más egyéb területekhez kapcsolódó terminusok definiálását érinti. Ezek közül a Rákóczi-szabadságharcnál jelentkező labanc kifejezés magyarázatának kiegészítéseként ajánlatos volna feljegyezni, hogy nem csupán a Habsburg-párti magyarokat jelöli,⁵ hanem a császári csapatokat is. Szintén érdemes volna feltüntetni, mintegy adalékként megemlíteni azt is, hogy a *Híd* elindítói azért választották ezt az elnevezést folyóiratuk nevéül, mert elsősorban a város és a falu lakossága között szerettek volna erősebb összeköttetést megteremteni (gondoljunk csak a vándorkönyvtárra és a falukutató mozgalomra vagy a tanyavilág felkarolására), amellet persze, hogy nélkülözhetetlen hídszerepet töltöttek be „a magyar és a délszláv kultúra, a fiatalabb és az idősebb nemzedékek, valamint az anyaországi és a vajdasági magyar irodalom között”.⁶

Mérlegelve a munka sajátosságait megállapítható, hogy kiemelkedő szereppel bír a vajdasági identitás történelmileg kialakult jelentéstartamainak meghatározásában. Többrétű felhasználhatósága és beható kidolgozottsága – az apróbb fogyatékoságok ellenére – pedig túlmutat a megfogalmazott célokon, tudniillik ez a kötet bárki számára ajánlott, akit

érdekel a vajdasági múlt (és jelen). A témakör iránt érdeklődést mutatók számára ugyanis eddig nem létezett olyan, pedagógiai célzattal készült munka, melyben ilyen alaposan gyűjtötték volna össze a történelmi elemzésekhez szükséges lehetséges kútfők és kutatási helyszínek egy tekintélyes részét. Mindez nagyban megkönnyíti a kutató szellemű olvasók dolgát, és ez az eredmény egyaránt tanúskodik a szerzők beható ismeretéről, fáradságos, percíz munkájáról és szakmai felkészültségéről.

JEGYZETEK

¹ A Délvidék fogalma alatt a magyar történetírás az első világháborút követően a Magyar Királyság Jugoszláviához került területeit érti Horvátország területe nélkül, így Bácskát, Bánátot, a Baranyai-háromszöget és a Muraközt. Bár már ebben az időszakban kezdett kidomborodni és elmélyülni a ma ismert Vajdaság valamennyi meghatározó eleme – például Újvidék központi szerepe, az infrastrukturális koncepciók vagy a térség aránytalanul nagy anyagi megterhelése –, mégis célszerűbb a Vajdaság kifejezést a második világháborút követő korszakra vonatkozólag használni, amikor is a térség elnyerte mai formáját, megválva a Baranyai-háromszögtől és megszerezve a mai Szerémség területét.

² Herceg János: *Visszanéző*. Újvidék, 1979, 278.

³ Herceg János: *Változó világban*. Újvidék, 1950; Herceg János: *Visszanéző*. Újvidék, 1979, 375–391.

⁴ Berényi Emőke–Herédi Károly (szerk.): *Vajdasági ládafia. Segédtankönyv az általános iskolák 5–8. osztálya számára*. Szabadka, 2021, 414.

⁵ Uo., 187.

⁶ Uo., 443.

HORVÁTH LAJOS

Kosztolányi mint Shakespeare-fordító III.

**A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar *Téli rege*-
újrarendezés hatástörténeti háttere – Shakespeare Szabadkán,
avagy szobor a vásznon (Shakespeare után szabadon)**

*„műveinek tárgyalása szigorú értelemben vett történeti kérdések megválaszolását is
igényelné” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 11)*

Ugyan a második világháború éveit Kosztolányi már nem élte meg, Shakespeare-fordításai népszerű olvasmányok maradtak filmen és könyvben egyaránt. A budapesti díszbemutatót követően két éven át vetítették a Max Reinhardt rendezte *Szentivánéji álom* hangosfilmet Kosztolányi magyar szövegével (1935 novemberétől 1937 decemberéig), a Cukor György által rendezett *Romeo és Julia* című filmet pedig mintegy két éven át játszották a magyar mozgóképszínházak (az 1937 januári bemutatót követően egészen 1938 novemberéig). Noha a világsiker mindkét egész estés Shakespeare-játékfilm esetében elmaradt, mindkét alkotás megmagyarázhatatlan kasszasikernek örvendett a magyar mozikban (nagy valószínűséggel Kosztolányi magyar szövegének és a nagyszámú ingyenjegyes nézőközönségnek köszönhetően). Az országos vetítések fontosabb helyszínei Miskolc, Zalaegerszeg, Békéscsaba és Szeged voltak, a határon túli helyszínek között pedig Kolozsvár, Brassó és Nagyvárad (az első budapesti és az utolsó pápai vetítések között) (Vö. NS 1936: 8; ill. NS 1935: 10).

A hosszú időn át kitüntetett hallgatásba burkolt századfordulós Erzsébet-kultusz színpadias megjelenítése legfőképpen a *Téli rege* esetében válhatott igazán látványossá: elsősorban az eleve drámaírónak készülő

Kosztolányi által (Vö. SZILÁGYI 2017: 169). A későbbiek során már, mint megbízott Shakespeare-fordító, hasonlóképpen ráirányíthatta kortársak figyelmét a modern magyar színjátékfordítók költői önkifejezőmódjára (alapvetően a nyelvművelés és az anyanyelvápolás révén) (Vö. KOSZTOLÁNYI 1933: 308–319; ill. RÉDEY 1933: 726).

A „Téli rege” csodás szépségei meg-meg érzékültek időnként a színpadon. Régebben a nemzeti színházban is műsoron volt. Valóban indokolatlan, hogy lekerült onnét. Egyáltalában alkalmas olyan színpadra ahol kiválóbb tragikus nincs Shakespeare nagyobb remekeinek ábrázolására és egyelőre könnyebb darabjára van utalva a színház. A „Téli rege” rakva van nem nehéz és hálás szerepekkel. Változatos cselekménye, gazdag szceneriája, látványossága folytán könnyű feladatot nyújt igazgatóinknak, hogy a mai léha korszakban az igazi műélvezetnek is egy estét juttassanak. (RAKODCZAY 1898: 7)

Ugyanakkor az egykori szabadkai színházigazgató aligha sejtette a fenti tanulmányrészlete közlésekor, hogy a négy hónappal későbbi Monarchia-ellenes merénylet, ami végül a királyné halálát okozta, összeegyeztethetővé teremt a századfordulós dinasztikus népművelés eszköztárát a magyar Shakespeare-kultusz színpadi szoborleplezése és a magyar Erzsébet-kultusz színpadi szoboravatásai kapcsán a *Téli rege* esetében. A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz dinasztikus emlékezetpolitikája mindemellett átmenetet jelentett a magyar szabadságharcot leverő kezdeti uralkodói zsarnokság és a kiegyezést követő hatalomgyakorlás békés fejlődést eredményező enyhülési időszakában.

Utóbbi gazdasági jelentőségű karhatalmi irányváltás olyan nagyszabású látszatberuházásokban is megnyilvánult, mint az ezeréves államalapítási ünnepléssorozat alkalmából átadott Ferenc József híd az osztrák császár és magyar király névnapján (1896. október 4.). A mai Szabadság híd névadó felszentelését ugyanakkor olyannyira sem örökölte meg az akkori kortárs magyar irodalom, mint a húsz évvel korábban átadott második fővárosi kétsuklós ívhidat Arany János *Híd-avatás – Városi ballada* – című költeménye az 1876. április 30-án átadott Margit híd esetében (Vö.

VU 1876a: 284; ill. VU 1876b: 293, 295). A *walesi bárdok* legendás irodalomtörténeti hódító elnyomóját azonban mégis mintha hiába ünnepelte volna a korabeli sajtó (Vö. VU 1896a: 669, 672–673; ill. VU 1896b: 677–680). A századfordulót követően, illetőleg a példának okáért, a tizenöt és fél éves ifjabb Brenner József kamaszkori naplójának aradi vértanúkat megörökítő bélyeggyűjteményében a szabadkai középiskolás tanuló igen határozottan tűnő véleménye olvasható „Itt van a hóhér is:” kézirásos megjegyzésként „I. Ferenc József Magyarország apostoli királya” lapra ragasztott bélyegképe előtt, amit „Erzsébet Magyarország apostoli királynéja” úgyszintén beragasztott bélyegképe követ „és a hóhérhoz méltatlan feleség” bejegyzés mellett (Ifj. BRENNER 1902 – DÉR 2006: 181). Kosztolányi unokatestvérének uralkodóval szembeni ellenállását ifjúkori levelezésük úgyszintén alátámasztja: „A politikai mozgalmakban, mint <hallom> [;mondják:] döntő szerepet visesz; elvárom, hogy megbuktatod Khuent s a királyt; sok szerencsét!” (Ifj. BRENNER 1903 – KOSZTOLÁNYI 1903 – BUDA 2013: 66). Ifjabb Brenner József 1903. szeptember 27. körül keltezett levele ugyanakkor egyértelműen az 1903. október 10-én átadott Erzsébet híd felavatása előtt íródott [2a–2b.]: látszólag mintha feledésbe merült volna a néhai királyné emlékének kultikus felelevenítése az 1898. szeptember 10-i merényletet követő elhunytáé, legalábbis a századforduló utáni szabadkai naplóbejegyzések alapján (Vö. Ifj. BRENNER 1901 – DÉR 2006: 135; ill. Ifj. BRENNER 1902 – DÉR 2006: 181). Kosztolányi maga is felhívta a figyelmet monarchiabeli nyelvművelő eszköztárára Shakespeare egyik utolsó művével, leginkább Babits közbemjárásának köszönhetően: „Vitás, hogy ez-e vagy a Vihar-e legutolsó darabja.”; „A shakespearei művek keletkezési ideje sok fejtörést okoz a tudósoknak. A »Téli rege« megírásának ideje a legvitásabb pontok egyike a Shakespeare-irodalomban” (KOSZTOLÁNYI 1941: 201; RAKODCZAY 1898: 6). Ugyanakkor „Rába György műfordítás-kritikai öröksége többek között magában foglalja a »hűtlen fordító Kosztolányi« és a »hűséges fordító Babits« egymással szembenálló irodalomtörténeti képét, s talán nem túlzás azt állítanunk, hogy e dichotómia kissé leegyszerűsítő volt, s a későbbi fordításkritikai irodalom számára is bizonyos sztereotípiákhoz vezetett” (KÁNTÁS 2017: 77. Vö. DÁVIDHÁZI 1990: 246–252). Meg-

jegyzendő azonban, miszerint „Kosztolányi alkot, amikor fordít”, mindez pedig döntő jelentőségű a két világháború közötti új magyar Shakespeare-fordítások szempontjából (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 26).

Az előadások dátuma mégis megtévesztő Kosztolányi műfordítói tevékenységét illetően. A *Téli rege* sűgőpéldánya próbakész volt már 1925 nyarán, könyvkiadása pedig már *Romeo és Julia*-fordításával egyidejűleg jelent meg 1930 novemberében [4a–4b.]. Mindemellett pedig a *Lear király* sűdőpéldánya is elkészülhetett 1935 elejére (az utolsó fordításrészlet a *Prágai Magyar Hírlap* egyik évnýtő számában jelent meg, 1934 januárjában, sőt maga a sűdőpéldány az egyik meg nem jelent fordításrészlet kefeleenyomatát is tartalmazza, amit végül nem közölt a *Pesti Hírlap* 1932 vagy 1933 decemberében). Mindemellett viszont hiába értelmezendő Kosztolányi mindhárom teljes Shakespeare-drámafordítása önálló alkotásként. A *Téli rege* 1933 őszi fővárosi díszelőadása a Nemzeti Színház propagandabemutatójának számított (Erzsébet halálának 35. évfordulója alkalmából), ahogy a *Romeo és Julia* szintén propagandacélú felhasználása jelentős mértékben hozzájárult a határon túli világsikerhez (a magyar himnusz keletkezésének évfordulójára tervezett zártajtós kolozsvári díszbemutatótól kezdve a magyar kormányzó egykori budapesti bevonulásának évfordulójáig, 1935. január 22-től egészen 1940. november 16-ig, miután már a visszacsatolt magyarlakta területek filmszínházaiban is vetítették az *Erzsébet királyné* című magyar propagandafilemet, 1940 szeptemberétől kezdve).

A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz és a modern magyar Shakespeare-fordítások két világháború közötti összekapcsolódása ugyanakkor visszavezethető Kosztolányi kamaszkoráig, amikor népművelési céllal egybemosódtak a békebeli szoborleleplezések a századfordulós színházlátogatási szokásokkal. Erre utal egyik Lehotai álnéven írt színi kritikája is 1908 augusztusából, közvetlenül a Szász Károly fordította *Téli rege* lekerülése után a Nemzeti Színház akkori műsoráról [3a–3c.], illetve a néhai királyné halálának tizedik évfordulóját megelőzően (fordításkritikát viszont már a szabadkai főgimnáziumban is írt, amit a *Rügyfakadás* című verse és a „*Vigas a könnyekben*” cz. műfordítás bírálata fordításeleméleti kérdéseket érintő elemzése egyaránt alátámaszthat) (LEHOTAI 1908: 519–520. Vö. ARANY 2017: 51).

Kosztolányi és Shakespeare Szabadkán

Habár közkeletű vélekedés Kosztolányival kapcsolatban, hogy „először verset írt, majd újságírói szerepet vállalt, s csak valamivel később kezdett prózai elbeszéléseket közölni” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 18), Kosztolányi csupán 1916-ban nyilatkozott úgy, miszerint „[v]erset előbb írtam, mint prózát” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 19). A műfordítást ugyanakkor alkotásnak látta, nem másolásnak: számára az idegen nyelv alapvetően az egyéniség „takaró álarca” volt (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 478). Szabadkai gimnazistaként azonban prológust és verses jelenetet írt a Reviczky-mellszobor elkészítése érdekében „zártan is nyilvános családi ünnepély” alkalmából (BORI 1986: 10). Ugyanakkor „[a] fiatalember nemcsak az általa rendezett gála alkalmával bizonyította, hogy érdeklődik a színpad iránt”, az alábbi naplóbejegyzés szerint kamaszként eljátszott a gondolattal, hogy nemzeti eposzt írjon az egyik általa készített előszóhoz (ARANY 2017: 52).

[1900] Dec. 13. Azt is forgattam eszemben, hogy tán jó volna egy VI. énekes époszt írni, a régi magyarok ázsiai életéből. Árpáddal végződnek. Az előszó már kész: *Álmodtam, álmodtam, / Távol Ázsiáról, / Messze Ázsiáról. / Ragyogó napfényben / Dicsőségben fürdő / Magyarok honáról! ... stb.* (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 67)

Az 1902-es gimnáziumi szoborállítás céljára szervezett gyűjtésről a *Bácskai Hírlap* is megemlékezett (BH 1902: 5. Vö. ARANY 2017: 486). A VII-VIII. osztályos tanulók tanrend szerinti kötelező és ajánlott olvasmányai között eleve ekkor foglalkozott Kosztolányi a *Szabadkai Községi Főgymnasium Ifjúsági Könyvtárának Jegyzékében* is közzétett *Csokonai Szobor-emlékével*: „VII. osztály. I. Magyar irodalmi olvasmányok. Szemelvények.] 3. Csokonai Mihály költeményeiből. (...) Az olvasott írók életének és műveinek ismertetése a korviszonyok keretében” (KOSZTOLÁNYI 1901: 122. Vö. SZÁSZ 1871: 522; ill. VU 1871: 521). Mindez a századfordulós Erzsébet-mellszobrok és a Monarchiabeli Erzsébet-kultusz szabadkai térhódítása miatt szolgálhatott meghatározó támpontként a tizenhat és fél éves

kamasz számára. A főgimnázium könyvtárnoka és a tanári könyvtár őre Toncs Gusztáv, az ifjúsági könyvtár V–VIII. osztályos könyvállományának Révfy Zoltán a tanári felügyelője ([TONCS – RÉVFY] 1900: 24; MKOF 1900: 307; KOSZTOLÁNYI 1901: 98, 177).

A főgimnázium tanári könyvtárát az 1900/1901-es tanévben gyarapították „vétél útján” Hampel József *Az antik szobrászat* könyvével (Franklin, 1900) (KOSZTOLÁNYI 1901: 175). A szabadkai sajtó ugyanakkor rendszeresen beszámolt a különféle szoborleleplezésekről már Kosztolányi Dezső [KD] és ifjabb Brenner József [BJ] kisgyerekkorában is (SZV 1893/AJ: 4; ill. SZV 1893/H1: 5; ill. SZV 1893/H2: 1; ill. SZV 1893/FJ: 4; ill. SZV 1893/ZM: 4; ill. SZV 1893/BG: 4), aminek feltehetőleg volt némi visszhangja az elemi iskolás irodalom és rajz, illetve történelem tanórák keretén belül.

A századfordulás szabadkai szoborleleplezésektől függetlenül, Kosztolányi mint kezdő műfordító ugyanakkor már tizenöt és fél évesen „az Arany János által képviselt irányt követte” 1901 novemberében, miszerint „Arany – ki nálunk a műfordítás terén is korszakalkotó, ki is fejtette: »a fordító bizonyos körülmények közt eldobhatja az eredeti mértéket, ha a külső szellemét kifejtheti oly idomban, mely nemzeti nyelvén amazzal analog s mint nemzeti idom jobban behízelgi magát«” (ARANY 2017: 51, 485). 1900 októberében írt irodalomdolgozatában pedig már Shakespeare *Julius Caesar* színjátékát elemezte Vörösmarty fordításában, amit az alábbi naplóbejegyzések is alátámasztanak ([TONCS – RÉVFY] 1900: 42; ARANY 2017: 482).

[KD] [1900] *Október 25.* Kikaptuk a magyardolgozatainkat. Dícséretes az enyém. (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 49)

[BJ] *1900. nov. 6. Kedd* Magyar dolgozatom valószínűleg jeles.

[BJ] *1900. nov. 7. Szerda* A magyar dolgozatom csakugyan jeles volt. (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 55)

[KD] [1900] *November 16.* Este színházba voltam „Brankovits” című történelmi drámában, hej de döcög ez, de rosszul esik látni, Shakespeare drámái után! (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 67)

[BJ] *1900 november 17 én Pénteken* Ma este adott apuska pénzt hogy színházba menjék adták Brankovics György öt. Nekem nagyon tetszett bár a darab nem valami kitűnő ez alkalommal azonban az előadás volt kitűnő. (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 56–57)

[KD] [1900] *Nov. 21.* Brenner Józsiéknál voltam, egészséges már, jól elbeszélgettünk. Ma egész nap Petőfit olvastam, Isten! lesz-e ilyen költő még? Látszik, hogy szereted magyar néped, mert neki adtam a világ legnagyobb büszkeségét.

[KD] [1900] *Nov. 22.* Két órakor jöttek haza szüleim. Már akkor fenn voltam, szorgalmasan tisztázok, tanulmányozom Petőfit. (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 58–59)

[KD] [1900] *Nov. 26.* Brenner Józskának megcsináltam a magyar dolgozatot, s náluk később fel is diktáltam neki. (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 61)

[KD] [1900] *Dec. 5.* Sakkozni tanultam Józskától. A magyar dolgozatot kikaptuk: «Dicséretes». (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 65)

[KD] [1900] *Dec. 14.* Referáltam magyarból. Azt mondják, nagyon szépen, érdekesen feleltem: Brutus s Cassius antagonizmusáról szóltam. (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 67)

Kosztolányi Dezső római katolikus tanuló ekkor hatodik osztályos (KOSZTOLÁNYI 1901: 152). Előző tanévben foglalkoztak az akkori VI. osztályosok a tanrend szerinti *Julius Caesar* szövegértelmezésével, ifjabb Brenner József negyedik osztályos tanuló pedig „könyv nélkül” tanulhatta meg latinórára Coriolanus történetét és Rómának a gallok által történt elfoglalását, unokatestvérének köszönhetően (HAVERDA 1900: 62). Az „éretlen” Kosztolányi a századforduló utolsó őszére nemcsak Vörösmarty Shakespeare-fordításából készült fel a görög-pótló magyar irodalom tanóra keretén belül megírt és dicséretes érdemjegyre értékelt dolgo-

zatra, de még Petőfi Shakespeare-fordítását is átismételte olyannyira, hogy unokatestvérét úgyszintén felkészítette a magyarórai dicséretes feleletre, könyv nélkül. Mindemellett Kosztolányi Dezső és ifjabb Brenner József gyermek- és kamaszéveiben folyamatosak voltak a Nemzeti Színház Shakespeare vendégjátékai Szabadkán (akár az ifjabb Brenner József tizenhatodik születésnapján játszott *Hamlet*-előadás) (lfj. BRENNER 1903 – DÉR 2007: 11–12).

1893 és 1903 között: színre került többek között a *Julius Caesar* és a *Lear király* Vörösmarty fordításában, a *Hamlet* és a *Szentivánéji álom* Arany fordításában, a *Coriolanus* Petőfi fordításában, továbbá a *Rómeó és Júlia* és a *Téli rege* Szász Károly fordításában (GEROLD 1990: 222–237). Noha kezdetben látszólag nem örültek a szabadkaiak a népművelő Shakespeare-daraboknak, annyi azért kiderül a korabeli sajtóhírekből, hogy Shakespeare-műveit Szabadkán eleinte komolytalannak gondolták, ami csupán „gyerekes erőlködés” volt a helyiek szemében, Rakodczay Pál színigazgató első és egyetlen szabadkai színházi évadját illetően. A *Szabadka és Vidéke* az alábbiak szerint búcsúzott a Shakespeare-be-mutatóktól:

elfelejtjük Leárt, Macbethet, Velencei kalmárt, Julius Caesárt és mind azt a sok gyerekes erőlködést, operette hiányosságot és egyéb művészi fogyatkozást s azt mondjuk: «vizontlátásig» direktor úr, jöjjön jövőre is, játsszék a mit akar és tud, csináljon a mit tetszik, nekünk az mind egy, mi azért még is elmegyünk a színházba, nos hiába nekünk ilyen magyar természetünk van, mindent teszünk ha muszáj. (SZV 1894: 4)

Ugyanakkor „Schakespeare” egy-egy jutalomjátéka még pár évvel később sem minősült éppen kecsegtetőnek a szabadkai színészek számára, Halmay Imre igazgatói munkássága alatt. Előbb a „Makranczos hölgy” első fordítása mint „Az ördögűző huszártiszt” előadásán maradt üres a színházi nézőtér, utóbb pedig teljes kudarcba fulladt a népszínházi előadás: a korabeli sajtóbeszámoló alapján a színészek még a szerepüket sem tudták, nemhogy a szöveget („A művelt színházlátogatót természetesen a Sekszpir Téli regé-je érdekelte legjobban. Kár, hogy a siker nem

felelt meg a várakozásnak.”, „[Leontes] hátat fordít a közönségnek és úgy mormolja el, amit a sugó kiabál”) (SZ 1895a: 3; SZ 1895b: 3).

A gimnazista Kosztolányit többek között Byron és Shakespeare iránti századfordulós érdeklődés és az „idegen nyelvű irodalmakban való egyre alaposabb elmélyülés nyitottá tette a műfordítás elméleti és gyakorlati kérdéseinek tanulmányozására is” (ARANY 2017: 482). Mindezek fényében megkockáztatható, hogy műfordítással előbb foglalkozott, mint versírással („Byrontól olvasom Don Juant! Oh, mi gyönyörű! Mily nagy lélek volt ő! Lenau Don Juanját lám jó volna lefordítani! Megpróbálom.”) (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 67).

[1900] Okt. 27. Olvasom Kárpáthy Zoltánt Jókaitól. S fordítom Haideschenke című költeményét Lenaunak.

[1900] Nov. 2. Voltam Brenneréknél, hol míveltük magunkat az irodalomban. Fordítottunk Heinétől, Saphirtól. (...) Heine egyik dalát műfordításra ki is tűztük holnapra. Itt la: *Hölgyeim! Nem értitek ti, / hogy a költő mit szeret – / engem ételekkel tömni, / s nagy költői lelkemet! / Igaz, a bor felvidítá / Minden köszvényes tagom / S a nyúl is párját ritkítá, / Minden jó volt – mondhatom. / S én a költészetről hittem / társalogni véletem, / s torkig ettem magam itten. / Igazán szép. Köszönet.*

[1900] Nov. 8. Fordítottam Lenautól több költeményt, azonkívül olvastam Eötvöstől a Falu jegyzőjét.

[1900] Nov. 30. Reggel már megvolt az *Éjjel* c. költeményem. (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 51, 54; ill. KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 61)

A századfordulós szabadkai tanulóévek alatt ráadásul alaposan is megismerkedhetett Byron és Shakespeare műveivel a tanórák keretein belül (ARANY 2017: 44–45. Vö. A gimnazista KD korabeli magyar anyanyelvvelépolásához és az érettségi tárgyait képező német, latin és görög idegen nyelvekhez fűződő személyes viszonyulását. ARANY 2017: 53–56). Az

ötödik osztályos Kosztolányi Dezső olvasmányai az Ifjúsági Könyvtár *Jegyzéke* alapján az alábbiak voltak (a teljesség igénye nélkül).

William Shakspere – Petőfi, Criolanus 169 / Shakespeare – Arany János, Hamlet dán királyfi 576 / Shakspere – Szász Károly, Machbet 684 / – Arany János, A szentivánéji álom 575; Bodestein Frigyes, Shakespeare élete és művei 35–36, 557; [VII–VIII. osztály] Dr. Lázár Gyula, Erzsébet angol királynő és kora 557; Macaulay – Zichy A. Anglia története II. Jakab trónralépte óta 26–31; Molnár György, Lear király (Tanulmány) 150; Névy László, A komédia elmélete 557 / A drámai középfaajok elm. 528 / A tragédia elmélete 526; Dr. Radó Antal Idegen költők albuma 966; Shakspere Vilmos – Vörösmarty Mihály, Julius Caesar 679 / – Petőfi Sándor, Coriolanus 680 / Többen, Színművei 394 – 401; Szász Károly, Kisebb műfordításai 856–858. ([TONCS – RÉVFI] 1900: 3, 13, 36–43)

Ugyanakkor ifjabb Brenner József megemlíti, hogy unokatestvére neki csak néhány műfordítást adott, noha „Dide” harmadik vagy negyedik osztályos elemi iskolás tanulóként már verset írt, amin utólag a tizenöt és fél éves kamasz Kosztolányi már csak nevetett inkább, legalábbis az alig tizennégy éves naplóról és műértő rokona jelenlétében.

1900 november 19én Hétfőn (...) Sokáig elbeszélgettünk így nevette első költeményét melyet. Harmadik normalista korában csinált. Czime: A velencei éj. Igen sokat ír. Most egy nagy regénynek gondolatmenetét mondta meg. Különben énekeim csak néhány műfordítást adott, de mind igen jók pl. Holty – sirjánál. Lenautol Első sora. / Hölh de|in frend |der früch|ling isz| gekom|men / Hölthy ked|vesen a ta|vasz meg|jött már / Egy költeményének első sorát tudom kívülről. Ergó álljon itt. / Álmodtam, álmodtam, / Messze Azsiáról / távol Azsiáról / Ragyogó napfényben / Dicsőségben fördő / Magyarok honáról (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 57–58)

1900 december 19 Szerda (...) Kaptam Didétől néhány verset megbírálni u. m. Éjjel Az alföldről. Gondolat. Az árva panasza. Az élet. (pa-

rabola.) Az első az Éjjel gyönyörű szép. (...) Ő nem akarja senkinek se mutatni verseit. Már IV elemiben irt egy verset „Egy éj velenczében” II. gymn korában egy szindarabot „Párbaj az Istennel IV osztályos korában egy elbeszélő költeményt jámbusokban páros rimben czime „az arany”. (...) Egy kisebb költeményt irt. Így kezdődik / Álmodtam, álmodtam / Messze Ázsiáról / Távol Ázsiáról / Ragyogo napfényben / Dicsőségben fürdő / Magyarok honárol. (czime („álom”) Ajánlottam hogy valami ösrégi magyar hazánkrol szóló hőskölteménynek előhangjához használja fel. (Ifj. BRENNER 1900 – DÉR 2006: 71–72)

Versírás és műfordítás később is elválaszthatatlannak tűnt Kosztolányi költészetében „költői méltatói” számára: „éles szemmel mutattak rá a rendkívül szoros összefüggésre »saját« versei és fordításai között. »Másokban kell keresni önmagunkat« – hangsúlyozta [Kosztolányi] 1909-ben” (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 26). A gimnazista Kosztolányi azonban nem csupán „németül tudott a legkorábban s talán legjobban”: hasonlóan a Monarchia-szerte tisztelt Erzsébet királynéhoz, előbb Byron-fordításaival, később pedig Shakespeare-fordításaival egyaránt adózhatott egykori kamaszkora szépirodalmi ismereteinek, Heine-fordításai mellett (SZEGEDY-MASZÁK 2010: 482). Nem véletlenül emlékeztek meg Heine és Byron műveiről Szabadkán, a századfordulós főgimnáziumi Önképzőkör harmadik díszülésén, amely:

ő felsége koronázási évfordulójának emlékére tartatott, a mely egyszersmind az Önképzőkör évváró ülése is volt. Műsora a következő volt: (...) 4. Részletek felolvasása a jutalmazott pályamunkákból. (...) eredeti költemények és műfordítások «Heine dalaiból.» (...) Sikerült szabadelőadást tartott Byron életéről és műveiről Salamon Győző VIII. o. t (...) A kör egyéb pályakérdéseinek nyertesei: Szeifert Ernő a kinek a következő három műve kapott könyvjutalmakat (...) «Dalok Heinéből.» (Arany-Zichy album, Reviczky Gyula összes költeményei.) (KOSZTOLÁNYI 1901: 188–190)

A gimnazista Kosztolányi könyvjutalom helyett később már sikerdíjban is részesülhetett a soron következő tanévben, miután görög-pótló ma-

gyar irodalmi műfordítással és unokatestvére korrepetálásával egyaránt foglalkozott.

[V. Irodalmi jutalmak.] A második 30 koronás jutalomra az 1. számú »Hitel, Világ, Stádium« stb. jellegű pályamunka találtatott érdeemesnek a szaktanárok véleményes jelentése alapján a vall. és közokt. bizottság határozatából, a melynek szerzője Kosztolányi Dezső VI. oszt. tanuló. (KOSZTOLÁNYI 1901: 203)

A szabadkai Shakespeare- és Erzsébet-kultusz hagyományőrző ápolása ugyanakkor egyáltalán nem számított kirívó esetnek a Monarchián belüli Főgimnáziumban, ahogy alapvetően a kamaszos lelkesedésről árulkodó szoborállítási kezdeményezés sem a gimnazista Kosztolányi részéről. Mindemellett Szabadka szabad királyi városának egykori német elnevezése úgyszintén a magyarság egyik korábbi fenséges védelmezőjére utal Mária Terézia esetében, mint ahogy a Maria-Theresiapolis név is felváltotta 1779-ben az egykori mezőváros 1740-es Sent-Maria elnevezését. Mivel Erzsébet királyné a későbbiek során több szobortervben is megjelent mint *Patrona Hungariae*, hasonlóan Mária Terézia kultikus jelentőségéhez, így érthető, ha a századfordulós Erzsébet-kultusz több mint meghatározó volt még Kosztolányiék számára is a Főgimnáziumban (SOMFAY 2012: 74). Utóbbira a gimnazista Kosztolányi egyik gyerekkori naplóbejegyzése utal, miszerint a néhai Erzsébet királyné 1900. november 19-i névnapján Kosztolányi Árpád mondott „igen szép beszédet”, immár a gimnázium igazgatójaként, amit kamasz fia is lejegyzett magának emlékezetül (gyorsírással) (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 58. Vö. KOSZTOLÁNYI 1900 – RÉZ 1996: 774, 1062).

Szobor a vásznon (Shakespeare után szabadon)

Telcs életművének hazai pályamunkái lényegében a nemzeti önazonosságot kifejező századfordulós magyar Erzsébet-kultusszal járó távolságtartás részeseivé lettek. Műveit kitüntetett figyelemmel kísérték a pillanatnyi várakozások viszonylagosságának megfelelő szakpolitikai

tényezők szerint, gyakorlatilag Kosztolányi Dezső Shakespeare-fordításával együtt, a későbbi *Erzsébet királyné* filmhez hasonlóan (Karády Katalin címszereplői alakításával). Mindebben ugyanúgy szerepet játszott a századfordulót követő keresztény nemzetállam-építés tabuja, ahogy a két világháború közötti kultúrpolitika által kisajátított szimbolikus terek is a szoborleleplezésekre és emlékműátadásokra vonatkozóan, hasonlóan a második világháborús színházi előadásokhoz és a filmvetítésekhez a magyarlakta területeken belül. A ferencvárosi Örökimádás temploma Erzsébet-szobra és a hívőknek adományozható kegytárgyértékű Erzsébet-szobrocskája hasonló áhítatgyakorlásra ösztönözhetette a vallásos résztvevőket, akárcsak a mérföldkövekként szolgáló Erzsébet mellszobrok nyomvonalára a budakeszi Mária-zarándoklaton át a jánoshegyi Erzsébet-kilátóig [1a–1d.], Kosztolányiék később vásárolt Tábor utcai lakásától mintegy kétórás sétatávra.

A századfordulót követő Erzsébet-pályázatokkal és a második világháborús Erzsébet-filmmel ellentétben viszont a Nemzeti Színház két világháború közötti *Téli rege*-bemutatója alig váltott ki valamilyen sajtóvisszhangot [4c.], noha a rendező, Ódry Árpád maga játszotta a shakespeare-i oroszlánszívű király, Leontes szerepét, aki „megkapóan újat és mást adott Leontes esztelen féltékenységének rajzában” (RÉDEY 1933: 726). Ódry játékában elvileg érezhető volt a „kicsinyes, zsarnoki hiúságnak kiszolgáltató, pillanatnyi gyávaságokon érhető ember vergődése”, a színész-rendező színjátékszerűen színlelt udvartartásától is elszigetelődött uralkodói alakítását illetően (Uo.).

A román megszállás után megvalósított budapesti bevonulásához hasonlóan, Horthy 1919. november 16. napján előbb a Ferenc József hídon át menetelt Pestre a Kiskörúton végig, egyenesen az Országházhoz, végül pedig a Lánchídon át kísérték tovább a kormányzót a Nemzeti Hadsereg egységei a Budai Várba (az új honfoglalás egyik kitérőjét képező operaházi ünnepélyes díszrendezvényt követően): több egyéb szimbolikus térfoglalással is jelezve a mindenkori hatalomátvételt a két évvel később véglegesített negyedik magyar trónfosztást megelőzően, a fővárosban összegyűlt tömegek számára. A millenniumi ünnepségsozort keretében és az egykori uralkodó névnapján átadott Ferenc József

híd, továbbá az 1899 novemberétől a fővárosi hídépítést kezdeményező Széchenyi István családnevét viselő lánchíd között álló, addigra már több mint kultikus Erzsébet híd lényegében érintetlen maradt a két ikonikus híd tengelyében, egészen 1932 őszéig. Mindezt alátámasztják a néhai magyar királyné Eskü téri szoborleleplezéséről készült fényképek is [5a–5m.], a Nemzeti Színház következő évadára ütemezett, illetve Erzsébet halálának harmincötödik évfordulója alkalmából készült *Téli rege* bemutatóját megelőzően.

A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz propagandaeszközként való felhasználása lényegében végigkísérte a huszadik század első felét: vezérkultuszok pedig főleg az első világháború után jelentek meg számos európai államban, amire még a politikai hatalom megszerzése előtt is sor kerülhetett (TURBUCZ 2015b: 235).

A vezérkultusz-építés gerincét a vezérhez kötődő évfordulók vagy rendszeresen ismétlődő, egyéb ritualizált alkalmak jelentik, amikor visszatérő keretek között van lehetőség a vezérkép ápolására és erősítésére. E rítusokban való részvétel egyaránt lehet közvetlen (személyes) és közvetett (közvetített). A társadalom minden egyes tagja ugyanis nem jelenhet meg egy ünnepi rendezvényen, a médián keresztül azonban lehetővé válik az egyéneket közösséggé integráló ceremoniális tevékenységben történő részvétel. Ez az élmény ugyan közvetített és utólagos, de mégis megkerülhetetlen és hatékony eszköze a kultikus tisztelet erősítésének. (TURBUCZ 2015b: 237)

Ennek okán viszont elkerülhetetlennek tűnt az Erzsébet-kultusz kiszajátítása is a mindenkori magyar kormányzó fokozatosan kiépülő vezérkultusza szempontjából, ami különböző színtereken valósult meg, beleértve a rendszerhez hű társadalmi egyesületeket, illetve a tudományos és kulturális szféra fennálló rendszert támogató reprezentánsait és az ifjúsági szervezeteket is (TURBUCZ 2015a: 258). A kultuszépítésben a sajtónak volt meghatározó szerepe, a korszak végén azonban már jól kiegészítette egymást a sajtó, a rádió és a filmhíradó egyaránt, hiszen „a hatalom birtokosai csak korlátozottan ismerték fel az új tömegkommunikációs

eszközök, különösen is a filmhíradók jelentőségét” (TURBUCZ 2014a: 105). A századfordulós magyar Erzsébet-kultusz kultúrpolitikai jelentőségét ugyanakkor Turbucz is alátámasztja, az alábbiak szerint.

Bizonyos szempontból Ferenc József kultusza is megfeleltethető a modern típusú vezérkultuszok jellemzőinek, de a hatalmának forrása még Isten és nem a nemzet volt, tehát Isten kegyelméből volt uralkodó, ami világos választóvonalat jelent. Ide sorolható természetesen Erzsébet királyné kultusza is, de az államfő, Ferenc József kultusza sokkal inkább összevethető Horthy Miklóssal. A pozíció és a nemi különbségeken túl azért is, mert kultuszaik elsősorban az életükben voltak meghatározók. Ferenc József hivatalos kultuszán kívül egyéb 1918 előtti kultikus hagyományréteg is kimutatható Horthy vezérkultuszában. (TURBUCZ 2014b: 301)

Az Erzsébet-kultuszhoz fűződő emlékezetszobrászatot végül a Nemzeti Színház új betanulásban színre vitt *Téli rege* évadnyitó első bérletes díszelőadás-sorozatában elevenítették fel, Kosztolányi Dezső színpadra alkalmazott és jelentős mértékben átdolgozott Shakespeare-fordításaként. Kosztolányi halála után már az *Erzsébet királyné* című magyar propagandafilm tekinthették meg határon innen és túl a második világháború során, miközben a Nemzeti Színház évadjában *A vihar* volt a karácsonyi műsoron Babits Shakespeare-fordításában (1940. november 30-tól december 28-ig) (HAJDU 1941: 140). Mivel a *Napkelet* egyik korábbi színi kritikája alapján mutat, „a *Téli rege* a vele egyívású *Vihar*-ral ikertestvéri hasonlatosságot”, érthető, amiért a másik új magyar Shakespeare-fordítást is felvették a Nemzeti Színház előző évadtervezetébe. Babits fordítását végül 1939. augusztus 26-án mutatták be a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon, Németh Antal rendezésében, a Színművészeti Akadémia 1939. április 23. napján bemutatott délelőtti előadása után: Miranda szerepében Lukács Margittal, akit lényegében Brühildának öltöztettek a zenés-táncos színpadi feldolgozás kedvéért, mint az ősgermán nőideál megtestesítőjét, kétoldalt a keblére fektetett bajoros hajfonattal [6a–6c.] (RÉDEY 1933: 726. Vö. HAJDU 1941: 138; ill. MANDA 2021 [online]).

A *Napkelet* 1933 októberi színi kritikája egyaránt méltatja a magyar újrafordítás édes anyanyelvi tolmácsolását és a színészi alakítás kimagasló teljesítményét, némi kivételtől eltekintve. Ódry játékára vonatkozóan viszont a színi kritikai kimerül a régmúlt időket felelevenítő revegilág öreg királyának jellemzésében (lényegében az Erzsébet-émlékműátadás évfordulóján bemutatott új évadkezdő díszelőadás-sorozat ünnepi keretén belüli, szám szerint összesen hét darab, első bérletes előadásában, 1933. szeptember 15. napja és 1933. október 19. napja között). A történetesen ábrázolt drámai cselekmény alapján, a színész-rendező által alakított és több mint elvakult öreg király:

egész udvarnépe eszelős vaksága *ellen* fog össze, de a jóérzésűeknek vállvetett erőfeszítése sem képes őt ráeszméltetni, hogy a fát önmaga alatt fűreszeli. Már az intonálásban, a vendégbarát heves marasztalásában is szerencsésen megéreztetta a szív őszinteségének hiányát, azután pedig mind rögeszméjének a delphii követség megérkezétségig fokozatosan elharapódzó monomániájában, mind pedig utóbb gyászának szavakon át dúskáló szánom-bánomjában finoman megérezkeltette a léhaságnak is bizonyos árnyalatát s azét az érzékiségét is, mely vele még a vezeklő hangulatában eléjekerülő Perdita szépségére is futólag szemet vetett. (RÉDEY 1933: 726)

A fentiekben is már sokat idézett színi kritika mindemellett az alábbi végkövetkeztetéseket vonja le a színpadi szövegmondás shakespeare-i nyelvezetével és a további felújításokkal kapcsolatban.

A mesestílus megköveteli a vers fokozott tiszteletét s ennek a követelménynek a közreműködők megint csak félig-meddig tettek eleget, kivált a lírai sorok tolmácsolói szürkítették akárhányszor prózává gyönyörű zenéjű, az új fordításban különösen szépen csillogó szövegüket. Kivált a rímeket szeretik a Nemzeti Színházban el-eltüntetni, mintha valami dugdosnivaló volna; pedig varázsával a költő (s a fordító) azért él, hogy ez a hangzasmágia a színpadról is hasson és hódítson. (...) Így is, amit kaptunk s amint kaptuk, méltó a komoly megbecsülésre, az új irányítás alatt

induló évadnak biztató nyitánya s a Nemzeti Színháznak Shakespeare szolgálatában végzett évszázados munkáját kimagaslóan szép eredménnyel gazdagítja. Amit valamennyi felújításról elmondani korántsem lehet, ebből a lelkes és avatott művészi áldozatbemutatásból az édesbús drámai regének színpadi újjáéledése várható. (RÉDEY 1933: 727)

Az 1848–1849-es magyar szabadságharc megtorlási időszaka utáni nemzeti ellenállás nemkívánatos végkifejletének elkerülését áhító és német származású osztrák császárnéről szóló egész estés játékfilmnek szánt magyar „világfilm” alighanem az elvi kérdésekben is ellehetetlenítő állapotokból adódó kezdeti nehézségként értelmezett korabeli ellentétjeinek a feloldására törekedhetett. Mindezt egyértelműen tanúsíthatta a címszavakban összefoglalt magyar nyelvű filmajánló is. Az alapvetően kiegyezéspárti és magyarul beszélő Erzsébet magyar kultúra iránti kifejezett érdeklődése ugyanakkor elképesztően életidegennek tűnhetett a legtöbbek számára: mintha hiába szavalta volna a királyné a fordultatos késleltetés csúcspontjaként Karády hangján Petőfitől a *Szeptember végén* bizonyos költeményrészleteit.

Ferenc József császár fiatal hitvese, Erzsébet királyné kedvelt a nép körében. A leverett szabadságharc után hozzá igyekszik forradalmár Latkóczy tábornok lánya, hogy édesapja érdekében a királyné közbenjárását kérje. Nem sejti, hogy útját a külföldön szervezkedő magyar légió megbízottai segítik. (MAFAB 2021 [online])

A filmet 1940. szeptember 5. napján vetítették először a magyar mozik, gyakorlatilag attól a naptól kezdve, hogy a magyar honvédség átlépte a határt Szatmárnál, Máramaroszigetnél és Nagykarólynál, a magyar kormányzó pedig fehér lován bevonult az észak-erdélyi magyarlakta települések ünnepélyes fogadóbizottsága elé, melyekről a filmhíradók is beszámoltak határon innen és túl. Az 1935-ben alapított Harmonia Filmipari és Filmforgalmi Vállalat Kft. Filmgyártó és Filmkölcsonzó Vállalat saját gyártású filmjének zártkörű díszbemutatóját 1939. november 30. napján tartották meg. A forgalmazási jogokat az első magyar hangosfilm gyár-

tóval megegyező irodai címre bejelentett és viszonylag rövid időn belül létrehozott, mégis csupán 1940. januárjában alakult Imago Filmelőállító és Forgalmahozó Kft. saját gyártmányú filmjeként vetítették, immár a második bécsi döntést követően újonnan visszacsatolt magyarlakta területeken is. Az Erzsébet-kultusz propagandacélú kisajátítása éppúgy egyértelmű a film esetében, mint az 1932 őszi szoboravatást illetően és az egy évvel később bemutatott *Téli rege* bérletes díszelőadásorozata esetében is az volt. Mindezt úgyszintén alátámasztják a magyar „világfilm” végkicsengéseként megjelenített záróképek, amelyben a gödöllői Erzsébet-szobor látható az utóirattal, miszerint, „a magyar nemzet örökké szívébe zárta Erzsébet emlékét” [7a–7d.]. A filmet ugyanakkor az 1941. április 12. napjával a Magyar Királysághoz visszacsatolt Bácskában is játszották minden bizonnyal, többek között Szabadkán, nagy valószínűséggel, amire a szó szerinti szerb tükörfordítás úgyszintén utal a *Kraljica Elizabeta* címmel, hasonlóan a horvát *Carica Elizabeta* címhez, ellentétben a szlovén *Elizabeta Ogrska* címváltozattal, ami viszont az olasz címválasztással egyenértékű, mint „Magyarsághöldi Erzsébet”. Mindemellét a párját ritkító magyar széplélek főszerepében a nyilvánvalóan életvidám honderűt teljes valójában megtestesítő Tolnay Klári játéka alapvetően üdítő jelenségként tölthette be a mozgóképszínházi vásznat. Az általa játszott Latkócy Ida minden tekintetben igazi ellentétpárja a Karády Katalin által alakított Erzsébetnek. A királyné meglehetősen koravén természetű végzet asszonyaként gyakorol alapvetően idegenként ható, ám mégis inkább ismerős és őszinte érdeklődést a magyar forradalmár-tábornok magával ragadó és figyelemreméltó lányához képest. A hűvös távolságtartással bálványozott és egészen feltűnő módon csupán a jövőendő távlatokat fürkésző királyné ugyanakkor rendre maga elé mereng: szoborszerű helytállása olykor meglehetősen tudatos kötelességvállalásnak tűnik. A második világháborús magyar „világfilm” nyíltan felvállalt tanúságtétele egyértelműen a szüntelen igazságkövetelés és a halasztást nem tűrő értékmentés: a kilátástalannak tűnő értékkövetítés reményteli szándéka azonban minduntalan a feszültségoldó hatásadászat erőltetett múltidézésébe fullad. A nemzetvédelmező szentlélekként megtestesült szűzi áldozatvállalása szinte a csodával határos:

az isteni közbenjárások szerencsés véletlenének köszönhetően, maga a végkifejlet is inkább a könnyelmű vakbuzgalommal szórakoztatónak szánt valóságépítés programszerű iskolapéldája. Jávor Pál úgyszintén meggyőző alakítást nyújt a kettős életvitelt folytató gaz csábító mellékszerepében. A magyar történelmi drámaként besorolt későbbi tévéfilm azonban inkább tűnik egyfajta jutalomjátéknak Karády Katalin számára, semmint kétségtelen áltörténelmi vagy történelemhamisító kultúrpolitikai kordokumentum volna. Mindemellett a nemzeti propagandacélok teljesség igényével kivitelezett feltétlen megvalósítása minden bizonynyal az elvárásoknak megfelelően beváltotta a hozzá fűzött reményeket (kétségkívül az elsőfilmes Podmaniczky Félix rendezőmunkájának köszönhetően): a fennmaradt poszterek alapján a filmet a magyar mozik mellett a második világháborúba újonnan belépett Olasz Királyságban is játszották *Elisabetta d'Ungheria* címen, a magyar Szent Koronával hirdetve a néhai királyné kultikus emlékét a mellszoborszerű filmplakáton [7e–7f].

Az Erzsébet-kultusz második világháború során felelevenített hatástörténetéhez azonban hozzátartozik még az Erzsébet Nőiskola egyik korábbi tanárának 1938 őszén megjelent, *Erzsébet királyné* című és „fiatal lányok számára” írt ifjúsági regénye is, amelyben kétszer szerepel a néhai királynéra vonatkozó szerzői utalás, mint „fehér márványszobor”, amikor értesítik trónörökös fia, Rudolf öngyilkosságáról.

Egy fehér márványszobor állt most az udvarmesterrel szemben. (...) A fehér márványszobor még mindig ott áll egyenesen, mereven, szívére szorított kézzel. Szeme a távolba néz, mintha keresne valakit, aki elment, kivel a végtelenség birodalmában sem találkozhatik többé soha. (DÁNIEL 1938: 100, 102)

A párhuzam további érdekessége az 1939 márciusában bemutatott *Prinzessin Wildgang* című osztrák operettfilm, amit később már *Prinzessin Sissy* munkacímen játszottak világszerte, többek között az alábbi tudósítás alapján, miszerint „Erzsébet királyné életének kedves és színpompás epizódja elevenedik meg egy gyönyörű és hangulatos filmmesében.

Gazdag, bűbájos, igazi bécsi film! Főszereplők: Hansi Knotek, Paul Hörbiger, Gerda Maurus és a bűbájos kis Traudi Stark" (a német *Die kleine Prinzessin*, az olasz *La collana della principessa*, a görög *I prigipissa tou ippodromiou*, továbbá a magyar *Erzsébet hercegnő – Sissy* címen) (TMU 1940: 4). A második világháborús osztrák és magyar Erzsébet-filmek háttéréhez azonban hozzátartozik az *Erzsébet* című magyar operett, amely alapján elkészült végül a magyar *Erzsébet királyné* film is (melynek címszerepét eredetileg Bajor Gizi játszotta volna) (DM 1939: 3. Vö. PÁH 1939: 5). A Kosztolányi halálát követően a rendszerszinten is újraértelmezett modern magyar Erzsébet-kultusz jelentősége ugyanakkor két szempontból tűnik meghatározónak Kosztolányi *Téli rege*-fordítása szempontjából, elsősorban Erzsébet királyné különböző megnevezéseit illetően. A gimnazista Kosztolányi még királynőként hivatkozik Erzsébetre 1900 novemberében (hasonlóan unokatestvéréhez, ifjabb Brenner Józsefhez), ellentétben Dániel Anna ifjúsági regényével, amelyben szám szerint nyolcvanöt alkalommal utal a szerző a kultikus magyar királyné családon belüli becenevére (KOSZTOLÁNYI 1900 – KOSZTOLÁNYI 1938: 58. Vö. KOSZTOLÁNYI 1900 – RÉZ 1996: 774, 1062). Erzsébet valóságsszépítő megnevezése azonban, mint magyar „királynő”, illetőleg mint a szerettei által becézett „Sisi”, mindkét esetben a korabeli magyar kultuszteremtés hatástörténeti megnyilvánulásának egy-egy sokatmondó és árulkodó megnyilvánulása, aminek kifejtése további értelmezést kíván (többek között a városi legendák révén összekapcsolódott magyar Shakespeare-kultusz és a századfordulót követő Erzsébet-kultusz korabeli szakirodalmának részletes áttekintésével).

Erzsébet királyné ma is úgy él a magyar nemzet lelkében és úgy fog élni történelmében, mint mikor először kikötött nálunk a bécsi hajón. Mint a hervadhatatlan jószág szimbóluma. Szobrok, játékony, kulturális intézmények között őrzi nevét egy iskola, az Erzsébet Nőiskola Leánygimnázium is, melyben az ő nemes, fennkölt szellemében nevelik a jövő leánynemzedékét. (DÁNIEL 1938: 115)

A nemzetközi forrásfeltáró kutatómunkát az ELTE BTK MIKI és a Tempus Közalapítvány támogatja 2019 októberétől 2021 januárjáig, az Erasmus+ és a Campus Mundi felsőoktatási mobilitási és nemzetköziesítési program (EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001) projekt keretében (Szabadka, Kolozsvár, Bécs és London levéltáraiban és könyvtáraiban egyaránt).

Képmellékletek (1902–1910; 1930–1940):

1. *Stróbl Alajos budakeszi Erzsébet-szobrai (1902–1910).*

a. *Erzsébet királyné-émlék a Jánoshegyen (1902).* = FSZEK (2020/SA1): *Erzsébet királyné-émlék a Jánoshegyen.* In HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1054557/?list=&img=0>

b. *Erzsébet királyné szobra a svábhegyi erdőben (1906).* = FSZEK (2020/SA2): *Erzsébet királyné szobra a svábhegyi erdőben [Fénykép].* In HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1054556/?list=&img=0>

c. *A jánoshegyi Erzsébet-kilátó (1910).* = VU (1910): *A jánoshegyi új kilátó-torony – Jelfy Gyula felvételei.* In *Vasárnapi Ujság*, 57. évf. 37. sz. 1910. szeptember 11. 765.

d. *Erzsébet királyné szobra a jánoshegyi kilátótoronyban (1910).* = FSZEK (2020/SA3): *Erzsébet királyné szobra a jánoshegyi kilátótoronyban.* In HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1054558/?list=eyJxdWVyeSI6IChwVWVkeVNVNU5ZPS5hCmVWRhcGVzdEd5dWp0ZW1lbnkplGVyenNcdTAWZT-liZXQifQ&img=0>

2. *Erzsébet híd (Budapest, 1903).*

a. *Az Erzsébet-híd építése (1903).* = VU (1903a): *Az Erzsébet-híd.* In *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 41. sz. 1903. október 11. 675–679.

b. *Az Erzsébet-híd átadása (1903).* = VU (1903b): *Az Erzsébet-híd.* In *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 42. sz. 1903. október 18. 703–705.

3. *A Téli rege Szász Károly fordításában (Budapest, Nemzeti Színház, 1903–1907).*

a. *A Téli rege a Nemzeti Színház új betanulásában (1903).* = Nemzeti Színház: *Téli rege.* In *Szöveges és Képes Magyar Színpad. Színházi napilap.* 6. évf. 45. sz. 1903. február 14. 1.

b. *A Téli rege a Nemzeti Színház új betanulásában (1906).* = Nemzeti Színház: *Téli rege.* In *Szöveges és Képes Magyar Színpad. Színházi napilap.* 9. évf. 8. sz. 1906. január 8. 1.

c. *A Téli rege a Nemzeti Színház új betanulásában (1907).* = Nemzeti Színház: *Téli rege.* In *Szöveges és Képes Magyar Színpad. Színházi napilap.* 10. évf. 103. sz. 1907. április 15. 1.

4. *A Téli rege Kosztolányi fordításában (Budapest, Genius, 1930).*

a. *Az újrafordított Téli rege címlapja (1930).* = REGIKONYVEK [online], 2020. 09. 16. <https://www.regikonyvek.hu/kiadas/teli-rege-genius-kiadas>

b. *Az újrafordított Téli rege szennycímlapja (1930).* = REGIKONYVEK [online], 2020. 09. 16. <https://www.regikonyvek.hu/kiadas/teli-rege-2-genius-kiado>

c. *A Téli rege a Nemzeti Színház új betanulásában (1933).* = *A szezon első repréje a Nemzetiben. Kosztolányi Dezső új fordításában felújították Shakespeare Téli regéjét. Sugár Károly. Petheő Attila, Abonyi Géza, Rápolthy Anna (Foto Gyenes).* In *Színházi Élet.* 23. évf. 40. sz. 1933. szeptember 24–30. 22.

5. *A fővárosi Erzsébet-émlékműve (Budapest, Eskü tér, 1932).*

a. *A megkoszorúzott Erzsébet-émlékműszobor (Budapest, Eskü tér, 1932. október 2.).* = FSZEK (2020/ZGy): *Zala György Erzsébet királyné szobra, 1932. október 2. [Fénykép].* In HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1046061/?list=&img=0>

- b. *Az átadott Erzsébet-szobor.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1054560/?list=&img=0>
- c. *Az Erzsébet-emlékműszobor felállítása.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1044255/?list=&img=0>
- d. *Horthy Miklós kormányzó megkoszorúzza az Erzsébet-szobrot.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1049619/?list=&img=0>
- e. *A magyar kormányzó és neje az Erzsébet-emlékművel szemben.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1049760/?list=&img=0>
- f. *Erzsébet rokonsága a díszvendégek között.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1048952/?list=&img=0>
- g. *Erzsébet rokonsága a díszvendégek között.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1048953/?list=&img=0>
- h. *Az igazságügyi miniszter beszéde a szoboravatáson.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1049581/?list=&img=0>
- i. *Az első sor díszvendégei.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1048955/?list=&img=0>
- j. *Az Erzsébet-emlékmű átadása.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1046012/?list=&img=0>
- k. *Díszőrség az Erzsébet-szobor mellett.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1049766/?list=&img=0>
- l. *Az Erzsébet-emlékmű átadása az Erzsébet-hídról.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1046129/?list=&img=0>
- m. *Az átadott Erzsébet-emlékmű.* = HUNGARICANA [online], 2020. 09. 16. <https://gallery.hungaricana.hu/hu/BudapestGyujtemeny/1046184/?list=&img=0>
6. *A Margitszigeti Szabadtéri Színpad Vihar-bemutatója Babits fordításában (1939).* = OSZMI (2021): *A vihar 1939 [Fényképek]*. In *WEEBLY* [online], 2021. 03. 02. <http://misogaeva.weebly.com/shakespeare-szindarabok/category/vihar-1939>
- a. Szörényi Éva és Szabó Sándor.
- b. Prospero: „Jer velem...”; Lukács Margit, Lehotay Árpád.
- c. Miranda: „Hogy nézeget körül...”; Lukács Margit, Lehotay Árpád.
7. *Részletek a filmből (Erzsébet királyné, Imago, 1940).* = *Erzsébet királyné – 1940 – teljes.avi*. In *VIDEA* [online], 2020. 09. 16. <https://videa.hu/video/film-animacio/erzsebet-kiralyne-1940-teljes.avi-PgBm0Y617175p6UK>
- a. *A gödöllői Erzsébet-szobortalapzat:* 1:28:13/1:28:38.
- b. *A gödöllői Erzsébet-szobor alulnézetből:* 1:28:16/1:28:38.
- c. *A gödöllői Erzsébet-szobor szemből:* 1:28:22/1:28:38.
- d. *Zárókép:* 1:28:24/1:28:38.
- e. *Magyar plakátnyomtatvány (1940).* = *Erzsébet királyné*. In *IMDB* [online], 2020. 09. 16. <https://www.imdb.com/title/tt0032446/mediaviewer/rm1010968576/>
- f. *Olasz plakátnyomtatvány (1940).* = *Erzsébet királyné*. In *IMDB* [online], 2020. 09. 16. <https://www.imdb.com/title/tt0032446/mediaviewer/rm4049378305/>

IRODALOM

- ARANY Zsuzsanna 2017. *Kosztolányi Dezső élete*. Budapest, Osiris.
- BORI Imre 1986. *Kosztolányi Dezső*. Újvidék, Forum.

- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza) – DÉR Zoltán 2007. *Napló (1903–1904)*. Közreadja DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel.
- Ifj. BRENNER József (CSÁTH Géza) – DÉR Zoltán 2006. *Napló (1900–1902)*. Közreadja, sajtó alá rendezte és az utószót írta DÉR Zoltán. Szabadka, Életjel.
- BH 1902. Adakozás. *Bácskai Hírlap*, 6. évf. 114. sz. 1902. július 29. 5.
- DÁNIEL Anna 1938. *Erzsébet királyné*. Budapest, Dante.
- DÁVIDHÁZI Péter 1990. „Isten másodszüllöttje”: *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat.
- DM 1940. Időszerű filmhíradó. *Délmagyarország*, 22. évf. 83. sz. 1939. november 26. 3.
- GEROLD László 1990. *Száz év színház*. Újvidék, Forum.
- HAJDU Algernon 1941. A Nemzeti Színház teljes műsora időrendben (1871–1941). *MANDAB* [online], 2021. 03. 02. https://mandadb.hu/tetel/586505/A_Nemzeti_Szinhaz_Teljes_Musora_Idorendben
- HVERDA Mátyás 1900. *Szabadka sz. kir. Város Főgymnasiumának Értesítője az 1899–1900. tanévről*. Szabadka, Krausz és Fischer.
- KÁNTÁS Balázs 2017. Rába György A szép hűtlenek és Józan Ildikó Mű, fordítás, történet című fordítástörténeti monográfiájának rövid szemléleti és elméleti összehasonlítása. Válogatott tanulmányok az irodalomról, művészetről, kultúráról való szabad gondolkodás jegyében. In KÁNTÁS Balázs: *Áthangolás*. Veszprém, Vár Ucca Műhely. 74–81.
- KOSZTOLÁNYI Árpád 1901. *Szabadka sz. k. Város Községi Főgymnasiumának Értesítője az 1900–1901. tanévről*. Szabadka, Krausz és Fischer.
- KOSZTOLÁNYI Dezsőné [HARMOS Ilona] 1938. *Kosztolányi Dezső*. Budapest, Révai.
- KOSZTOLÁNYI Dezső – RÉZ Pál 1996. *Levelek – Naplók*. Egybegyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta RÉZ Pál. Az 1933–1934-es naplót sajtó alá rendezte KELEVÉZ Ágnes és KOVÁCS Ida. Szakmailag ellenőrizte KELEVÉZ Ágnes. *Osiris klasszikusok*. Sorozatszerkesztő DOMOKOS Mátyás. Budapest, Osiris.
- LEHOTAI [KOSZTOLÁNYI Dezső] 1908. Írók ellenségei. *A Hét*, 19. évf. 32/961. sz. 1908. augusztus 9. 519–520.
- MAFAB 2021. Erzsébet királyné (1940). *MAFAB* [online], 2021. 03. 02. <https://www.mafab.hu/movies/erzsebet-kiralyne-262202.html>
- MANDA 2021. 1939/1940-es évad műsora, Nemzeti Színház. *MANDAB* [online], 2021. 03. 02. https://mandadb.hu/tetel/398085/19391940es_evad_musora
- MKOF 1900. *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak czimkönyve. Közrebocsátja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége. I. évfolyam. Budapest, Athenaeum.
- NS 1935. Bemutató előtt. Szent István-éji álom... *Nemzeti Sport*, 27. évf. 232. sz. 1935. november 25. 10.
- NS 1936. Nem lehet kiismerni... *Nemzeti Sport*, 28. évf. 9. sz. 1936. január 14. 8.
- PÁH 1939. Színház. *Pápai Hírlap*, 36. évf. 21. sz. 1939. május 27. 5.
- RAKODCZAY Pál 1898. Shakespeare-tanulmányok IV. Téli regge. *Színészek Lapja*, 16. évf. 15. sz. 1898. május 31. 4–7.
- RÉDEY Anna 1933. *Erzsébet királyné*. Budapest, Dante.
- SOMFAY Örs 2012. *Az I. világháború magyar vonatkozású költéri, valamint közösségi hősi emlékei és ezek adatbázisa*. Doktori disszertáció. Budapest, PPKE BTK.
- SZÁSZ Károly 1871. Csokonai szobrának leleplezésére. (Debreczen, 1871. okt. 11.) 40 arany pályadíjat nyert költemény. *Vasárnapi Ujság*, 18. évf. 42. sz. 1871. október 15. 522.

- SZEGEDY-MASZÁK Mihály 2010. *Kosztolányi Dezső*. Pozsony, Kalligram.
- SZILÁGYI Zsófia 2017. *Az éretlen Kosztolányi*. Budapest, Kalligram.
- SZ 1895a. Irodalom és művészet. Színház. *Szabadság*, 18. évf. 5. sz. 1895. január 30. 3.
- SZ 1895b. Irodalom és művészet. Színház. *Szabadság*, 18. évf. 47. sz. 1895. november 20. 3.
- SZV 1893/AJ. Különfélék. Az Arany-szobor leleplezése. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 14. sz. 1893. május 21. 4.
- SZV 1893/H1. Melléklet. A budai honvédszobor leleplezése. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 14. sz. 1893. május 21. 5–6.
- SZV 1893/H2. A budavári honvédszobor leleplezése. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 15. sz. 1893. május 28. 1–2.
- SZV 1893/FJ. A király szobra Kalocsán. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 28. sz. 1893. augusztus 27. 4.
- SZV 1893/ZM. Különfélék. Zrinyi szobor. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 30. sz. 1893. szeptember 10. 4.
- SZV 1893/BG. Különfélék. A Baross-szobor. *Szabadka és Vidéke*, 1. évf. 37. sz. 1893. október 29. 4.
- SZV 1894. Színházi saisonunk. *Szabadka és Vidéke*, 2. évf. 12. sz. 1894. március 25. 4.
- [Toncs Gusztáv – Révfy Zoltán] (1900): *A Szabadkai Községi Ifjúsági Könyvtárának jegyzéke az V – VIII. osztályok számára*. Szabadka, Hirth Lipót és Társa.
- TURBUCZ Dávid 2015a. Horthy Miklós vezérkultusza és a háborús propaganda. In BÓDY Zsombor – HORVÁTH Sándor: *1944/1945: Társadalom a háborúban. Folytonosság és változás Magyarországon. Magyar Történelmi Emlékek*. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet. 257–270.
- TURBUCZ Dávid 2015b. Vezérképek, vezérkultuszok a Horthy-korszakban. In KLESTENITZ Tibor – SZ. NAGY Gábor: *Médiatörténeti tanulmányok. Médiatudományi Könyvek*. Budapest, MTA BTK. 235–260.
- TURBUCZ Dávid 2014a. *A sajtó szerepe a Horthy-kultusz építésében. A politikai hatalom elvárásai a magyar állampolgárokkal szemben*. In PAÁL Vince: *A sajtó kultúráközvetítő szerepe 1867–1945*. Budapest, MTA BTK. 99–111.
- TURBUCZ Dávid 2014b. *A Horthy-kultusz 1919–1944. Doktori értekezés*. Eger, EKF.
- VU 1871. Csokonai; Csokonai szobrának leleplezésére; Csokonai költői hatása. *Vasárnapi Ujság*, 18. évf. 42. sz. 1871. október 15. 521–523.
- TMU 1940. Erzsébet hercegnő (Sissy). *Tolnamegyei Ujság*, 22. évf. 83. sz. 1940. november 16. 4.
- VU 1876a. A margitszigeti hid ünnepélyes megnyitása. *Vasárnapi Ujság*, 23. évf. 18. sz. 1876. április 30. 284.
- VU 1876b. A Margit-híd. *Vasárnapi Ujság*, 23. évf. 19. sz. 1876. május 7. 293, 295.
- VU 1896a. Az új Ferencz-József-híd. *Vasárnapi Ujság*, 43. évf. 40. sz. 1896. október 4. 669, 672–673.
- VU 1896b. Budapest új hídja. *Vasárnapi Ujság*, 43. évf. 41. sz. 1896. október 11. 678–680.
- VU 1903a. Az Erzsébet-híd. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 41. sz. 1903. október 11. 675–679.
- VU 1903b. Az Erzsébet-híd. *Vasárnapi Ujság*, 50. évf. 42. sz. 1903. október 18. 703–705.

További tervezett tanulmányok (előkészületben):

I. A századfordulós Erzsébet-kultusz mint az első magyar Téli rege-újrafordítás hatástörténeti háttere

1. Ifjabb Brenner József gyerekkori naplóbejegyzései és egyéb korabeli sajtóközlések alapján

2. Telcs Ede visszaemlékezései mentén

3. Shakespeare Szabadkán, avagy szobor a vásznon (Shakespeare után szabadon)

4. Erzsébet királyné Shakespeare-fordításai nyomában, avagy Kosztolányi Dezső Bécsben

II. Kultuszok között: Kosztolányi és a modern magyar Shakespeare-újrafordítások

1. Az első magyar Romeo és Julia-újrafordítás keletkezéstörténete és fogadtatása

2. Shakespeare a vásznon: az első magyar Szentivánéji álom-újrafordítás sikertörténete

3. Kosztolányi mint *persona non grata*: a sokadik magyar Lear király-újrafordítás bukástörténete

4. Kosztolányi Shakespeare-drámafordításrészeinek újraértelmezési lehetőségei

KÉPMELLÉKLETEK (1902–1910; 1930–1940):

1. a.

1. b.

A JÁNOSHEGYI ÚJ KILÁTÓ-TORONY. — Jolly Gyula Híradók.

1. c.

*Budapest. Erzsébet királyné szobra a fánashegy
kilitörvényben (1879 m.). — Denkmal der Königin
Elisabeth im Aussichtsturm am Johannisberg. —*

1. d.

A HÍD A ORLLÉRT-HEGY OLDALÁRÓL NÉZVE.

2. a.

Kilencvenedik évfolyam. Budapest 1936. január 8. 8. szám.
Művelődés és Szórakozás

MAGYAR SZINPAD

18. Kir. Operaház, Nemzeti Színház, Voperaház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Kilencvenedik évfolyam. Budapest 1936. január 8. 8. szám.
Művelődés és Szórakozás

MAGYAR SZINPAD

18. Kir. Operaház, Nemzeti Színház, Voperaház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

NEMZETI SZÍNHÁZ.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

NEMZETI SZÍNHÁZ.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

M. KIR. OPERAHÁZ.
Nincs előadás.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Manon.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Téli regge.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Sása királyfi.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

HECKENAST GUSZTÁV
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

SEMMLER J.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

STOWASSER J.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

GALA PETER
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

RÖSLER JOSEF
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Figyelemzetés.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

3. b.

Kilencvenedik évfolyam. Budapest 1937. április 15. 103. szám.
Művelődés és Szórakozás

MAGYAR SZINPAD

18. Kir. Operaház, Nemzeti Színház, Voperaház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Kilencvenedik évfolyam. Budapest 1937. április 15. 103. szám.
Művelődés és Szórakozás

MAGYAR SZINPAD

18. Kir. Operaház, Nemzeti Színház, Voperaház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

NEMZETI SZÍNHÁZ.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

M. KIR. OPERAHÁZ.
Nincs előadás.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Manon.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Téli regge.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Sása királyfi.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

HECKENAST GUSZTÁV
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

SEMMLER J.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

STOWASSER J.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

GALA PETER
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

RÖSLER JOSEF
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

Figyelemzetés.
Jelentés az előző előadásról.
Művésztársaságok: Nemzeti Színház, Magyar Színház, Képzőművészeti, Részletképző és Színházi Iskolaoktatási Intézet.

3. c.

SHAKESPEARE
TÉLI REGE
GENIUS KIADÁS

4. a.

SHAKESPEARE :
TÉLI REGE
FORDITOTTA :
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ
GENIUS KIADÁS

4. b.

4. c.

5. a.

5. b.

5. c.

5. d.

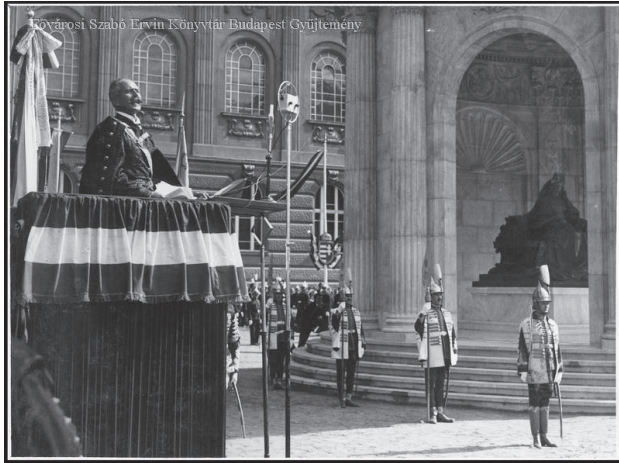
5. e.

5. f.

5. g.

5. h.

5. i.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

5. j.

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény

5. k.

5. l.

5. m.

6. a.

6. b.

6. c.

7. a.

7. b.

7.c.

7.d.

7.e.

7.f.

Számunk szerzői

- ÁBRAHÁM Máté** (1995) zenész, zeneszerző, tanár
- BAKOS Petra** (1979) egyetemi tanár
- BENEDEK Miklós** (1985) költő, újságíró
- BÍRÓ Tímea** (1989) költő, író, újságíró
- BÓDI Péter** (1991) író
- CELLER KISS Tamás** (1995) költő
- DOMONKOS Ádám** (1995) történész, tanár
- FEHÉR Miklós** (1994) író
- FEKETE I. Alfonz** (1986) író, kritikus
- HORVÁTH Lajos** (1985) irodalomtörténész, tanár
- KOMÁROMI Dóra** (1993) író, újságíró
- MÉSZÁROS Anikó** (1987) író
- MIRNICS Zsuzsa** (1940) író, újságíró
- MOLNÁR Dávid** (1990) író
- NEMES Ildikó** (1961) térképész-geográfus, biológia szakos tanár
- OLÁH Tamás** (1990) költő, teatrológus, dramaturg
- OROVEC Krisztina** (1982) műfordító, újságíró, szerkesztő
- SZABÓ BENKE Róbert** (1970) fotóművész
- STANKOVIĆ, Bora** (1875–1927) író
- TÓTH Tamara** (1992) filozófus
- VÖGEL, Stefan** (1969) drámaíró, humorista
- ZALÁN Tibor** (1954) költő, író, dramaturg

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, a Nemzeti Kulturális Alap, valamint a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatta.

BETHLEN GÁBOR
Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Град Нови Сад

Republika Srbija

Ministarstvo kulture i informisanja

Petőfi
Kulturális
Ügynökség

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

Híd – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2023. május–június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 960 dinár. Egyes szám ára 200 dinár, a duplaszám ára 300 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 50 EUR – Készült a Sajnos nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

Híd : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Berényi Emőke. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

